ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ: ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ

(ಚರಿತ್ರೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ (ಹಂಪಿ) ಸಾದರ

ಪಡಿಸುವ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ)

ಸಂಶೋಧಕರು

ಆರ್.ಎನ್. ರಶ್ಮಿ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು

ಡಾ. ಎಸ್. ಸಾವಿತ್ರಿ ಎಂ.ಎ.,ಪಿಎಚ್.ಡಿ.,

ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು

ಇತಿಹಾಸ ವಿಭಾಗ,

ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ಮಹಿಳಾ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜು

ಮೈಸೂರು - 570024

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ (ರಿ.), ಮಂಡ್ಯ.

ಎಂ.ಎಲ್.ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ

(ಕನ್ನಡ ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದೆ)

2016

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ: ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ

(ಚರಿತ್ರೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ (ಹಂಪಿ) ಸಾದರ

ಪಡಿಸುವ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ)

ಸಂಶೋಧಕರು

ಆರ್.ಎನ್. ರಶ್ಮಿ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು

ಡಾ. ಎನ್. ಸಾವಿತ್ರಿ ಎಂ.ಎ.,ಪಿಎಚ್.ಡಿ.,

ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು

ಇತಿಹಾಸ ವಿಭಾಗ,

ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ಮಹಿಳಾ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜು

ಮೈಸೂರು – 570024

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ (ರಿ.), ಮಂಡ್ಯ.

ಎಂ.ಎಲ್.ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ

(ಕನ್ನಡ ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದೆ)

2016

ಸಂಶೋಧಕರ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (ಹಂಪಿ) ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರವ **'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ: ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ'** ಎಂಬ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಎಂ.ಎಲ್.ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾಕೇಂದ್ರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ (ರಿ), ಮಂಡ್ಯ. (ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದೆ) ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಕ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ಮಹಿಳಾ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜು, ಮೈಸೂರು ಇಲ್ಲಿ ಅಸೋಸಿಯೇಟ್ ಪ್ರೋಫೆಸರ್ ಹಾಗೂ ಎಂ.ಎಲ್.ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಪನ್ಮೂಲ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾಗಿರುವ ಡಾ. ಎನ್. ಸಾವಿತ್ರಿ ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವು ನನ್ನ ಸ್ವಂತ ಸಂಶೋಧನೆಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಗಲಿ ಅಥವಾ ಭಾಗಶಃ ಆಗಲಿ ಯಾವುದೇ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪದವಿ ಅಥವಾ ಡಿಪ್ಲೋಮಾಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸ್ಥಳ: ಮಂಡ್ಯ
ದಿನಾಂಕ: 30-5-2016

(ಆರ್.ಎನ್.ರಶ್ಮಿ)
ಸಂಶೋಧಕರು

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

ರಶ್ಮಿ.ಆರ್.ಎನ್. ಇವರು ಎಂ.ಎಲ್.ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾಕೇಂದ್ರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ (ರಿ), ಮಂಡ್ಯ. (ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದೆ) ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಕ **'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ: ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ'** ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ನನ್ನ ಸಲಹೆ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡಸಿ, ಈ ಮಹಾ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಮಹಾ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಇಡಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಬಿಡಿಯಾಗಿ ಈ ಮೊದಲು ಇವರು ಯಾವುದೇ ಪದವಿ ಅಥವಾ ಡಿಪ್ಲೊಮ ಪದವಿಗಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಈ ಅಭ್ಯರ್ಥಿ ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ಆರು ವರ್ಷಗಳು ಸಂಶೋಧನೆಯ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ಈ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ (ಹಂಪಿ) ಸಾದರ ಪಡಿಸಲು ನಾನು ಸಮ್ಮತಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಈ ಮೂಲಕ ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸ್ಥಳ: ಮಂಡ್ಯ
ದಿನಾಂಕ: 30-05-2016

N. Savithri

Dr. N. SAVITHRI
Associate Profess
Department of History
Mallamma Marimallappa W
Arts and Commerce College

ಡಾ. ಸಾವಿತ್ರಿ.ಎನ್
ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಇತಿಹಾಸ ವಿಭಾಗ,
ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ಮಹಿಳಾ ಕಲಾ ಮತ್ತು
ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜು, ಮೈಸೂರು

ಪರಿವಿಡಿ

ಅಧ್ಯಾಯ – 5

ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಯಾಮ, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಯಾಮ– ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಅಧ್ಯಾಯ – 6

ಉಪಸಂಹಾರ

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪಟ್ಟಿ

ನಕ್ಷೆ

ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ – 1

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ

ಪೀಠಿಕೆ

ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ನದಿ ಬಯಲುಗಳು ಮತ್ತು ನದಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳು ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿ ಕಾಲಾನುಕಾಲದಿಂದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ ಪ್ರದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡು ಅವು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಾದರೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮಾನವ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕುರುಹುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕಾಣಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಭೂಸರ್ವೇಕ್ಷಣಗಳು ಹಲವು ಬಾರಿ ಖಚಿತಪಡಿಸಿವೆ.

ಇದೇ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ನದಿಯಿಂದ ಆವೃತವಾದ ದ್ವೀಪವಾಗಿದ್ದು, ಈ ದ್ವೀಪ ಸಮೂಹಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ರಂಗನತಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು ದೊರೆತ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗದ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಕಾಲಘಟ್ಟದಿಂದಲೇ ಮಾನವನ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಖಚಿತವಾಗಿ ಇಂತಹುದೇ ಅರಸರ ಅಥವಾ ರಾಜಮನೆತನದ ಆಳ್ವಿಕೆಯು ಈ ನಗರದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಈವರೆಗೆ ಯಾವ ಅಧ್ಯಯನವೂ ಖಚಿತಪಡಿಸಿಲ್ಲ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗೆಗೆ ಈವರೆಗೆ ನಡೆದಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಗಂಗರ, ಚೋಳರ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ತರುವಾಯ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಮತ್ತು ಆನಂತರದ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದುದನ್ನು ಶಾಸನಗಳು, ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ 12° 25' ಮತ್ತು ಪೂರ್ವರೇಖಾಂಶ 76° 42' ನಡುವೆ ಹರಡಿದ್ದು ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ 6 ಕಿ.ಮೀ. ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ 3 ಕಿ.ಮೀ. ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಣೀಯವೂ, ಪ್ರಕೃತಿಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸುರಕ್ಷಿತವೂ, ಆದ ವಸತಿಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ 711 ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ನಗರದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1673 ರಿಂದ 1704 ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 1 ಲಕ್ಷ 50 ಸಾವಿರದಷ್ಟು ಇದ್ದುದು, 1799ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಕ್ರಮೇಣವಾಗಿ ಇಳಿಮುಖವಾಗತೊಡಗಿತು. 2010ರ ಜನಗಣತಿಯಂತೆ ಈ ಸ್ಥಳದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 25 ಸಾವಿರದಷ್ಟಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಗರಿಷ್ಠ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 810 ಮಿ.ಮೀ. ಕನಿಷ್ಠ 218 ಮಿ.ಮೀ. ಇಲ್ಲಿನ ಉಷ್ಣಾಂಶ ಗರಿಷ್ಠ 34.50° ಕನಿಷ್ಠ 16° ಸೆಲ್ಸಿಯಸ್‌ನವರೆಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.[1]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಗಂಗರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಗಂಗರ ವಾಸ್ತು ಅವಶೇಷಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಖಚಿತಪಡಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮತ್ತು ಗಂಗರ ಸಮರಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಅರಸರುಗಳ ನಡುವಿನ ಹೋರಾಟಕ್ಕೂ ಕಣವಾಗಿದುದಕ್ಕೆ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಆತಕೂರಿನ ಗಂಗ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶಾಸನ ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಉದಾಹರಣೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೈನ ಅವಶೇಷಗಳು ಈ ಮಾತಿಗೆ ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜನಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತೆಂಬುದು, ನದಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವಿರುವುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದು ಅಧ್ಯಯನಗಳಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪ್ರಾರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತ್ತೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಕೈಫಿಯತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು, ಅದು ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೂತುಹೋಗಿದ್ದು ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗಣಿಕೆಯ ಮನೆಯ ಹಸುವೊಂದು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಹಾಲೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ

ಗೋಪಾಲಕನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಗಣಿಕೆಗೆ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಚಕಿತಳಾದ ಗಣಿಕೆ ಹಸುವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಗೋಪಾಲಕನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಖಚಿತಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಶುಚಿಗೊಳಿಸಿ ಮಣ್ಣನ್ನು ಅಗೆಸಿ ನೋಡಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಇಂದು ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆರಾಧನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಅಖಿಲಾಂಡಕೋಟಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪಾಲಕನಾದ ಶೇಷಶಾಯಿ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿ ದೊರೆತಿದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಂಕಣದ ಆಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ಆನಂತರ ಈ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತೆಂದು ಐತಿಹ್ಯವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[2]

ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ತಳಹದಿ ಆರಂಭವಾದುದು ಗಂಗವಾಡಿ ಚೋಳರ ಅಧೀನವಾದ ನಂತರ ಎಂಬುದು ಇತ್ತೀಚಿನ ಶಾಸನಾಧ್ಯಯನದಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ, ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ ಯಾವ ಶಾಸನಗಳೂ ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ರಚನೆಯಾದ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ಕೆಲವು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದೇವದಾಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು, ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲಗಳು ಪ್ರಾರಂಭ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ರಚನೆಯಾದುದು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಚೋಳ ರಾಜವಂಶದ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ ಸಂಗತಿ. ಇದನ್ನು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಹಲವು ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿ ಖಚಿತಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.[3]

ಇದಲ್ಲದೆ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಪರಿಪಾಠ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದು ಚೋಳ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿಯೇ ಹೊರತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೂಲಭೂತ ಲಕ್ಷಣವಿದಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪರಂಪರೆಯ ಬಗೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುವ ಲೀಲಾ ಶಾಂತಕುಮಾರಿ ಅವರು, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನದ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃ ಎಂ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಬಗೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುವ ಇತರ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳನ್ನು

ಹೆಸರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ, ಮಠಗಳು ಮತ್ತು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಳಾಮುಖರು ಮತ್ತು ಪಾಶುಪತರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಇದು ಅವರ ಪ್ರಭಾವಿವಲಯವೂ ಕೂಡ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಅಧ್ಯಯನ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೊಂಡನೂರಿನ ಕೈಲಾಸೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು.[4]

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗಲೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದುದನ್ನು ಡಾ. ಲ.ನ.ಸ್ವಾಮಿಯವರು 'ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಸುಳಿವು ಸೂಚನೆಗಳು ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಪೂರ್ವದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪುನರುತ್ಥಾನಗೊಳಿಸಿ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗಲೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಗಂಗ ಕಾಲಕ್ಕೆ ದೂಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಗಮ ಮತ್ತು ಅವನತಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಅದರ ಆಗುಹೋಗುಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಂತಹ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಒಂದು ನಗರದ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಅದರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರವರೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಎಂದೂ ಮಹಾನಗರವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಗಮಂಗಲದ ಹೆಬ್ಬಾರನಾಗಿದ್ದ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನು ದೇವರಾಯನ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಠಾಣೆಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಮತ್ತು ಅದರ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿದನು. ಇದು ಮುಂದೆ ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಕಾರಣ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳರು ದಕ್ಷಿಣದ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು

ರಕ್ಷಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ರಾಜಧಾನಿ ದೋರಸಮುದ್ರದಿಂದ ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಮಲಬಾರಿನ ತೀರಗಳನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸುವ ಎಲ್ಲ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ತಮ್ಮ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದ ವಿಸ್ತರಣೆಯನ್ನು ಆರ್ಥಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ ಸಂಗತಿ.

ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಜಲದುರ್ಗವಾದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಠಾಣ್ಯವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ನಂತರ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಯಥಾಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿತು. ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ನಾಯಕರು ಪ್ರಬಲರಾದ ನಂತರ ಸಾಳ್ವ ನರಸಿಂಹ, ತುಳುವ ನರಸನಾಯಕ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರಾದರೂ ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಅರಸರು ಕೃಷ್ಣರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಬಲರಾದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. 1509–10ರ ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ದಾಳಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿತೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.[5] ಉಮ್ಮತ್ತೂರನ್ನು ಜಯಿಸಿದ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ ಕೃಷ್ಣರಾಯನು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ತೆರಕಣಾಂಬಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸಾಳ್ವ ಗೋವಿಂದನಾಯಕನನ್ನು ರಾಜ್ಯಪಾಲನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಎರಡು ನಗರಗಳು ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ತಲಕಾಡು, ಎರಡನೆಯದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಮತ್ತೆ ಯಾವತ್ತೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕಾಣದ ಕುಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ಕಣ್ಮರೆಯಾಯಿತು.

ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ನಾಯಕತನದ ಪ್ರದೇಶಗಳಾಗಿ ಒಡೆದು ಹಲವಾರು ನಾಯಕರುಗಳಿಗೆ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ತಾಳಿಕೋಟೆಯ ಯುದ್ಧದವರೆಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ತಾಳಿಕೋಟೆಯ ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ತಿರುಮಲನು ಪೆನುಗೊಂಡೆಗೆ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ ನಂತರ ತನ್ನ ಮಗ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿದನಾದರೂ ವಯೋವೃದ್ಧನಾದ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನು ಕೆಲಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಸುನೀಗಿದ್ದರಿಂದ ಆತನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಎರಡನೇ ತಿರುಮಲ ಮತ್ತು ಇತರರು ಪೆನುಗೊಂಡೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ತಿರುಮಲನ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ರೇಮಟಿ ವೆಂಕಟ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಎರಡನೇ

ತಿರುಮಲನು ಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕನಾದ ನಂತರ 1578ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿ ಪುನಃ ನಿಯುಕ್ತಿಗೊಂಡನು. ಇದೇ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅರಸರಿಗೆ ಮತ್ತು ತಿರುಮಲನಿಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕಾಗಿ ಕಚ್ಚಾಟಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ರಾಜ ಒಡೆಯರು ವಿಜಯಿಗಳಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯನ್ನು 1609–10ರಲ್ಲಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆನಂತರ 1799 ರವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯ ಚದುರಂಗದಾಟದ ಕಾರ್ಯಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಬಿದನೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ, ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮರಾಠರ ಒಲವಿನ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತಾದರೂ ಈ ಯಾರ ದಾಳಿಕೋರರ ಕೈಗೂ ಸಿಗದೆ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿಯೇ ಮುಂದುವರಿಯಿತಾದರೂ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಎರಡು ದಾಳಿಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಹಿರಿಮೆ ಗರಿಮೆಗಳನ್ನು ಒತ್ತೆ ಇಟ್ಟು ಸಾಮಾನ್ಯ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು.[6]

ಈ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಜೊತೆಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿಯೂ ಮುಂದುವರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಒಂದು ಠಾಣೆಯಾಗಿ, ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳವಾಗಿ 1610 ರಿಂದ 1799 ರವರೆಗೆ ಅಪಾರವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದಿಂದ ಆರಂಭಮಾಡಿ ಆಧುನಿಕ ಯುಗದವರೆಗೆ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದರೆ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಅದರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ, ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿ, ಶ್ರೀ ಕಾಳಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ, ಅಂಕಾಳಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ, ಪೇಟೆನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಕೋದಂಡರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀಜ್ಯೋತಿರ್ಮಾಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಮೂಡಣ ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಅಥವಾ ಮೂಡಲಬಾಗಿಲು ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀ ಜನಾರ್ದನಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಮಾರಿಗುಡಿ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಇವು ಪ್ರಮುಖ ಹಿಂದೂ ಮತ್ತು ಜೈನ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದವುಗಳು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ. ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಯಿತೆನ್ನುವುದನ್ನು ಯಾವುದೇ ಶಾಸನ, ಆಕರಗಳು ಖಚಿತಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಐತಿಹ್ಯವನ್ನರಸಿ ಹೋಗುವುದಾದರೆ ಇದು ಚೋಳ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಪುರಾತತ್ವ ಆಕರಗಳ ಕೊರತೆ

ಎದುರಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಳಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯ ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದನ್ನು ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಮುದಾಯದವರು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಕಾಮಾಟೇಶ್ವರ, ಕಾಳಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಕಾಮಾಟೇಶ್ವರ–ಕಾಳಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಪೂರ್ವದ ನಿರ್ಮಿತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡು ಮುಂದುವರಿದವೆಂದು, ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಶೈವ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಶೈವರ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಸಮುದಾಯಗಳ ಭಕ್ತಿಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಆಗಮನದ ತರುವಾಯ ಇದು ವೈಷ್ಣವ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆದಿದೈವವಾದ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಸಾಕಷ್ಟು ಹೊಸ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುವ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಶೀರ್ಷಿಕೆಯನ್ನು ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನಾ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ.

ಇಂದು ಇತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ರಾಜಮಹಾರಾಜರುಗಳ ಚರಿತ್ರೆಗಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗದೆ, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ 'ಬದುಕಿನ ಅಧ್ಯಯನ'ವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತಗೊಳ್ಳತೊಡಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಬದುಕಿನ ವಿವಿಧ ಆಯಾಮಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಇಂತಹ ಒಂದು ಆಯಾಮವನ್ನು ನಾವು ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಸಮಾಜದ ನಡುವಿನ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಜನಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. ಇವು ಕೇವಲ ಭಕ್ತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರದೆ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳು ಜನರ ಶ್ರದ್ಧೆ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಠೆಯ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳು ಜನಜೀವನದ ಭಾಗವಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಶೈಕ್ಷಣಿಕವಾಗಿ ತಿದ್ದುವ, ನೈತಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವ ಶಕ್ತಿಗಳಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದೇ ಅವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಹಿಂದಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಭರತಖಂಡದ ಪ್ರತಿ ಊರಿನಲ್ಲೂ ದೇವಸ್ಥಾನವೇ ಆ ಊರಿನ ಜನಜೀವನದ ಕೇಂದ್ರ ಬಿಂದುವಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಊರಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನವು ದೇವಾಲಯದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಬಗೆಯನ್ನು ಡಾ. ಎಂ.

ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿಯವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಸ್ಥಾನವು ಜನರ ದೈವಭಕ್ತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಂತೆ, ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವು ಆಗಿದ್ದಿತು. ಶಿಲ್ಪ, ಚಿತ್ರ, ಸಂಗೀತ, ನರ್ತನಾದಿ ಕುಶಲಕಲೆಗಳು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಸಿದವು. ಮೇಲಾಗಿ ಗ್ರಾಮದ ನ್ಯಾಯಾಲಯವೂ ಆಗಿದ್ದಿತು. ದುಃಖ ಬಂದಾಗ ಜನರು ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ತೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ಪೂಜೋತ್ಸವಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವಸ್ಥಾನ ಬಡವರಿಗೆ, ನಿರ್ಗತಿಕರಿಗೆ ಸತ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಶ್ರೀಮಂತರ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಹರಿದು ಸಮಾಜಮುಖಿಯಾಗಿ ಹೊರಗೆ ಬರಲು ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದಿತು.[7]

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನಾ ಪರಂಪರೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳು ತಮ್ಮ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಇತರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದ ನಂತರವೆಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಕಾರಣ, ವೇದಯುಗದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂಗಳು ಅಥವಾ ಸನಾತನಿಗಳು ಅಥವಾ ವೈದಿಕ ಪಂಥದ ವರ್ಗ ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳ ಮೂಲಕ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವ್ಯಕ್ತಿಯು ತನ್ನ ಆತ್ಮೋನ್ನತಿಗಾಗಿ ದಿನವೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತ್ಯಾನುಸಾರ ಹವನ ಅಥವಾ ಹೋಮ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಯಜ್ಞಗಳು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು ಮತ್ತು ಅವು ಅತ್ಯಂತ ವೆಚ್ಚದಾಯಕವಾಗಿದ್ದವು. ಹೀಗಾಗಿ ಷಟ್ಕರ್ಮ ನಿರತನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ದಿನನಿತ್ಯವೂ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಕುಂಡವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಔಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವ್ರತಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ, ಪೂಜಿಸಿ ದಾನ ಮಾಡುವ ಪರಂಪರೆ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಪರಂಪರೆಯು ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುತ್ತಿತ್ತು. ನವರಾತ್ರಿಯ ಪೂಜೆ ಮತ್ತಿತರ ಎಲ್ಲ ವ್ರತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನಧರ್ಮಗಳು ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಬುದ್ಧನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಸ್ತೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದ ನಂತರ ವೈದಿಕ ಪಂಥೀಯರು ಇದೇ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಹೀಗಾಗಿ ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆ ಕ್ರಿ.ಶ.ದ ಆರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ

ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ.[8] ಪ್ರಾಯಶಃ ಬೌದ್ಧ ಸ್ತೂಪಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಾಷ್ಠದ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆರಾಧನೆಗಳು ನೆರವೇರುತ್ತಿದ್ದು, ಇವುಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಪೋಷಣೆ ಮುಂದುವರಿದಂತೆ ಕಾಷ್ಠದ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು ಶಿಲಾ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಗಂಗರ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಿಸ್ಟ್ ಸಮಾಧಿ ಮಾದರಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ, ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸರಿಸಮನಾಗಿ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಒಂದು ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಣ್ಣ ಒಂದು ಅಂಕಣದ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಈ ಹಂತದಲ್ಲಿಯೇ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಗಂಗರ ಈ ಬಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಗುಪ್ತರ ಸಾಂಚಿಯ ಹದಿನೇಳನೆಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸುವ ಎಲ್ಲ ಆಕರಗಳು ಲಭ್ಯವಿವೆ.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗಲೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆರಾಧನೆ ಸಾರ್ವತ್ರೀಕರಣಗೊಂಡಂತೆ ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲರನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾಗಿ ನೀತಿಮಾರ್ಗದೆಡೆಗೆ, ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದೆಡೆಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲು ಈ ಪರಿಪಾಠವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶಗಳಾದ ಶಿಕ್ಷಣ, ಮೌಲ್ಯವೃದ್ಧಿ, ಪರಂಪರೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಕಣಗಳಾದವೇನೋ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಆಡಂಬರಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇನೇ ಇದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆರಂಭ ಕಾಲದಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೈತಿಕತೆಯನ್ನು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಪುರಾತನರ ಧ್ಯೇಯೋದ್ದೇಶಗಳ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಬಹುಮುಖ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆಗರವಾದ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದೆ. ಇದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹುಟ್ಟು, ಬೆಳವಣಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಅಧಿಕಗೊಂಡವು. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಅವು ಜನತೆಯ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಬೀರಿದ ಪರಿಣಾಮ ಒಂದುಕಡೆಯಾದರೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಸಮಾನತೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಿದ್ದ

ದೇವಾಲಯ, ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಪುರೋಹಿತ ಶಾಹಿ, ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಊಳಿಗಮಾನ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಭೂ ಮಾಲೀಕರು ಅರಸರು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ವೈಷಮ್ಯದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಸಮಾಜ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ದೇವಾಲಯಗಳು ಧರ್ಮದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಸಮಾನತೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅರಸರು ಪ್ರಭುತ್ವದ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮುಂತಾದ ಅಂಶಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಎಂಬ ಈ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿ:

ವಿಸ್ತೃತಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಇತಿಹಾಸದ ಅರ್ಥ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದಾಗಿ ಒಂದು ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರುಗಳ ಚರಿತ್ರೆ ಗೌಣವಾಗಿ ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯನ ಬದುಕಿಗೆ ಅಂದರೆ ಕೆಳಸ್ತರದ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಮಹತ್ವ ದೊರಕುತ್ತಿರುವುದು ಇಂದಿನ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತುನಿಂತ ಹಲವು ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಒಂದು. ಇಂದಿನ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡು ಒಂದು ದ್ವೀಪ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಆ ಪ್ರದೇಶದ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳ ಸಮಗ್ರ ಚಿತ್ರಣವನ್ನೊದಗಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವುದನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಮನೆತನಗಳಾದ ಗಂಗರು, ಹೊಯ್ಸಳರು, ವಿಜಯನಗರ, ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಹಾಗೂ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ತನ್ನದೇ ಆದ ಸುದೀರ್ಘ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಆಧಿಪತ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಏಳು–ಬೀಳುಗಳನ್ನು ಕಂಡ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿಪ್ರ ರಾಜಕೀಯ ಹೋರಾಟ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಜೀವಂತವಾಗಿ ಉಳಿದು ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ರಾಜಕೀಯರಂಗದ ಜ್ವಲಂತ ವೇದಿಕೆಯಾಗಿದ್ದುದು ಕಂಡು

ಬರುವುದಲ್ಲದೆ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿಯೂ ಈ ನಾಡು ತುಂಬಾ ಮುಂದುವರಿದಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಧರ್ಮ-ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ವ್ಯಾಪಾರ-ಉದ್ಯೋಗ, ಒಕ್ಕಲುತನ ಹೀಗೆ ಹಲವಾರು ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದುನಿಂತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಹೊರಬಂದಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನಡೆದಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕುರಿತು ಹಲವು ಸಂಶೋಧನಾ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹೊರ ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಮಗ್ರ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿರುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಈ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಹೊಸತನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕೇವಲ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ದೇವಾಲಯವು ಹೇಗೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರದ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ದೇವಾಲಯ ವಿಕಾಸ ಹೊಂದಿದ ಬಗೆ, ವಿವಿಧ ಸಮುದಾಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ದೇವಾಲಯದೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು, ಅಲ್ಲಿಯ ಸಜನರ ಆಚಾರ-ವಿಚಾರ, ಜೀವನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆ, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ನಂಬಿಕೆಗಳು, ದೇವಾಲಯ ತನ್ನ ಆಕರ್ಷಕ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸದ ಜೊತೆ-ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಶಾಲೆಯಾಗಿ, ಅನ್ನಸತ್ರವಾಗಿ, ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹಾಗೆಯೇ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಪಾತ್ರ, ಸಮಾಜದ ವಿವಿಧ ಸಮುದಾಯಗಳಿಗೆ ಅದು ನೀಡಿದ ವೃತ್ತಿಗಳು, ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ, ವಿವಿಧ ರಾಜಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆದ ದೇವಾಲಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ, ಅದರ ಆಚರಣೆಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳು, ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು, ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ, ಜಾನಪದ ನಂಬಿಕೆಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಅಂದು ಸಮಾಜದ ಮೇಲುಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬುದ್ಧರೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಶಿಷ್ಟರು ಜನಪದರಿಂದ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಅಂತರವನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಜನಪದರಿಗೂ

ಇದನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಬೇಕೆಂಬ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಕಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದೇಗುಲಗಳಂತಹ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಂತರ ಲಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಎಲ್ಲೋ ಒಂದು ಕಡೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಒಂದಲ್ಲಾ ಒಂದು ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ, ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಜನಸಮೂಹದ ಮೇಲೆ ದೇವಾಲಯವು ತನ್ನ ಆಧಿಪತ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ರೀತಿಯನ್ನು ಅದು ಬೆಳೆದುಬಂದ ಪರಿಯನ್ನು ಆಯಾ ಅಂಶಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಅಗತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಗತ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಉದ್ದೇಶಿತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವು 6 ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಮೊದಲನೆ ಅಧ್ಯಾಯವು ಪೀಠಿಕೆ, ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಸಂಶೋಧನಾ ವಿಧಾನ, ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಅಧ್ಯಯನದ ಮಹತ್ವ ಎಂಬ ಉಪಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಬೆಳೆದುಬಂದ ಬಗೆ (ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ) ಎಂಬ ಪ್ರಧಾನ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಾಗಿದ್ದು, ಸ್ಥಳನಾಮ, ಐತಿಹ್ಯ, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದೊಂದಿಗೆ ಆಳರಸರ ಸಂಬಂಧ ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮೊದಲಾದ ಉಪಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಯಾವುದೇ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯು ಸ್ಥಳನಾಮವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದು, ಈ ಸ್ಥಳನಾಮಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಐತಿಹ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿವಿಧ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ರಾಜಮಹಾರಾಜರು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿ, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುವ ಬಗ್ಗೆ, ಅಲ್ಲದೇ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಪಾತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ಕುರಿತು ಸಹ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಎಂಬ ಪ್ರಧಾನ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಾಗಿದ್ದು, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ ಅದು ವಿವಿಧ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಬಗೆ, ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿರುವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಆಯಾಮ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಆಯಾಮ, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಶೀರ್ಷಿಕೆಯಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಆಯಾಮದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಜರುಗುತ್ತಿದ್ದ ಉತ್ಸವಗಳು ಮತ್ತು ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಯಾಮ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಎಂಬ ಪ್ರಧಾನ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಂಬಂಧ ಭಕ್ತಿ-ಭಾವ ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶ್ರದ್ಧಾ ಭಕ್ತಿಗಳು ಅಪಾರವಾಗಿದ್ದವು. ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಇವು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಬರುತ್ತಿವೆ. ಅಂದು ದೇವಸ್ಥಾನವು ಜನರ ಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಠೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದ್ದು, ಇಂದು ಅವು ಯಾವ ಮಟ್ಟವನ್ನು ತಲುಪುತ್ತಿವೆ. ಎಂಬುದನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರೊಂದಿಗಿನ ಸಂವಾದ ಚರ್ಚೆಯ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿದೆ.

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಉಪಸಂಹಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ಒಡಮೂಡಿದ ತೀರ್ಮಾನಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ಲೇಷಣಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ

ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ:

ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಸ್ಥಳದ, ಕಾಲಘಟ್ಟದ, ಘಟನೆಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ರಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನಾ ವಿಧಾನವು ಬಹಳ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯು 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ'ವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳು, ಕಾವ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಮೌಖಿಕ ಆಕರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನಗಳು ಮೊದಲ ಪ್ರಮಾಣೀಭೂತ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇತಿಹಾಸ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ, ಗೆಜೆಟಿಯರ್‌ಗಳು, ಈ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ಲೇಖನಗಳಿಂದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು

ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ತರಗಳ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಿ ಸಂದರ್ಶನದ ಮುಖಾಂತರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಣಾತ್ಮಕವಾಗಿ, ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಆಂತರಿಕ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ:

ಒಂದು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಹಲವಾರು ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಮೊರೆಹೋಗಬೇಕಾದುದು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಇತಿಹಾಸದ ರಚನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಅಂತರ್‌ಶಿಸ್ತೀಯ ಹಾಗೂ ಬಹುಶಿಸ್ತೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಕರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನ, ನಾಣ್ಯ ಹಾಗೂ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡರೆ, ಸಾಹಿತ್ಯವು ದೇಶಿ–ವಿದೇಶಿಯರ ಬರವಣಿಗೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಈ ಎಲ್ಲದರ ನೆರವು ಪಡೆದಿದೆಯಾದರೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿ ಶಾಸನಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಇತರ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಮಾಲಿಕೆಯ ಆರನೆಯ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಆಕರಗಳಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವಲ್ಲದೆ, ಇದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ದೊರೆತ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳು ಒಡೆಯರು ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸದಿದ್ದರೂ ಒಡೆಯರ ಬಗೆಗೆ ರಚಿತವಾಗಿರುವ 'ಮಹಿಶೂರ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್‌ರವರ ವಂಶರತ್ನಾಕರ' ಬಿ.ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ ರಚಿಸಿರುವ 'ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ' ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ನೀಡಿದ ಕೊಡುಗೆಗಳ ಅಪಾರ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ'ವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಮೋಕ್ಷಕಾರಕ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ನಗರ ಆಸ್ತಿಕರ ಮಹಾಶಯರ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಣೀಯ

ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು, ಮುಕ್ತಿದಾಯಕ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದುದು ಕ್ರಿ.ಶ. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಂತರದಲ್ಲಿ. ಕಾರಣ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಿಮೆಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದ್ದು 'ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣ'ದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿರುವ ಕೆಲವೊಂದು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಇದನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೇಳಿ ಆನಂದಿಸಿದ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆ'ಯನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅರಿಯುವಂತೆ ಬರೆಯಬೇಕೆಂದು ಒಮ್ಮೆ ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ತಿರುಮಲಾರ್ಯನಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶನವಿತ್ತರು. ಅದನ್ನು ಆತ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ತಿಮ್ಮಕವಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದನು. ಮಂತ್ರಿಯಿಂದ ಆದೇಶಿತನಾದ ತಿಮ್ಮಕವಿ 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆ'ಯನ್ನು ಬರೆದು ಅದನ್ನು ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸಿದನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆಗಳು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಬಗೆಗಿನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಬರೆದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಏಳು ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನೇ ರಚಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ.[9]

1. ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ'

   ಈ ಕೃತಿಯು ಸಾಂಗತ್ಯ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. 5 ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ 317 ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮಹಿಮಾವರ್ಣನೆಯನ್ನೇ ಕಥಾವಸ್ತುವಾಗಿ ಹೊಂದಿದೆ.

2. ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ 'ರಂಗಧಾಮ ಸ್ತುತಿ ಸಾಂಗತ್ಯ'

   ಇದರ ಹೆಸರೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವಂತೆ ಇದು ಸಾಂಗತ್ಯ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಒಟ್ಟು 112 ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಇದು ರಂಗನಾಥನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

3. ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ 'ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯ ಶೃಂಗಾರ ಸೂತ್ರೋದಾಹರಣೆ'

   ಇದರಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡಿರುವ ಸೂತ್ರ ಪದಗಳಿಗೆ ಇಡೀ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕಂದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

4. ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ 'ರಂಗನಾಯಕ ರಂಗನಾಯಕೀ ಸ್ತುತಿ ಸಾಂಗತ್ಯ'

   ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 49 ಪದ್ಯಗಳಿದ್ದು ದಂಪತಿಗಳಾದ ರಂಗನಾಥ ಮತ್ತು ರಂಗನಾಯಕಿಯರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಾಗಿ ಹೊಂದಿದೆ.

5. ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ 'ರಂಗಧಾಮ ಪುರುಷ ವಿರಹದ ಸಾಂಗತ್ಯ'

ಇದು ಸಾಂಗತ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯು ಅನುಭವಿಸುವ ವಿರಹಗಳನ್ನು ವ್ಯಂಗ್ಯೋಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವ 102 ಸಾಂಗತ್ಯ ಪದ್ಯಗಳಿವೆ.

6. ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ 'ರಂಗಧಾಮ ನೀತಿಶತಕ ಸಾಂಗತ್ಯ'

   ಇದು ಸಾಂಗತ್ಯ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ನೂರೊಂದು ನೀತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ರಂಗನಾಥನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದೇ ಆಗಿದೆ.

7. ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಸಾಂಗತ್ಯ

   ಈ ಕಾವ್ಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಪದ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರಲ್ಲೂ 101 ಪದ್ಯಗಳಿದ್ದು ಅವು ರಂಗನಾಥನನ್ನು ಹಾಡಿ ಹೊಗಳುವುದರೊಂದಿಗೆ ಸ್ಥಳದ ಪುರಾಣವನ್ನೂ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

8. ತಿಮ್ಮಕವಿಯ 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ'

   ಈ ಕೃತಿಯು 5 ಆಶ್ವಾಸಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಮಹಿಮೆ, ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣದ ವರ್ಣನೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಂಗನಾಥ ಮತ್ತು ಕ್ಷೇತ್ರಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ 96 ಪದ್ಯಗಳು, ಎರಡನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ 26 ಪದ್ಯಗಳು, ತೃತೀಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ 28 ಪದ್ಯಗಳು, ಚತುರ್ಥ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ 43 ಪದ್ಯಗಳು ಇವೆ. ಈ ಕೃತಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಪೌರಾಣಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ತಿಮ್ಮಕವಿ ರಚಿತ 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ'ವನ್ನು ಮೂಲ ಆಕರವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಿ ಮುಂದುವರಿಯಲಾಗಿದೆ.

9. ಇದಲ್ಲದೆ ಲಕ್ಷ್ಮಯ್ಯನ 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಧಾಮ ಶತಕ', ಈ ಕೃತಿಯ ಕಾಲ ಸುಮಾರು 1700. ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನ ಸ್ತುತಿಯಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪೂರ್ವಹಿನ್ನೆಲೆ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ನಗರ ವಿಸ್ತಾರ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಚರಿತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಿವೆ.

10. 'ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗನಾಥ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಟೀಕು'

    ಈ ಗ್ರಂಥದ ಕೃತಿಕಾರನ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಟೀಕು ಇದಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ 5 ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ.

11. 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚರಿತ್ರೆ'

ಇದರ ಕರ್ತೃವು ಸಹ ಅಜ್ಞಾತವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಗದ್ಯದ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೃತಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

12. 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗರಾಜಸ್ತವ'

ತಿರುಮಲಾರ್ಯನು 1680ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದು ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

13. ಬೆಳ್ಳಾವೆ ಸೋಮನಾಥಯ್ಯನ 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ಕಥೆ'

ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕೃತಿಕಾರ ಸೋಮನಾಥಯ್ಯನು 1911 ರಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದು, ಈ ಕೃತಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ, ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿಷಯಗಳು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

14. ಕೆ. ಪದ್ಮಾವತಮ್ಮ, 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ'

1791ರಲ್ಲಿ ಕೆ. ಪದ್ಮಾವತಮ್ಮ ಎಂಬುವರು ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕ್ಷೇತ್ರ ವಿವರಣೆಯು ಸರಳವಾಗಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಬರೆದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪೌರಾಣಿಕ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಬಗೆಗೆ ಅತಿ ಸುಂದರವಾದ ವಿವರಣೆ ದೊರೆಯುವುದು ಗೋವಿಂದವೈದ್ಯನು ರಚಿಸಿರುವ 'ಶ್ರೀಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ.[10] ಇದಲ್ಲದೆ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲಾರ್ಯನಿಂದ ರಚಿತವಾದ 'ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಈ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.[11] ಎರಡನೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೂರೊಂದಯ್ಯನಿಂದ ರಚಿತವಾದ 'ಸೌಂದರ್ಯಕಾವ್ಯ'ದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.[12] 'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆ' ಕೃತಿಯು ಪೌರಾಣಿಕವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಸೇವೆಯಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಅಲೌಕಿಕ ಜೀವನದ ಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[13] ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲದೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಇತಿಹಾಸದ ಬಗೆಗೆ ರಚಿತಗೊಂಡಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕೃತಿಗಳಾದ ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸರ[14] ಮತ್ತು ಹಯವದನರಾಯರ[15] 'ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್', ಹಯವದನರಾಯರ 'ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು'[16] ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ದೇವಾಲಯದ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಿವೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದ ಯುರೋಪಿಯನ್ ಯಾತ್ರಿಕರ ಬರವಣಿಗೆಗಳು ನಮಗೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಬರ್ಡ್[17] ಮತ್ತು ಹ್ಯಾರಿಸ್‌ನ[18] ಬರವಣಿಗೆಗಳು ಅಮೂಲ್ಯ ಆಕರಗಳಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. 1800ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಬುಕನಾನ 'ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್, ಮೈಸೂರು, ಅಂಡ್ ಕೂರ್ಗ್' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.[19] ಇದಲ್ಲದೆ 1930ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ಇತ್ತ ಕಾನ್‌ಸ್ಟಾಂಟ್ ಇ ಪಾರ್ಸನ್ ಅವರ 'ಸೆರಾಂಗಪಟಂ'[20] ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಬಗೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲದೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬರೆದಿರುವ ಎ.ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ[21] ಅವರ 'ದ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಒಡೆಯರ್ಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಬಗೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಡಾ.ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣರವರು ರಚಿಸಿರುವ 'ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ' ಕೃತಿಯು ಈ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಗ್ರಂಥ.[22] ಇದರಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಅಡಕಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

1935ರ ಮೈಸೂರು ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿಕಲ್ ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್‌ನ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳ ಕಿರುಪರಿಚಯವನ್ನು ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣರವರು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.[23] ಇದೇ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ ಡಾ.ಲ.ನ. ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ 'ಎ ವಿಸಿಟರ್ಸ್ ಗೈಡ್ ಬುಕ್' ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ.[24] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ 'ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಇತಿಹಾಸ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ಬಗೆಗೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ವಿವರಗಳನ್ನು ಡಾ.ಸ್ವಾಮಿಯವರು ದಾಖಲಿಸುತ್ತಾರೆ.[25] ಡಾ.ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್ ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ 'ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ದಿ ಟೈಗರ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಲೇಖನಗಳು ಇದ್ದರೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗೆಗೆ ಡಾ. ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಲೇಖನ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.[26] ಲೇಖನದ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಫೋರ್ಟ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಏಜಸ್– ಒರಿಜಿನ್ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಅಂಡ್ ದ ಫಾಲ್ ಆಫ್ ದಿ ಫೋರ್ಟ್ ಲೇಖನವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ನಗರ ಸಣ್ಣ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದುದು ಹೇಗೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತೆಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ.

ಡಾ. ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್ ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ 'ಲೈಫ್ ಅಂಡ್ ಅಚೀವ್‌ಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಡಾ. ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಬರೆದಿರುವ ದಿ ರಿಲೇಷನ್ಸ್ ಬಿಟ್ವೀನ್ ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಅಂಡ್ ಒರಿಜನ್ ಆಫ್ ಒಡೆಯರ್ಸ್ ಲೇಖನವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಿದ ರಾಜಕೀಯ ವಿಪ್ಲವಗಳ ಸರಮಾಲೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣರಾಯನು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದ ಆಡಳಿತ ಧ್ರುವೀಕರಣವನ್ನು ತುಂಬ ವಿವರವಾಗಿ ಆಕರಗಳ ಸಹಿತ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಜಕೀಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[27]

ಮೇಲಿನ ಆಧಾರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕರ್ನಲ್ ಮೆಕೆಂಜಿಯು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು,[28] ಪ್ರೊ.ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಸಂಪಾದಕತ್ವದ *ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ* ಸಂಪುಟಗಳು,[29] ಶ್ರೀಮನ್ಮಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿಗಳು,[30] ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಮ್ಯಾನ್ಯುಯಲ್,[31] ಕೆ. ಅನಂತರಾಮುರವರು 'ಸಕ್ಕರೆ ಸೀಮೆ' ಎಂಬ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[32] ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ ಅವರು 'ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಕುರಿತು ಮಹತ್ವದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[33] ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ 'ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು-ಒಂದು ಸಮೀಕ್ಷೆ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕುರಿತು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿಂದ ಕೆಲವು ಹೊಸ-ಹೊಸ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಕಲೆಹಾಕಿದ್ದಾರೆ.[34] ಅಲ್ಲದೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳು ನಿಖರವಾದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪತ್ರಾಗಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಟ್ಟಿರುವ ಮಾಹಿತಿ, ಮೈಸೂರು ಆಡಳಿತ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿಗಳು (ಮೈಸೂರು ಅಡ್ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಟಿವ್ ಆನ್ಯುಯಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್) ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒದಗುವ ಸಮೃದ್ಧ ಮತ್ತು ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಮೂಲಗಳಾಗಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಜದ ವಿವಿಧ ಸ್ತರಗಳ (ಭಕ್ತಾದಿಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು, ಅರ್ಚಕರು, ವಾದ್ಯನುಡಿಸುವವರು, ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಹಳ್ಳಿಯ ಜನರುಗಳು ಮೊದಲಾದವರು) ಜನರ ಸಂದರ್ಶನದ ಮೂಲಕ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿರುವ ಮೌಖಿಕ ಆಕರಗಳನ್ನು ಸಹ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಮಹತ್ವ:

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಹಿಂದಿರಬಹುದಾದ ಆಶಯಗಳು ಹಾಗೂ ಅದು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ವಹಿಸಿರುವ ಪಾತ್ರದ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದಾಗಿ ಮಹತ್ವ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಸಮಾಜಮುಖಿಯಾಗಿ ಬಿಂಬಿತವಾಗಿರುವ ಬಗೆ ಪಾರಂಪರಿಕವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣ–ನಿರ್ವಹಣೆ, ದುರಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂದು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಶಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡವರಿಗೆ ಪುಣ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಆಳವಾಗಿ ಬೇರೂರಿತ್ತು, ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ, ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ, ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ದೇವಾಲಯವು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಮುದಾಯದ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ಮಹತ್ವ ಹಾಗೂ ಅದು ಬೀರಿದ ಪ್ರಭಾವಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಅಂದಿನ ಕಾಲಘಟ್ಟದ ಅಧಿಕಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಸಮಾಜದ ನಡುವಿನ ಸಂಬಂಧಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಸ್ಥಳೀಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ಅಧ್ಯಯನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು:

1. ಪಾರ್ಥಸಾರ ಟಿ.ಎ. (ಸಂ.), ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪರಿಷ್ಕೃತ ಆವೃತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ ಬೆಂಗಳೂರು, 2003, ಪು. 1–31
2. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ, ಅನಂತಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, 1982, ಪು. 350.
3. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಂತೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್(ಸಂ.), ಮೈಸೂರು, 2009, ಪುಟ.54–64, ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳ ರಚನೆಯ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್. (ಸಂ.), ಮೈಸೂರು, 2010, ಪುಟ. 197–209,
4. ಮಹದೇವ ಸಿ. (ಸಂ.), ತೊಣ್ಣೂರು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ಹಂಪಿ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಲೇಖನವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಿ. ಮಹದೇವ ಮತ್ತು ಎಂ.ವಿ.ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ, ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟ, ಪುರಾತತ್ವ ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ಇಲಾಖೆ, ಮೈಸೂರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.
5. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ದಿ ರಿಲೇಷನ್ಸ್ ಬಿಟ್ವೀನ್ ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಅಂಡ್ ಒರಿಜಿನ್ ಆಫ್ ಒಡೆಯರ್ಸ್, ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್.(ಸಂ.), ಲೈಫ್ ಅಂಡ್ ಅಚೀವ್‌ಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ, ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿ ಅಂಡ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂ, ಮೈಸೂರ್, 2010, ಪುಟ. 364–376.
6. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಫೋರ್ಟ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಏಜಸ್– ಒರಿಜನ್, ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಅಂಡ್ ದಿ ಫಾಲ್ ಆಫ್ ದಿ ಫೋರ್ಟ್, ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್. (ಸಂ.), ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ದಿ ಟೈಗರ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್, ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿ ಅಂಡ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂ, ಮೈಸೂರು, 2010, ಪುಟ. 318–352.
7. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, 1978, ಪು.202.

8. ಕೃಷ್ಣದೇವ, ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಆಫ್ ನಾರ್ತ್ ಇಂಡಿಯಾ, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ, 1991, ಪು. 1–7.

9. ಮಂಜಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ. (ಸಂ.), ತಿಮ್ಮಕವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, 1980.

10. ಶಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್. (ಸಂ.), ಗೋವಿಂದವೈದ್ಯ, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯ, ಮೈಸೂರು, 1971.

11. ಮಾ.ಭಾ.ಭೋಯಿ (ಅನು), ತಿರುಮಲಾರ್ಯ, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ, ಕ.ಸಾ.ಪ., ಬೆಂಗಳೂರು, 1999.

12. ಭಾನುಮತಿ ವೈ.ಸಿ. (ಸಂ.), ನೂರೊಂದಯ್ಯ ವಿರಚಿತ ಸೌಂದರ್ಯ ಕಾವ್ಯ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, 1996.

13. ಮಂಜಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ. (ಸ.), ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.

14. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್. (ಸಂ.), ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, 2 ಸಂಪುಟಗಳು, ಬೆಂಗಳೂರು, 1889.

15. ಹಯವದನರಾವ್ (ಸಂ.), ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, 5 ಸಂಪುಟಗಳು, ಮೈಸೂರು, 1947.

16. ಹಯವದನರಾವ್ (ಸಂ.), ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, 3 ಸಂಪುಟಗಳು, ಮೈಸೂರು, 1943.

17. ದಿ ಲೈಫ್ ಆಫ್ ಜನರಲ್ ಸರ್.ಡೇವಿಡ್ ಬರ್ಡ್, 2 ಸಂಪುಟಗಳು, ಆರ್ಚಿಬಾಲ್ಡ್, ಲಂಡನ್, 1832.

18. ವಾಷಿಂಗ್‌ಟನ್ ಎಸ್.ಆರ್., ದಿ ಲೈಫ್ ಅಂಡ್ ಸರ್ವಿಸಸ್ ಆಫ್ ಜನರಲ್ ಲಾರ್ಡ್ ಹ್ಯಾರಿಸ್, ಜಾನ್.ಡಬ್ಲ್ಯೂ.ಪಾರ್ಕರ್, ಲಂಡನ್, 1839.

19. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮಡ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್, ಇನ್ 3 ವಾಲ್ಯುಮ್ಸ್, 2011.

20. ಕಾನ್ಸ್‌ಟಂಟೈನ್ ಇ. ಪಾರ್ಸನ್, ಸೆರಾಂಗಪಟಂ, ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಪ್ರೆಸ್, 1931.

21. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಎ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ದಿ ಒಡೆಯರ್ಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ಇಲಾಖೆ, ಮೈಸೂರು, 1996.

22. ಕೃಷ್ಣ ಎಂ.ಎಚ್., ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ, ಮೈಸೂರು 1937.

23. ಮೈಸೂರು ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ 1937ನೇ ಸಾಲಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಗಳು.

24. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಹರ್ಮನ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ನ್ಯೂ ಡೆಲ್ಲಿ, 1996.

25. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಇತಿಹಾಸ, ಗಾಯತ್ರಿ ಎಂಟರ್‌ಪ್ರೈಸಸ್, ಉತ್ತರಾದಿಮಠದ ರಸ್ತೆ, ಮೈಸೂರು, 2013.

26. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಫೋರ್ಟ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಏಜಸ್- ಒರಿಜನ್, ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಅಂಡ್ ದಿ ಫಾಲ್ ಆಫ್ ದಿ ಫೋರ್ಟ್, ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್.(ಸಂ.), ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ದಿ ಟೈಗರ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್, ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿ ಅಂಡ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂ, ಮೈಸೂರ್, 2010, ಪುಟ.318-352.

27. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ದಿ ರಿಲೇಷನ್ಸ್ ಬಿಟ್ವೀನ್ ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಅಂಡ್ ಒರಿಜಿನ್ ಆಫ್ ಒಡೆಯರ್ಸ್, ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್.(ಸಂ.), ಲೈಫ್ ಅಂಡ್ ಅಚೀವ್‌ಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ, ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿ ಅಂಡ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂ, ಮೈಸೂರು, 2010, ಪುಟ. 364-376.

28. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ., ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪೆ, 1994.

29. ಷೇಕ್ ಆಲಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಮಾಲಿಕೆ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ.

30. ಮಹೀಷೂರ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರವರ ವಂಶರತ್ನಾಕರ, ಜಗನ್‌ಮೋಹನ ಮುದ್ರಾಕ್ಷರ ಶಾಲೆ, ಮೈಸೂರು, 1887. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಬಿ., ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ, ಭಾಗ-1 ಮತ್ತು 2, ಮೈಸೂರು, 1916.

31. ರಾಮಯ್ಯ ಬಿ., ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕೈಪಿಡಿ, ಮೈಸೂರು, 1937.

32. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ಸಕ್ಕರೆ ಸೀಮೆ, ಅನಂತ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, 1972.

33. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ, ಮಂಡ್ಯ, 2005.

34. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು-ಒಂದು ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2010.

ಅಧ್ಯಾಯ – 2

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಬೆಳೆದುಬಂದ ಬಗೆ

(ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ)

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಪಡಿಸುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಆ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆಯ ಆಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆಚಾರ್ಯ ಶಂಕರರು ತಮ್ಮ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸನಾತನಿಗಳನ್ನು, ಅಂದರೆ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ವಿವಿಧ ಪಂಥೀಯರ ಅಂದರೆ ಶಾಕ್ತ, ಶೈವ, ಗಾಣಪತ್ಯ, ಸ್ಕಾಂದ, ಸೌರ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥೀಯರನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಷಣ್ಮಥ ಸಂಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದ ನಂತರ ಸ್ಮಾರ್ತ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಲ್ಲದೆ ಹರಿಹರ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದವು.[1] ಸೂರ್ಯೋಪಾಸನೆಯು ಕ್ರಮೇಣವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಪಂಚಾಯತನ ಆರಾಧನಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಸೂರ್ಯಾರಾಧನೆಯು ಸೂರ್ಯ ನಾರಾಯಣನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿ ನಾರಾಯಣಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಯಿತು.[2]

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಭಕ್ತಿಪಂಥವು ನಾರಾಯಣ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಶ್ರೀ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಮತ್ತು ಆನಂತರದ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಎನಿಸುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಏಕದೇವತಾರಾಧನೆಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಅಧಿಕವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳು ಕಾರಣವಾದವು. ಅದ್ವೈತೀಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಜನ ತಿರುಗಿದರು. ಕಾರಣ ಈ ಪಂಥವು ಭಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮಾನವನನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿಸಿ ಮೋಕ್ಷವೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೆಂಬ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿತು.[3] ಇದು ಆತ್ಮ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗದೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸ್ಥಾನ ಗ್ರಹಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ಅತಿ ಸರಳವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಆಚರಣೆಯಾದ ತೊಂಡನ ಆಚರಣೆಗಳು ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು

ಕೈಂಕರ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸುಲಭಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದುದರಿಂದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ ಹೆಚ್ಚು ಆಕರ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಅದರಲ್ಲೂ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಇದೇ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪಂಥ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು.[4]

ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶ್ರೀರಂಗಂನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಜೀವನ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ತಮ್ಮ ಪಂಥದ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರಾದರೂ ಹಲವಾರು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಂನಲ್ಲಿ ವಿರೋಧ ವ್ಯಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅವರು ಸುರಕ್ಷಿತ ಸ್ಥಳವನ್ನರಸಿ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದರು. ರಾಮಾನುಜ ಚರಿತ್ರೆಯ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾಗಿ ನಡೆದುಬಂದಿವೆ. ರಾಮಾನುಜ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಬಾಳಿದ ಡಾ. ಬಾ.ರಾ. ಗೋಪಾಲ್‌ರವರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರು ಎಂಬ ಉದ್ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ರಚಿಸಿದ್ದು ರಾಮಾನುಜರ ಕುರಿತಾದ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಆಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ರಾಮಾನುಜರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲವೆ ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವಾರು ರೀತಿಯ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ, ಅಂತಿಮವಾಗಿ ರಾಮಾನುಜರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ನಿಂತದ್ದಕ್ಕೆ ಶಾಸನ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ.[5] ಅಂದರೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಪರಂಪರಾನುಗತ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹಾಗೂ ಡಾ. ಬಾ.ರಾ. ಗೋಪಾಲ್‌ರವರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರು ಎಂಬ ಉದ್ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಅಂದು ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮೊದಲು ಜೈನರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತರೆಂದೂ ನಂತರ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದುವರಿದು ತೊಣ್ಣೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನೆಲೆನಿಂತು ನಂತರ ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಾಸ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ಯತಿರಾಜ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದೂ ಚಲುವನಾರಾಯಣನ ಆಲಯವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರೆಂದೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ, ತೊಂಡನೂರು, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆರಾಧನೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.[6]

ಇದಾದ ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನೆಗೆ ಮತ್ತು ಯಾತ್ರೆಗೆ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದವು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿ ನಾಲಾಯಿರ ದಿವ್ಯಪ್ರಬಂಧಂಗಳ್ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಮಧ್ಯರಂಗನಾಥನಾದ ಶಿವನ ಸಮುದ್ರ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಹೆಸರು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿಲ್ಲ.[7] ಆದರೆ ತಿರುನಾರಾಯಣ, ನಾರಾಯಣ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಿರುನಾರಾಯಣನನ್ನು ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಆದಿದೈವ ಚೆಲುವನಾರಾಯಣನೆಂದೂ ಆತನೇ ತಿರುನಾರಾಯಣನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನೇ ನಾರಾಯಣನೆಂದೂ ನಂಬಿರುವ ಭಕ್ತ ಸಮುದಾಯ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು 'ನಾಲಾಯಿರ ದಿವ್ಯಪ್ರಬಂಧದ' ಕಾಲದಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುವೆಂದು ನಂಬಿದ್ದಾರೆ.[8] ಆದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರು ಬಂದುದರ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ದಂಡನಾಯಕ ತಿರುಮಲಯ್ಯನು ಇಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಹಾಗೂ ತಿರುಮಲ ದೇವನ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಊರಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪುರ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ.ಶ. 894ರ ಶಾಸನವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಎಲ್ಲ ಇತಿಹಾಸ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯದಿಂದಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.[9] ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ದಾಖಲೆಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪುನರ್ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಡಾ. ಬಿ. ಷೇಕ್ ಆಲಿಯವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿ 'ದಿ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ವೆಸ್ಟರ್ನ್ ಗಂಗಾಸ್'ನಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮಂಡಿಸುತ್ತಾರೆ.[10] ಇದಕ್ಕೆ ಅವರು ಕೊಡುವ ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಕೆ.ಆರ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್ ಬರೆದಿರುವ 'ಟೆಂಪಲ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ' ಗ್ರಂಥ.[11] ಅಲ್ಲದೆ ಹಯವದನರಾಯರು 'ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್' ನಲ್ಲಿ ಖಚಿತವಾಗಿ ಇದನ್ನು ತಿರುಮಲದೇವನೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.[12] ಗಂಗಸೇನಾನಿ ತಿರುಮಲಯ್ಯನು ಎರಡನೇ ರಾಚಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಬೂತುಗನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದವನು. ಈ ಸಮಯ ಗಂಗರು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ, ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ ಕಾಲಘಟ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ತಿರುಮಲಯ್ಯನಿಂದ

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಯಿತೆಂದು ನಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನ(ಕ್ರಿ.ಶ.1210)ಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ತಿರುವರಂಗ ನಾರಾಯಣನೆಂದು, ಸೌಮ್ಯರಾಜ ರಂಗನಾಥನೆಂದೂ, ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗನಾಥನೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಗಂಗರ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲಯ್ಯನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಷ್ಟವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ದ್ವಂದ್ವವಿದೆ. ಈ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಶದಪಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪೌರಾಣಿಕ ಐತಿಹ್ಯಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಗಮನಿಸುವುದು ಸೂಕ್ತ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಭಾರ್ಯೆಯರಿಂದ ಸೇವೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಮಲಗಿರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡದಾದ ದೇವತಾವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಜೊತೆಗೆ, ಇತರ ಅನೇಕ ದೇವ ದೇವತೆಯರ ಗುಡಿಗಳು, ಆಳ್ವಾರರು, ಆಚಾರ್ಯರ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಕ್ತರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆನಿಸಿದ ಗೌತಮ ಋಷಿಯ ವಿಗ್ರಹವೂ ಇದ್ದು, ಕರ್ನಾಟಕದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವಾದುದಾಗಿದ್ದು ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಭವಯುತವಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಈ ಆಲಯ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಸ್ಥಳನಾಮ:

ಸ್ಥಳಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಸಹ ಚರಿತ್ರೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಳ್ಳಿಗೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ಒಂದು ಕಥೆ ಇದೆ. ಯಾವುದೇ ಪ್ರದೇಶದ ಸ್ಥಳನಾಮವು ಆ ಸ್ಥಳದ ಗುಣಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅನನ್ಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಆಂತರಿಕ ಸತ್ವವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆನಿಸಬಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ನಿಯಂತ್ರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ' ಹೆಸರಿನ ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳು ಹೊರಬರುತ್ತವೆ.

ಆದಿರಂಗ, ಮಧ್ಯರಂಗ, ಅಂತ್ಯರಂಗಗಳೆಂಬ ರಂಗತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಕಾವೇರಿ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು

ರಂಗನಾಥ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನದೇ ಇದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿರಂಗ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದಕ್ಕಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ, 'ತಿರುವರಂಗ ನಾರಾಯಣ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲ',[13] 'ಗೌತಮಕ್ಷೇತ್ರ',[14] 'ಉಭಯಕಾವೇರಿ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ'[15] 'ಶ್ರೀರಂಗಪುರ',[16] ಎಂದೆಲ್ಲಾ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿ ಅವಿನಾಶೀಶ್ವರನು ಇದನ್ನು 'ಕರಿವರದರಾಜಪುರ'[17] ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದರೆ, ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದು 'ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್'[18] ಎಂದಿದೆ. ಮಧ್ಯರಂಗ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯರಂಗಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ.[19]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಕಥೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಸಂಕಲಿಸಬಹುದು.[20]

ಹಿಂದೆ ನಾರದಮಹರ್ಷಿಯು ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಕುರಿತು ತನಗೆ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಹೀಗೆ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸಿದನು.

ಪೂರ್ವರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ, ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣರಂಗಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಮೂರು ರಂಗಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿವೆ. ಇವಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಧ್ಯರಂಗ, ಆದಿರಂಗ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯರಂಗಕ್ಷೇತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಇವನ್ನು 'ರಂಗತ್ರಯ'ವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಬೇರೆ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಲ್ಲ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಸ್ವಯಂಭೂಮೂರ್ತಿಗಳು.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಯುಗಕಾಲ ಗೌತಮನು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಅವನ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನು ಅವನಿಗೆ ವರ ನೀಡಿ ಆ ಕ್ಷೇತ್ರ 'ಗೌತಮಕ್ಷೇತ್ರ' ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದನು. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯು ಆದಿಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದಳು. ರಂಗನಾಥನು ಆಕೆಯ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಆಕೆಯ ಮಡಿಲಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುವುದಾಗಿ ವರವನ್ನು ನೀಡಿದನು. ಅವನನ್ನು ಅರಸುತ್ತ ಬಂದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಸಹ ಅವನೊಂದಿಗೆ ನೆಲೆಸಿದಳು. ಹಾಗಾಗಿ ಆದಿರಂಗ, ಮಧ್ಯರಂಗ,

ಅಂತ್ಯರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನೊಂದಿಗೆ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಪಾದಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತ ನೆಲೆಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಗೌತಮಾಗಮನ

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗೌತಮಋಷಿ ಗೋದಾವರೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಒಮ್ಮೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಕಾಲ ನಾಡಿನ ಇತರೆಡೆ ಭೀಕರ ಕ್ಷಾಮವುಂಟಾಯಿತು. ಜನರು ತಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟೆ ಹೊರೆಯಲು ಪಾಪಕೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಋಷಿಗಳಿಗೂ ಈ ಕ್ಷಾಮದ ಭೀಕರತೆ ಕಾಡಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಅವರು ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಳವನ್ನರಸುತ್ತ ಬಂದು ಗೋದಾವರೀ ತೀರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಅವರನ್ನು ಗೌತಮನು ಬಹಳ ಆದರದಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿದನು. ಆನಂತರ ಗೌತಮನು ಅತಿಥಿಗಳ ಸತ್ಕಾರಕ್ಕೆಂದು ತನ್ನ ತಪಃಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯುವಬೀಜಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆದು ಅದರಿಂದ ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಕಾರ ಮಾಡಿದನು. ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಗೌತಮನನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೋದರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದರು. ಗೌತಮನು ಮಾಡಿದ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಕಂಡು ಅಸೂಯೆಗೊಂಡ ಇವರು ಗೌತಮನು ಒಂದೇ ಹಗಲಲ್ಲಿ ಯುವಬೀಜಗಳನ್ನು ಬೆಳೆದದ್ದು ಪವಿತ್ರ ಗೋದಾವರೀ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಹೊರತು ಗೌತಮನ ತಪಃಮಹಿಮೆಯಿಂದಲ್ಲ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ, ಗೌತಮನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಿ ತಾವೇ ಈ ಸಂಪದ್ಭರಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುವ ಯೋಜನೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡರು.

ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಕೃತ್ರಿಮ ಉಪಾಯ ಮಾಡಿದರು. ಅದರಂತೆ ಮರುದಿನ ಗೌತಮರು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಾಹ್ನಿಕವನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಬಲದಿಂದ ಒಂದು ಕೃತ್ರಿಮಗೋವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯುವಬೀಜದ ಬೆಳೆಯ ಹೊಲಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟರು. ಹಸು ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಮೇಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡ ಗೌತಮನು ಅದನ್ನು ಹೊಲದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಅಟ್ಟುವಂತೆ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಶಿಷ್ಯರು ಹಾಗೇ ಮಾಡಲು ಆ ಗೋವು ಬಂದು ಗೌತಮನ ಪಾದಗಳ ಬಳಿ ಬಿದ್ದು ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಆ ಕಪಟ ಋಷಿಗಳು 'ಗೌತಮನು ಗೋಹತ್ಯ ಪಾತಕನು' ಎಂದು ಕೂಗತೊಡಗಿದರು. ಗೌತಮರು ತಮ್ಮ ತಪಃಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡೆದ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೋಪಗೊಂಡು ಆ ಕಪಟ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಶಪಿಸಿದನು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಶಪಿಸಿದ ಪಾಪನಿವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಲೋಕಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದು ಚೋಳಮಂಡಲದ ಶ್ರೀಪೂರ್ವರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನನ್ನು

ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದ ರಂಗನಾಥನು ಪಶ್ಚಿಮರಂಗನಾಥನಲ್ಲಿ (ಆದಿರಂಗನಲ್ಲಿ) ಸೇವೆ ಮಾಡಿರೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಗೌತಮನು ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ರಂಗನಾಥನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನು. ರಂಗನಾಥನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಿಸತೊಡಗಿದನು. ಹೀಗೆ ಶಿವನು ನಾರದನಿಗೆ ಗೌತಮಮುನಿಯು ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಜಗತ್‌ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದನು.

ಜಗತ್‌ಸೃಷ್ಟಿ

ಹಿಂದೆ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮೇತನಾಗಿ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಎಲ್ಲ ಜೀವಾತ್ಮಗಳಿದ್ದರೂ ಅವಕ್ಕೆ ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವು ಅಚೇತನಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಅವನ್ನು ಕಂಡ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಮರುಕವುಂಟಾಯಿತು. ಅವುಗಳ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮೊದಲು ತನ್ನ ನಾಭಿಕಮಲದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಣವ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು – ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವಂತೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನು. ಅದರಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸುರ ನರ ತಿರ್ಯಕ್ ಸ್ಥಾವರವೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು.

ಪಶ್ಚಿಮರಂಗವಿಮಾನ ವೃತ್ತಾಂತ

ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೀಗೆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅವನಿಗೆ ಈ ದೇಹವು ಅಸ್ಥಿರವೆನಿಸಿತು. ಆಗ ಅವನು ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಬಹುಕಾಲ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವರವನ್ನು ಬೇಡಲು ಹೇಳಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಅವನ ದಿವ್ಯ ವಿಮಾನಸಹಿತನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಒಪ್ಪಿದ ನಾರಾಯಣನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಬಹಳ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು.

ಹೀಗಿರುವಾಗ ಒಮ್ಮೆ ಸೂರ್ಯವಂಶದ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಮಹಾರಾಯನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಅವನ ದಿವ್ಯವಿಮಾನ ಸಹಿತನಾಗಿ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದನು. ಆ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಅಯೋಧ್ಯಾ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಿತ್ಯವೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನ ನಂತರ ಸೂರ್ಯವಂಶದ ರಾಜರೆಲ್ಲರೂ ಆ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾ ಬಂದರು.

ಹೀಗಿರುವಾಗ ರಾವಣನ ಉಪಟಳ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಯಾಯಿತು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ನಾರಾಯಣನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾವಣನ ವಧಾರ್ಥವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನು ರಾಮನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದನು. ನಾರಾಯಣನ ಶೇಷಾಸನ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಾಗಿಯೂ ಚಕ್ರಾಯುಧ ಭರತನಾಗಿಯೂ ಪಾಂಚಜನ್ಯ ಶತ್ರುಘ್ನನಾಗಿಯೂ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸೀತೆಯಾಗಿಯೂ ಜನಿಸಿದರು. ರಾಮನು ರಾವಣಸಂಹಾರದ ನಂತರ ವಿಭೀಷಣನಿಗೆ ಲಂಕಾಧಿಪತಿತ್ವವನ್ನು ನೀಡಿದನು. ಆಗ ವಿಭೀಷಣನು ರಾಮನನ್ನು, ಅವನ ಪಾದಸೇವೆಯನ್ನು ತನಗೆ ಸದಾ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿದನು. ರಾಮನು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ವಿಮಾನ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬಿಜಯಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಆ ರಂಗನಾಥನೇ ತಾನೆಂದು ಸೇವಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಿದನು. ವಿಭೀಷಣನು ಬಹಳ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಆ ದಿವ್ಯವಿಮಾನವನ್ನು ಚೋಳದೇಶ (ತಮಿಳುನಾಡು)ದ ಕಾವೇರಿ ಮಧ್ಯದ ಚಂದ್ರಪುಷ್ಕರಿಣೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಧಾಮ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ

ಗೌತಮನು ಗೋದಾವರೀ ತೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ನಂತರ ಕಾಶಿ, ಗಂಗೋತ್ತರ, ಬದರಿಕಾಶ್ರಮ, ಗಂಗಾಸಾಗರಸಂಗಮ (ಶ್ವೇತವನ), ಸಹ್ಯಾಮಲ (ತಲಕಾವೇರಿ) ಮೊದಲಾದ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಅಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಪುಷ್ಕರಿಣೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ವಿಮಾನವು ತನ್ನ ಪೂಜೆಗೆ ದೊರೆಯಬೇಕೆಂಬುದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಉಗ್ರತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡತೊಡಗಿದನು. ಅವನ ಉಗ್ರತಪೋಗ್ನಿ ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ದಹಿಸತೊಡಗಿತು. ಆ ತಾಪದಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟರು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನು ಗೌತಮನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಅವನಿಗೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ ಹೇಳಿದನು. ಗೌತಮನು ತನ್ನ ಪೂಜೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗವಿಮಾನವನ್ನು ಕರುಣಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ಕೊಡಲು ಬ್ರಹ್ಮ ತಾನು ಸ್ವತಂತ್ರನಲ್ಲವೆಂದೂ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದರೆ ಅವನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನೆಂದೂ ಹೇಳಿ, ಗೌತಮನಿಗೆ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರೀ ಮಂತ್ರೋಪದೇಶ ಮಾಡಿ ಹೊರಟುಹೋದನು. ಗೌತಮನು ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿದನು. ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ, ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುತ್ತದೊಳಗೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ತಾನು ಗೌತಮನ ಪೂಜಾರ್ಥವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದ ಗೌತಮನು ಸಂತೋಷಗೊಂಡು, ಹಿಂದೆ ರಂಗನಾಥನು ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಕೇಳಲು ರಂಗನಾಥನು ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದನು.

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಮಹಾನದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಂಧ್ಯ ಪರ್ವತದ ತಪ್ಪಲಲ್ಲಿ ಒಂದುಗೂಡಿದವು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ 'ವಿರತಿ' ಯೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನದೀಸಂಗಮವನ್ನು ಕಂಡು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಹೋದನು. ಆಗ ಆ ನದಿಗಳೊಳಗೆ 'ನಾನು ಮೇಲು, ತಾನು ಮೇಲು; ಗಂಧರ್ವ ನಮಿಸಿದ್ದು ನನಗೆ ತನಗೆ' ಎಂಬ ವಿವಾದವುಂಟಾಯಿತು. ಕೆಲವು ಕಾಲದ ನಂತರ ಅದೇ ಗಂಧರ್ವನು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಹೋಗುವಾಗ ಪುನಃ ಆ ನದಿಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಆಗ ನದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಕರೆದು ನೀನು ಮಾಡಿದ ವಂದನೆ ಯಾರಿಗೆ? ಎಂದು ಕೇಳಲು ಅವನು, 'ಈ ನದಿಗಳೊಳಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರಿಗೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ಗಂಗೆ, ಕಾವೇರಿಯರನ್ನುಳಿದ ನದಿಗಳು ಸುಮ್ಮನಾದವು. ಗಂಗೆ, ಕಾವೇರಿಯರು ನೇರವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕೇಳಲು ಬ್ರಹ್ಮನು ಗಂಗೆಯೇ ಮೇಲೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾವೇರಿಗೆ ತುಂಬ ದುಃಖವಾಯಿತು. ಅವಳು ಸಹ್ಯಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಬಂದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದಳು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಾವೇರಿ ಗಂಗೆಗಿಂತ ಅಧಿಕಯೆಂದು ವರವೀಯಲು ತಾನು ಅಸಮರ್ಥನೆಂದು ಹೇಳಿ 'ಗಂಗೆಗೆ ಸಮಾನೆಯಾಗು' ಎಂದು ವರವಿತ್ತು ಹೋದನು. ತೃಪ್ತಳಾಗದ ಕಾವೇರಿ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದಳು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದ ನಾರಾಯಣನು ತಾನು ಕಾವೇರಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಸ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿ, ಅದರಂತೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದನು. ಅವನು ಹಾಗೆ ನೆಲೆಸಿದ್ದರಿಂದ ಗಂಗೆಗಿಂತ ಕಾವೇರಿ ಅಧಿಕೆಯಾದಳು ಎಂದು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನು ಹೇಳಿದನು. ಆನಂತರ ಗೌತಮನು ಇತರ ಋಷಿಗಳೊಡನೆ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಹುತ್ತ ಬೆಳೆದು ಅಗೋಚರನಾಗಿದ್ದ ರಂಗನಾಥನನ್ನು ಸೇವಿಸತೊಡಗಿದನು. ಅಲ್ಲಿಯ ಋಷಿಗಳೊಡಗೂಡಿ ಅನೇಕ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, ತುಳಸೀವನದಲ್ಲಿ ಅಗೋಚರನಾಗಿದ್ದ ಆದಿರಂಗನಾಥನನ್ನು ಕಂಡನು. ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ಕಾಮಧೇನುವನ್ನು ಕರೆಸಿ ಹುತ್ತದ ಮೇಲೆ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಅದನ್ನು ಕರಗಿಸಿದನು. ಹುತ್ತದೊಳಗೆ ಶೇಷಶಾಯಿಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಕಂಡು ಆನಂದಪುಲಕಿತನಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸತೊಡಗಿದನು. ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ 'ಗೌತಮಕ್ಷೇತ್ರ' ವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಆನಂತರ ಶಿವನು ನಾರದನಿಗೆ ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕ್ಷೇತ್ರತೀರ್ಥಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದನು.

ಈ ಬಗೆಯ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಇದರಲ್ಲಿನ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಹಲವಾರು ಆಕರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಸಾಂಗತ್ಯ,[21]

ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಮಹಾತ್ಮೆ,[22] ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಸಾಂಗತ್ಯ,[23] ತಿಮ್ಮಕವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆ,[24] ಪಶ್ಚಿಮರಂಗನಾಥ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಟೀಕು,[25] ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರರಾಜಸ್ತವ,[26] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಹುಟ್ಟಿಬೆಳೆದ ಕಥೆ[27] ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಂದಿಗೆ ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಾದರಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಕಥೆಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಪಭ್ರಂಶ ಭಾಗವನ್ನು ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮಗಳ ಕೈಫಿಯತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ನೋಡಬಹುದು.[28] ಈ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಕಥಾ ಭಾಗವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ ನಂತರ ಮೇಲಿನ ಕಥಾಭಾಗವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪಿಸಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಐತಿಹ್ಯಗಳು:

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಐತಿಹ್ಯಗಳಿಗೂ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಆ ಸ್ಥಳದ ಮಹಿಮೆಯ ಬಗೆಗೆ ಗೌರವಾದರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲೂ ಇಂತಹ ಕೆಲವು ಐತಿಹ್ಯಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇಂತಹವು ಚರಿತ್ರೆಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ಥಳಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾದರಪಡಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಇತಿಹಾಸಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಒಂದು ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಪುರಾತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿ ಒಲಿಸಿಕೊಂಡಳಂತೆ, ಅದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಸ್ವಾಮಿಯು ಸ್ವಯಂವ್ಯಕ್ತ ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಅವನ ವಿಗ್ರಹವು ನರರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅಗೋಚರವಾಗಿ ವಲ್ಮೀಕದಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಕಾವೇರಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆ ನಿಂತಳು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇದು ಭೂವೈಕುಂಠವಾಯಿತು ಎಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.[29]

ಮತ್ತೊಂದು ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಒಮ್ಮೆ ಗೌತಮರು ಮತ್ತು ಮುನಿವೃಂದ ತಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಹೊರಿಸಿದ್ದ ಗೋಹತ್ಯಾ ದೋಷವನ್ನು ನೀಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲೋಸುಗ, ಹಲವು ಪುಣ್ಯಧಾಮಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸುತ್ತಾ ಇಲ್ಲಿಗೂ ಬಂದರು. ತುಳಸೀವನದಲ್ಲಿ ವಲ್ಮೀಕದಡಿಯಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗಿದ್ದ ಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಗ್ರಹದ ಮೇಲೆ ಧೇನುವು ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಿರಲಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಪಃಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಳದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನರಿತು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಕಾಮಧೇನುವನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಗ್ರಹದ ಮೇಲೆ

ಕ್ಷೀರಧಾರೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದರು. ಆನಂತರ ಸ್ವತಃ ಗೌತಮರೇ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಅಂದಿನಿಂದ ಇದು ಗೌತಮಕ್ಷೇತ್ರ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕಾವೇರಿಯ ಕುರುವದಲ್ಲಿ(ದ್ವೀಪ) ಈಗಲೂ ಗೌತಮ ಗುಹೆ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[30]

ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಮತ್ತು ಗೌತಮಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಾದ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವುಂಟು. ವೈಕುಂಠದ ವಿರಾಜ ಎಂಬ ದಿವ್ಯ ನದಿಯ ನಿರ್ಮಲತೆ, ಪಾವನತೆಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವು ಇದಕ್ಕೆ ಕರುಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಿಂದಾಗಿಯೇ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ತುಲಾಮಾಸದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರು ತನಗಂಟಿಸಿದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ತೊಳೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಗಂಗೆಯೇ ಕಾವೇರಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾಳಂತೆ. ನರ್ಮದಾ ನದಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಗಂಗೆಯು ನರ್ಮದಾ ನದಿಗೆ ಕಪಿಲೆಯಾಗಿ ತುಲಾಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅಂದರೆ ಕರಿಯಧೇನುವಾಗಿ ಬಂದು ತನ್ನೆಲ್ಲ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಶುಚಿರ್ಭೂತಳಾಗಿ ಶ್ವೇತವರ್ಣದ ಧೇನುವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು ಮತ್ತೆ ಗಂಗಾ ನದಿಗೆ ತೆರಳುತ್ತಾಳೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಗಂಗೆಯು ಈ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಲ್ಲೂ ಇದೇ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಶುಚಿರ್ಭೂತಳಾಗುತ್ತಾಳೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಮತ್ತು ಐತಿಹ್ಯಗಳಿವೆ. ಓಂಕಾರೇಶ್ವರದಲ್ಲಿರುವ ನರ್ಮದಾ ನದಿಯ ಒಂದು ಹರಿವನ್ನು ಕಾವೇರಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಒಮ್ಮೆ ಚಿತ್ರಸೇನ–ಚಿತ್ರರಥರೆಂಬಿಬ್ಬರು ಗಂಧರ್ವರು ಶಚಿಯನ್ನು ಮೋಹಿಸಹೋಗಿ, ಇಂದ್ರನಿಂದ ಶಾಪಕ್ಕೀಡಾಗಿ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಅವರು ಪೌರ್ಣಮಿಯ ದಿನದಂದು ಕಾವೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮಿಂದು, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ದರ್ಶನಮಾಡಿ, ಶಾಪವಿಮುಕ್ತರಾಗಿ ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಕಾಯವನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆದರು ಎಂಬ ಪುರಾಣೋಕ್ತ ವಿಚಾರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ.[31]

ಮತ್ತೊಂದು ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ದ್ವಾರಕಿಯು ನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ ಕೃಷ್ಣನು ತನ್ನ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ವಾಸಿಸತೊಡಗಿದನು. ಆನಂತರ ಮಾಯೆಯನ್ನು ಕರೆದು ಅವಳಿಗೆ ತನ್ನ ಆದಿದೇವನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಯಾದವಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವಂತೆಯೂ ಯಾದವಸಂತತಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವಂತೆಯೂ ಹೇಳಿದನು. ಅದರಂತೆ ಮಾಯೆಯು ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಯದುಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆನಂತರ ಮಹಿಷಪುರಕ್ಕೆ (ಮೈಸೂರಿಗೆ) ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ, ಯದುವಂಶದವರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯ ರಾಜರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಳು. ಆನಂತರ ಯಾದವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಕೃಷ್ಣನ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ತಮ್ಮ

ಕುಲದೇವನಾದ ಯದುಗಿರಿನಾರಾಯಣನ ದರ್ಶನಾರ್ಥವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ನಾರಾಯಣನ ದರ್ಶನವಾದ ಮೇಲೆ ಚಾಮುಂಡಿಯನ್ನು ದರ್ಶಿಸಿ, ಮೈಸೂರಿನ ಚೆಲುವಿಗೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸಿದರು. ಚಾಮುಂಡಿಯ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ರಾಜರಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದರು. ಆ ಯದುವಂಶಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ ಮುಂತಾದವರು ರಾಜರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಾ ಬಂದರು.[32]

ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಹೈದರಾಲಿ ಎಂಬಾತನನ್ನು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಹೈದರನು ಮಹಾದೈವಭಕ್ತನೂ, ರಾಜಭಕ್ತನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೈದರಾಲಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ದರ್ಶನವಿತ್ತು ಆತನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಹೈದರನು ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೂ ರಂಗನಾಥನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಶತ್ರುಸೈನ್ಯವು ಮೈಸೂರು ಗಡಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿತೆಂದು ತಿಳಿದ ಹೈದರಾಲಿ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೊರಟನು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಸೈನ್ಯವು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುತ್ತಾ ಬರಲು ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋದಾವರಿ ನದಿಯು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಸೈನ್ಯವು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸೇನೆಯು ಸಿಕ್ಕಿ ಅಪಜಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬಂದುನಿಂತಿತು. ಈ ರೀತಿಯ ಅಪಜಯಕ್ಕೆ ರಂಗನಾಥನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಬಂದುದೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಅರಿತುಕೊಂಡ ಹೈದರಾಲಿಯು ಅಲ್ಲಿಯೇ ರಂಗನಾಥನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿ ಅವನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಿಯಾಗಿ ಗೋದಾವರಿಯ ಪ್ರವಾಹ ಇಳಿದು ಮತ್ತೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದು ರಂಗನಾಥನ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದು ನಂತರ ಮತ್ತೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ತೆರಳಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಆಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿ ಜಯಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. 32ಅ

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದೊಂದಿಗೆ ಆಳರಸರ ಸಂಬಂಧ

ಒಂದು ದೇವಾಲಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಲ್ಲಿನ ಆಳರಸರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ರಂಗನಾಥನ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಸಹಸ್ರವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಮೀರಿದ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಅದು ವಿವಿಧ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಿಸ್ತರಣೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು, ಅನೇಕ ರಾಜವಂಶಗಳು ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಂಗರು, ಹೊಯ್ಸಳರು, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು,

ಸಾಮಂತರು, ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು, ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರು ಹಾಗೂ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಒಳಪಟ್ಟಂತೆ ವಿವಿಧ ರಾಜವಂಶಗಳು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರಾಜವಂಶಗಳ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು, ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದು ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಊರಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೊಂಡ ಖಚಿತವಾದ ತೇದಿ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಾಹಿತ್ಯಾಧಾರಗಳು ಗಂಗ ದಂಡನಾಯಕ ತಿರುಮಲಯ್ಯನಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು ಹಂಬಿ ಎನ್ನುವ ವೇಶ್ಯಾ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಮನೆಯ ಹಸು ಒಂದು ಹುತ್ತದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿದಿನ ಹಾಲು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ತನ್ನ ಗೋಪಾಲನಿಂದ ಕೇಳಿ ತಿಳಿದು ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತಳಾಗಿ ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಹುತ್ತದ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡುಬಂದ ರಂಗನಾಥನ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಂಕಣದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪೂಜೆಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದುದನ್ನು ಹಲವಾರು ಕೃತಿಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.817ರಲ್ಲೇ ಹಂಬಿಯೆಂಬ ನಾಟ್ಯರಾಣಿಯು ರಂಗನಾಥನ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಳೆಂಬ ವಿಚಾರವೂ ಇದೆ.[33]

ಇದರ ತರುವಾಯ ಕ್ರಿ.ಶ.894ರಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ದಂಡನಾಯಕ ತಿರುಮಲಯ್ಯ ಅದನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ನವರಂಗ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ತಿರುಮಲದೇವ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪುನರ್‌ರಚಿಸಿ ಗೌತಮಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 'ಶ್ರೀರಂಗಪುರ' ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸತೊಡಗಿದನು.[34] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಯಾವ ಶಾಸನಗಳೂ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾದ ವಿವರವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವು 1210ರಲ್ಲಿ ಹೊರಡಿಸಿದ್ದಾಗಿದ್ದು ಇದು ಹೊಯ್ಸಳ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಾಗಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಹಲವಾರು ಭಟ್ಟರ ಭಟ್ಟಮಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಿಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ದಾನಮಾಡಿದುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[35] ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ 1210ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು ಎಂದಾದರೆ ಆ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ನಗರವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದ್ದಿತು. ನಗರಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕೇರಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ವಿದ್ವತ್‌ಕೇರಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಚೋಳರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಈ

ಪ್ರದೇಶದ ಶಾಸನಗಳ ಅಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕ ನಿರ್ಧರಿಸಿರುವ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ ಚೋಳರ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನುವುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆಯು ಹರಡಿತೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ತಿ.ನರಸೀಪುರದ ಶಾಸನವೊಂದು ದಾಖಲೆಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ.[36]

ಇದಲ್ಲದೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನೆಯು ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದುದನ್ನು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಗಂಗ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಚೋಳರು ಗಂಗವಾಡಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಅಂತಹ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವೆನ್ನುವುದು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಮಹಾಜನರುಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಚೋಳ ಪರಾಂತಕನ ಉತ್ತರ ಮೇರೂರು ಶಾಸನ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.[37] ಹೀಗೆ ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ನೆಲೆ ಗಟ್ಟಿಯಾದುದು ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಸಂಗಮದಿಂದಾಗಿ. ಈ ಎಲ್ಲ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಅದರಲ್ಲೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಆರಾಧ್ಯದೈವ ನಾರಾಯಣನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ ಪೂಜಾರ್ಹವಾಗಿದ್ದು ಸಾಕಷ್ಟು ವಿಖ್ಯಾತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ರಾಜಾಶ್ರಯವಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಸದ್ಯದ ಆಕರಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥದೇವಾಲಯ:

ತಲಕಾಡು ವಿಜಯದ ನಂತರ ಗಂಗವಾಡಿಯು ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಯಿತು. ಆಗ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ನೇರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. ಚೋಳರ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಚೋಳ ಆಕ್ರಮಿತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯ ಠಾಣೆಯನ್ನು ಇಡುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಅರಸರುಗಳು ಚೋಳರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿದ್ದ ಗಂಗವಾಡಿಯ ಹಲವಾರು ಪ್ರಮುಖ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಠಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಸ್ಥಾಪಿತ ಠಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವೂ ಒಂದಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹಯವದನರಾಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.[38] ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಪುನರ್ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು

ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಹಯವದನರಾಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಈ ಹಿಂದೆ ಚೋಳರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸರುಗಳು ಮತ್ತೆ ದಾನ ನೀಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ತಾವು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರೆಂಬ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಜನರಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.[39] ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ಪ್ರಭುಗಳ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾವಂತ ವರ್ಗವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಆಳರಸರನ್ನು ವಿದ್ಯಾವಂತ ವರ್ಗ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮುತ್ಸದ್ದಿತನ ಅಡಗಿದ್ದುದನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರ್ಯ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂದು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ.[40] ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪ ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಅವಜ್ಞೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದ ಕೆರೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[41] ಈ ಬಗೆಯ ಎಲ್ಲ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದವು. ಅವು ಸಾಂಸ್ಥಿಕ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡವು. ಹೀಗೆ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಾದ ಅತಿಮುಖ್ಯ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವೂ ಒಂದು.

ಗಂಗರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ನೇರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಹೊಯ್ಸಳರು ಕಾಡಿನಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಒಂದು ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ.1117ರಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಂದ ಕಾವೇರಿ ತೀರದ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಪಡೆದು, ಅದರ ಆದಾಯವೆಲ್ಲಾ ಸ್ವಾಮಿಯ ಕೈಂಕರ್ಯಕ್ಕೆ ಒದಗುವಂತೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿ, ಅದರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಪ್ರಭುಗಳು, ಹೆಬ್ಬಾರರು ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದರೆಂದು ಪರಂಪರೆಯ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.[42] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ತಳಪಾದದ ಕೆಳಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. 1210ಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಶಾಸನವು 'ತಿರುವರಂಗ ನಾರಾಯಣ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲ' ಎನಿಸಿದ ಆ ಊರಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ತಮ್ಮ ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟು, ಅದರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನೊಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[43] ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲವನ್ನು ಈ ಶಾಸನ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ:

ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಕುಗ್ಗಿದ ನಂತರ ಅಥವಾ ಮೂರನೇ ಬಲ್ಲಾಳನು 1342ರಲ್ಲಿ ಗತಿಸಿದ ನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಹರವಿಗೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ನೇರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭದ ವಿಜಯನಗರದ ಶಾಸನಗಳು ಹೊಯ್ಸಳನಾಡು ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಯಾವುದೇ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳಿಲ್ಲದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಿ ಮುನ್ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯವು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರುಗಳಿಂದ 'ದಣ್ಣಾಯಕ' ಎಂಬ ಗೌರವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ನಾಗಮಂಗಲದ ಪ್ರಭು ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ದಣ್ಣಾಯಕನು ಕ್ರಿ.ಶ. 1454ರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದನು. ಗುಪ್ತನಿಧಿಯೊಂದು ಅವನಿಗೆ ದೊರಕಿ, ಅದರ ಬಲದಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಯನ್ನು, ದೊಡ್ಡ ಗೋಪುರವನ್ನು ಮತ್ತು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಸಮೀಪದ ಕಳಸ್ತವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ 101 ಜೈನ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಕೆಡವಿಸಿ ಆ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ತರಿಸಿದನಂತೆ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರು ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿಕಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[44] ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ಹೆಬ್ಬಾರನ ಮನೆತನದ ಅರಸರುಗಳು ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ನಾಯಕರು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುವವರೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರವನ್ನಾಳಿದ ಮೂರನೇ ರಾಜಮನೆತನ ಸಾಳುವ ವಂಶದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ನಾಯಕರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲ ಆಡಳಿತ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆತ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ನೋಡಿದರೆ ಉಮ್ಮತ್ತೂರ ಆಳರಸರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನಾಯಕನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ನಾಯಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನು ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಲು ದೋಣಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ಸೇನೆಯನ್ನು ನದಿಯ ಉತ್ತರದ ದಂಡೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ದಂಡೆಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದನ್ನು ಸಹ ಹೆರಾಸ್ ದಾಖಲಿಸುತ್ತಾರೆ.[45] ಈತನ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ತುಳುವ ನರಸನಾಯಕನು ಯಲಹಂಕ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶವು ಆತನ ಅಧಿಕಾರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದಿತು. ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ತುಳುವ ನರಸನಾಯಕನ ಮಗ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಅರಸ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ತನ್ನ ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆಡಳಿತಗಾರನಾಗಿದ್ದ ವೀರಪ್ಪ ಒಡೆಯನ ಮಕ್ಕಳಾದ ತಿರುಮಲಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಚಿನ್ನಾದೇವಿಯನ್ನು ಆ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಇಷ್ಟಪಟ್ಟು ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾದನೆಂಬುದು ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.[46]

ಕೇವಲ ರಾಜ ಮನೆತನದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರರಾಗದೆ, ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸದಸ್ಯರು ಸಹ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಈ ನಿದರ್ಶನದ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಬೇಕೆಂದು, ಕೃಷ್ಣರಾಯ ನಾಯಕನೆಂಬ ನಿಷ್ಠಾವಂತನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ 25 ಅತಿರಸ ನೈವೇದ್ಯ ಷೋಡಶ ಉಪಚಾರಗಳಿಗಾಗಿ ಕುರುವಂಕನಾಡಿಗೆ ಸೇರಿದ ಬೀರಸೆಟ್ಟಿ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು. ಅದೇ ದೇವರ ವಸಂತೋತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ, ದೇವರಾಯ ವೊಡೆಯನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯು ವಿಜಯನಗರದ ದೇವರಾಯ ಮಹಾರಾಯನ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹೊನ್ನಷ್ಟು ಸುಂಕಾದಾಯವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನು.[47] ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಕುವರ ರಾಮರಾಜರಸ ಅದೇ ದೇವರ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಬಂಣಗಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಧಾರೆ ಎರೆದು ಕೊಟ್ಟನು.[48] ರಾಜರ ಸೇವಕರೂ ಸಹ ದಾನ ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆಂಬುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. 1528ರ ವೇಳೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಅಮರನಾಯಕರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು. ಅಮರನಾಯಕರು ವಿಜಯನಗರದ ಆಧಾರ ಸ್ತಂಭಗಳಂತಿದ್ದು ಇವರು ಸಹ ರಂಗನಾಥ

ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಉದಾಹರಣೆಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ.[49]

ಕ್ರಿ.ಶ. 1578ರ ವೇಳೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 2ನೆಯ ತಿರುಮಲನೆಂಬ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿರಬೇಕು. ಅವನ ಮಡದಿ ಶ್ರೀರಂಗಮ್ಮನು ರಂಗನಾಯಕಮ್ಮನವರಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ರವಾರ, ಮಂಗಳವಾರ ತನ್ನ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಅಲಂಕಾರಮಾಡಲು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಳು. ಈಗಲೂ ದೇವಿಯ ಮೂಗಿನಲ್ಲಿರುವ ಮುತ್ತಿನ ಮೂಗುತಿಯೊಂದು ಆಕೆಯದೆ[50] ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂಗುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ದೇವಿಗೆ ತೊಡಿಸದೆ ವಿಶೇಷ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೊಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.) ಕಾಲಾನಂತರ ಅರವೀಡು ವಂಶದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು.[51] ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೇನಾಗರದ 130ನೇ ಶಾಸನವು ಶ್ರೀರಂಗನ ಸೋದರನಾದ ರಾಮರಾಜ ಅರಸನ ಮಗ ತಿರುಮಲರಾಜನು ತನ್ನ ತಂದೆ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗ ಬೇಕೆಂದು ಶ್ರೀರಂಗಧಾಮ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಅಲಂಕಾರದ ಅವಸರವೊಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾದತಳಿಗೆಗೆ ಪಟ್ಟಸೋಮನಹಳ್ಳಿ, ಸುಂಕತೊಂಡನೂರು, ಮೇನಾಗರ ಹಾಗೂ ನರಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.[52]

ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ:

ಕ್ರಿ.ಶ. 1565ರ ತಾಳಿಕೋಟೆ ಕದನದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಜರ್ಝರಿತವಾಯಿತು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕ್ರಿ.ಶ. 1610ರ ವೇಳೆಗೆ ತಾವು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರು. ಆಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 2ನೆಯ ತಿರುಮಲರಾಯನು ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿಯೂ, ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ 1ನೆಯ ವೆಂಕಟನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೂ, ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಗೂ ಸ್ನೇಹ ಸೌಹಾರ್ದಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಮೇಲಾಗಿ ತಿರುಮಲರಾಯನಿಗೆ ಮುಪ್ಪು ಆವರಿಸಿ ದೇಹ ಬಲವು ಕುಸಿದು ಹೋಗಿತ್ತು. ಈ ವಿರೋಧ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರತ್ನ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿ, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನವರಾತ್ರಿ ದರ್ಬಾರನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾ, ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆ ಮಾಡುತ್ತ 39 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದರು.

ವಿಜಯನಗರದ ಶ್ರೀರಂಗನ ಅಳಿಯನಾದ ಜಗದೇವರಾಯ ಚೆನ್ನಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಜಗದೇವರಾಯನಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹಲವಾರು ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ರಾಜಒಡೆಯರ್ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇ, ಅಲ್ಲದೆ ಜಗದೇವನ ದಂಡನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗನಾದ 'ಅದಟರಾಯ'ನ ಅರಕೆರೆಯನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆದು ತಂದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ತಂದ ಹಣದಿಂದ ಕಲ್ಲುಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜ ಒಡೆಯರು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಕಳಸ್ತವಾಡಿ ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗಿದ್ದ 50 ಖಂಡುಗ ಭತ್ತವನ್ನು ಕೊಡುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದರು.[53]

'ವಂಶರತ್ನಾಕರ' ಹಾಗೂ 'ದಿ ಆನಲ್ಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು ರಾಯಲ್ ಫ್ಯಾಮಿಲಿ'ಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಉತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ ಶುಕತೀರ್ಥವೆಂಬ ಕೊಳವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಗೋಪುರಗಳನ್ನು, ಮಂಟಪಗಳನ್ನು, ಹೊರಗಿನ ಮತ್ತು ಒಳಗಿನ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು; 'ವೈಕುಂಠಮುಡಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ರತ್ನಖಚಿತ ಕಿರೀಟವನ್ನು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನರಸರಾಜರು ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಒಂದು ಅಣೆಕಟ್ಟು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇದರ ಮೂಲಕ ನೀರಾವರಿ ಬೇಸಾಯದಿಂದ ಬಂದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಸೇವೆಗೆಂದು ಮೀಸಲಾಗಿರಿಸಿದರು.[54]

ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರ ಪತ್ನಿಯವರಾದ ದೊಡ್ಡಾಜಮ್ಮನವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ 'ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ಕಾಲುವೆ' ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಆದ ಭತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಕಟ್ಟಳೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು.[55] ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್‌ರವರು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವದ ಸೀಮೆಗಳ ಮತ್ತು ತಾವು ಸಾಧಿಸಿದ ಸೀಮೆಗಳ ಆದಾಯ ವ್ಯಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಬೊಕ್ಕಸದಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲಿಸತಕ್ಕ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ 'ಷೋಡಶ ಮಹಾದಾನ'ಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಆಯಾ ಪುಣ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಎರಡೂ ಮೂರರ ಮೇರೆಗೆ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ –

1. ತುಲಾ ಪುರುಷದಾನ
2. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭದಾನ

3. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಾನ

4. ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷದಾನ

5. ಗೋಸಹಸ್ರದಾನ

6. ಹಿರಣ್ಯ ಕಾಮಧೇನು ದಾನ

7. ಹಿರಣ್ಯಾಶ್ವದಾನ

8. ಹಿರಣ್ಯಾಶ್ವರ ದಾನ

9. ಹೇಮಹಸ್ತಿರಥದಾನ

10. ಪಂಚಲಾಂಗಲದಾನ

11. ಧರದಾನ

12. ವಿಶ್ವಚಕ್ರದಾನ

13. ಕಲ್ಪಲತಾ ದಾನ

14. ಸಪ್ತಸಾಗರ ದಾನ

15. ರತ್ನಧೇನುದಾನ

16. ಮಹಾಭೂತ ಘಟದಾನ

ಈ ಮೇರೆಗೆ ಷೋಡಶ ಮಹಾದಾನಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ನ್ಯೂನತೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿ ಸತ್ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು.[56]

ನಂತರದ ಒಡೆಯರಾದ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕಂಠೀರವರಂತೆಯೇ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ವೈಷ್ಣವರಾಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಶೇಷ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ದೇವಾದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಒಂದಾಗಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ. 1667 ಜೂನ್ 22ರಂದು ತಮ್ಮ ತುಗಳಾಣ್ಯ ವಿಜಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಹನ್ನೊಂದು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರು.[57]

ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಈ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯನು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನಾದ ಮುಪ್ಪಿನ

ದೇವರಾಜನ ಮೂರನೆಯ ಮಗ. ಈತನನ್ನು ಕೆಂಪದೇವನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ರಾಜಕುಮಾರನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಗೂ ಮತ್ತು ರಂಗನಾಯಕಿ, ಶ್ರೀ ಪಾದದ ಅಮ್ಮ, ಉಭಯ ನಾಚಿಯರ್ ದೇವಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರತಿದಿನ ಮಾಲೆಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಶ್ರೀರಂಗದ ಮೊದಲಿ ಅಂಡಾನ್ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಆರಜನ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಕುಟುಂಬದವರಿಗೆ ವೀರಾಂಬುಧಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ಅಲ್ಲಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರನಿಂದ ಕ್ರಯವಾಗಿ ಪಡೆದು ದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[58]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಭಂಡಾರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕನೆಯ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನವು ಚಿಕ್ಕದೇವ ಮಹಾರಾಜ ಒಡೆಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತಾಮ್ರಶಾಸನವಾಗಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ. 1686 ನವೆಂಬರ್ 19ರಂದು, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜವೊಡೆಯರು ಮತ್ತು ರಾಣಿಗೆ ಚಿನ್ನದ ಬಟ್ಟಲು ಹಿಡಿಯುವ ಚಲುವವ್ವೆಯ ಮಗನಾದ ದೊಡ್ಡದೇವಯ್ಯನು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮಧ್ಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸೀತಾಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸಮೇತನಾದ ಕೋದಂಡರಾಮ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ರಾಜರ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ಈ ದೇವರಿಗೆ ಸೇವೆಗಳು, ನೈವೇದ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಾಮನವಮಿಯಂದು ವಿಶೇಷ ಉತ್ಸವ ನಡೆಸುವುದು ಇವುಗಳಿಗಾಗಿ ಅವ್ವೇರಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನೀಡಿದನು.[59] ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಅಧೀನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ದೇವರಾಜಯ್ಯನು ಕ್ರಿ.ಶ. 1747 ಏಪ್ರಿಲ್ 6ರಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸೀತಾವಿಲಾಸ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಎರಡು ಮಹಡಿಯ ರಂಗಮಂಟಪವೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[60] ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ತಮ್ಮ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಶ್ರೀಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಅಮ್ಮನವರು, ನಂಜನಗೂಡು ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಎಡತೊರೆ, ರಾಮನಾಥಪುರ, ಕರಿಯಘಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ತಮ್ಮ ಸೀಮೆಯ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವರುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವದ ಸೇವೆಗಿಂತಲೂ ಸ್ವನಾಮಾಂಕಿತವಾಗಿ ಅಧಿಕ ಸೇವೆಯು ನಡೆಯುವಂತೆಯೂ ಕಟ್ಟಳೆ ಮಾಡಿದರು.[61]

ಒಡೆಯರುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಜದ ಇತರ ಸ್ತರದ ಜನರು ಸಹ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಮೈಸೂರಿನ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಪಾದಸೇವಕ ದೊಡ್ಡಯ್ಯನು ಅಲ್ಲಿನ ಶ್ರೀವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಡಿಸಿದನು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯವರ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ನಿತ್ಯಕಟ್ಲೆ ತಿರುಮಂಜನ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಕಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳ

ಸ್ನಾನಪಾನಾದಿಗಳಿಗೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಲೆಂದು ವೇದಪುಷ್ಕರಣಿ ಎಂಬ ಕೊಳವನ್ನು ಅಮರಂ ಬೋದು(ಬೇಡು) ಗ್ರಾಮದ ನಲ್ಲತಂಬಿ ಮೊದಲಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ.1800ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.[62]

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಆಳ್ವಿಕೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥದೇವಾಲಯ:

ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರ ಮಧ್ಯಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಆಳ್ವಿಕೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. 1761–1799ರ ನಡುವೆ ನಡೆಯಿತು. ಇದರ ಹರಿಕಾರರೇ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು. ಹೈದರನು ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿ ಆಗಿದ್ದರು, ಬಹು ಸಂಖ್ಯಾತರಾದ ಹಿಂದೂ ಪ್ರಜೆಗಳ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೈದರನು ಅವರ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಪೂಜ್ಯ ಭಾವನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು, ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು, ಪೋಷಿಸಲು ಜಾಗರೂಕನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಬೆಂಕಿ ಬಿದ್ದು ಹಾನಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ತಕ್ಷಣವೇ ಅದರ ದುರಸ್ತಿಗೆ ಆಜ್ಞೆನೀಡಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಹಣವನ್ನು ಹೈದರ್ ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದನು.[63] ಹಾಗೆಯೇ ಹೈದರನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಸಹ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಅಪಾರ ದೈವಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದು, ಅವನೊಂದಿಗೆ ಪಗಡೆ ಆಟ ಆಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆ. ಆದರೆ ಈ ಹೇಳಿಕೆ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರವಾಗಿದ್ದು ಕೋಮುಸಾಮರಸ್ಯ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಜನತೆ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದಾದ ಕಥೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಈತ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ 3 ಬೆಳ್ಳಿ ಬಟ್ಟಲುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನಲ್ಲದೆ, ಕಳಲೆ ಕಾಂತ್ರೈಯನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಪಂಚಾರತಿ ಹಾಗೂ ಸಹಸ್ರಧಾರೆಯ ಬೆಳ್ಳಿತಟ್ಟೆಯನ್ನು ಆ ದೇವರಿಗೆ ಪುನರಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬುದು ಅತ್ಯಂತ ಗಮನಾರ್ಹ.[64]

ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ:

ಸಾಮೂಹಿಕ ಪೂಜಾಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಮಾಜದ ಅಭಿನ್ನ ಅಂಗವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬಂದುವು. ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ದೇವಾಲಯದೊಳಗಿನ ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆ, ಪುನಸ್ಕಾರ, ಅದನ್ನು ಮಾಡುವವರು, ಅವರಿಗೆ ನೆರವಾಗುವವರು, ಇವರೆಲ್ಲರ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆ ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಹೋಯಿತು. ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಯಿತು. ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಮತ್ತು ಮಠಗಳಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ತೊಡಗಿದ ನಂತರ ಅದರ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿತು. ಸಾಮೂಹಿಕ ಪೂಜಾ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಉಗಮಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯವು ಕ್ರಮೇಣ ಸಮಾಜದ

ಕೇಂದ್ರಬಿಂದುವಾದವು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಕಲೆ, ಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾದುವು. ದೇವಾಲಯಗಳು ಸ್ವತಃ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ, ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಜನತೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದವು.

ಭಕ್ತರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅಧಿಕಗೊಂಡ ಕಾರಣ ದೇವರಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪೂಜೆಯಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಗಳೂ ಆರಂಭವಾದವು. ಇದರಿಂದ ಸೇವಾ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲೂ ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳಾಗಿರುವುದು ಸಹಜ. ದೇವಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾನ–ಮಾನಗಳಲ್ಲಾದ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಕೆಲಸ–ಕಾರ್ಯಗಳು, ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣಾ ವಿಧಾನ, ಪೂಜಾಕೈಂಕರ್ಯಗಳು, ಪೂಜೆ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ಜನರ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆ, ಪೂಜಾವಿಧಿಯಲ್ಲೇ ಸೇರಿಕೊಂಡ ಸಂಗೀತ ಸೇವೆ, ನೃತ್ಯ ಸೇವೆ, ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಿಥಿಲವಾಗುವುದನ್ನು ತಡೆಯಲು ಆಗಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಖಂಡಸ್ಫುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆ ಮುಂತಾದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನು ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾದದ್ದು ಅವಶ್ಯಕವಾಯ್ತು. ಇದರಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯು ಬಹಳ ಮಹತ್ವ ಪೂರ್ಣದ್ದಾಗಿದೆ.

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಹಣ ಮೊದಲಾದ ದಾನಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಸಾಕಷ್ಟು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುವುದರಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಹಬ್ಬ ಹರಿದಿನಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿರದೆ, ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಇದು ಸರ್ವೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಮುಗಿಸಿದಾಗಲೋ, ಉತ್ಸವವೊಂದು ವೈಭವದಿಂದ ನೆರವೇರಿದಾಗಲೋ ಅಥವಾ ರಾಜನ ಆಗಮನದಿಂದ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಗಳು ನಡೆದಾಗಲೋ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ಜನರ ದೊಡ್ಡ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ದಾನ ಬುದ್ಧಿಯು ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕವಾಗಿ ಹರಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು, ದಾನಿಗಳ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಕಂಡಾಗ ಆ ದಾನಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವಭಾವತಃ ಉದಾರಿಗಳೇ ಅಥವಾ

ಸಾಂಘಿಕವಾದ ಆವರಣದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತರೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವೂ ಉದ್ಭವಿಸಬಹುದು-ಎರಡೂ ಸಾಧ್ಯ.[65]

ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಆದಾಯವು ಇತರ ಆದಾಯಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಗೊಂಡರೆ, ಆ ಆದಾಯವು ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೆದರಿ ವಿಜಯನಗರದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಇತರ ವಿಭಾಗಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದನು.[66] ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೌದೋ ಅಲ್ಲವೋ, ಅಂತೂ ಅವನಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನ ರಾಜರು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆದಾಯವನ್ನು ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ, ಅದರ ಅಂಗಗಳಾದ ಸತ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೂ ವಿನಿಯೋಗವಾಗುವಂತೆ ಏರ್ಪಾಡುಮಾಡಿದ್ದರು. ಒಂದು ಆಡಳಿತ ಹೋಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಆಡಳಿತ ಬಂದರೂ, ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಏನೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಾದರೂ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾನ್ಯಮಾಡುವುದು ಹೊಸ ಆಡಳಿತ, ಹೊಸ ರಾಜಮನೆತನದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ. 150ರಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರು ಮಳವಳ್ಳಿಯ ("ಮಟ್ಟಪಟ್ಟಿ") ದೇವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದಾನವನ್ನು[67] ನಮಗೆ ತಿಳಿದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಆದಾಯವನ್ನು ತಮಗಾಗಲಿ, ಇತರ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಲಿ ರಾಜರು ಬಳಸಿಕೊಂಡ ನಿದರ್ಶನಗಳಿಲ್ಲ.

ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ನಂತರ ಅದರ ಉಸ್ತುವಾರಿ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಕೆಲಸ ಸಣ್ಣದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಅದರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಪೂಜಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಹೆಚ್ಚಿದ್ದಿತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅದರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸಾರೋದ್ಧಾರವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಹೇರಳವಾಗಿ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಪೂಜೆ-ಪುನಸ್ಕಾರ, ವಿದ್ಯಾಪ್ರಸಾರ, ಸತ್ರ ಮುಂತಾದ ಖರ್ಚುಗಳನ್ನು ಸರಿತೂಗಿಸಲು ಹಣ ಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡುವವರು ಇಂತಿಂಥ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಿಷ್ಟೆಂದು ವಿವರವಾಗಿ ನಿಗದಿಪಡಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯ, ನಂದಾದೀವಿಗೆ, ದೇವಾರ್ಚನೆ, ಪರ್ವಕ್ಕೆ, ತ್ರಿಕಾಲ ಪೂಜೆಗೆ, ಧೂಪ-ದೀಪ, ಪಾತ್ರ ಪಳ್ಳಿಗೆ, ಪಾಡುವವರಿಗೆ, ಚೈತ್ರಪವಿತ್ರ, ಖಂಡಸ್ಫುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ನೈಷ್ಠಿಕ ತಪೋಧನರಾಹಾರ ದಾನಕ್ಕೆ, ಅತಿಥಿ ಅಭ್ಯಾಗತರ ಸೇವೆಗೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಸೇರಿದ್ದವು. ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕೈಲಾದಷ್ಟು ದಾನ ನೀಡುವ ಮೂಲಕ ಭಕ್ತ ಜನರು ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಎಲ್ಲಾ

[illegible]

ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಳಕೆಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.

ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸುವುದನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಂದಿನ ಅರಸರು, ಆಡಳಿತದ ವಿವಿಧ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ವರ್ತಕರು, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು ಯಾವ ಭೇದ-ಭಾವವಿಲ್ಲದೆ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿಯೂ, ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿಯೂ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಬಿಡುವ ದಾನದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ, ನಿವೇಶನ, ಹಣ, ದವಸ-ಧಾನ್ಯ, ಎಣ್ಣೆಗಾಣ, ಸುಂಕ ಮೊದಲಾದವು ಸೇರಿದ್ದವು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಪುಲ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಹೀಗೆ ಬಂದ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಅನೇಕ ಧರ್ಮದರ್ಶಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಿಟ್ಟ ದಾನಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತವರಲ್ಲಿ ಅರಸರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಗಾವುಂಡರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಸೇರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ರಾಜನಿಂದ ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು ಊರ ಗಾವುಂಡರವರೆಗಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮೇಲಿರುತ್ತಿತ್ತು.[68]

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಡೆಸಲು ಸ್ಥಾನಪತಿ ಅಥವಾ ಸ್ಥಾನಿಕ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಸ್ಥಾನಿಕ ಅಥವಾ ಸ್ಥಾನಪತಿ ಎಂಬುವನು ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರಿ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬೆಳೆದಂತೆ ಅದರ ಸಮರ್ಪಕವಾದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾನಪತಿಯೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸ್ಥಾನಪತಿಯದೇ ಪ್ರಥಮಾಧಿಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಈತ ದೇವರಿಗೆ, ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಲ್ಪಟ್ಟ ದಾನಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದನು. ದಾನಿಗಳಿಂದ ಪಡೆದ ದಾನವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವ ಆರ್ಥಿಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ರಾಜಪರಂಪರೆ ಮಧ್ಯಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದ ಸಮಸ್ತ ಮಹಾಜನಗಳೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಒಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇದು ಅಗ್ರಹಾರದ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ

ಮಹಾಜನಗಳು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇತರ ಮಹಾಜನಗಳೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾಗಿ, ಆದಷ್ಟು ಪಾರದರ್ಶಕವಾಗಿ ಸರ್ವಾನುಮತದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಮಹಾಜನರ ಸಭೆಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕಾರಣ ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆ ಮತ್ತು ಶೈವ ಪರಂಪರೆಯ ಆರಾಧನಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಪುರಾತನ ಆರಾಧನಾ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಲಿಖಿತ ಪರಂಪರೆ ಈಗಾಗಲೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಪೂಜಾರಾಧನೆಯ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮಹಾಜನಗಳು ಈ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಚಾಚೂ ತಪ್ಪದೆ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಕೈಂಕರ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದಲ್ಲದೆ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನಿಗಳು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಜಮೀನು, ಇಡುಗಂಟು ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಸದ್ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಆ ಹಣದಿಂದ ಬಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ದೇವಾಲಯದ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು, ಸತ್ರಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರ ವರ್ಗವೂ ಇದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಇದರ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಹಾಜನರು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಂಪತ್ತಿನ ಆಗರಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟವು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ದಾನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಮೂಲಧನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪೂಜಾ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಬಹಳ ದಿನಗಳವರೆಗೆ ನೆರವೇರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಮೂಲಧನವನ್ನು ಬಳಸಿ ಅದನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡು ವೃದ್ಧಿಸಿದ ಭಾಗವನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಹೀಗಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಆಯಾ ಗ್ರಾಮದ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತೆ ವಿಶದಪಡಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಚೋಳರ ಕಾಲದಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಮಾರ್ಪಾಟಿಲ್ಲದೆ ಮುಂದುವರಿದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಮಹಾಜನರುಗಳು ಒಂದು ವೇಳೆ ಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದುದು ರಾಜರ ಗಮನಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಸ್ಥಾನಿಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತಗಾರರು ಮಧ್ಯಪ್ರವೇಶಿಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸುಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ತೆರನಾದ ಒಂದು ಘಟನೆಯನ್ನು ರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ

ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅದು ರಾಜನ ಅಥವಾ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅಂದಿನ ಜನರು ಪಾಪಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಪರಿಗ್ರಹ ವ್ರತಸ್ಥರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ, ದೇವಾದಾಯದ ಹಣವನ್ನು ದುರುಪಯೋಗ ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ನೈತಿಕತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದುದರಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳು ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದವು.

ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಕಾರ್ಯಭಾರವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ, ದೇವಾಲಯಗಳು ಕೇವಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರದೆ ಅವು ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ದಿನನಿತ್ಯದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಜೊತೆಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಗ್ರಾಮಗಳ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಜಾತಿಕಟ್ಟಳೆಯ ಉನ್ನತ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ಜಾತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಜಾತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ವಿವಿಧ ಜನವರ್ಗದವರು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಕ್ಕನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಗಗಳಾದ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕಾರಗಳು ಅಂದಿನ ಶ್ರೇಣೀಕೃತ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

1. ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಆಗಮಿಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಮತ್ತು ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿತ್ತು.
2. ಇತರರು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದರೂ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಬಹುದಿತ್ತೇ ವಿನಃ ಆದರೆ ಒಳಗೆ ಹೋಗುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ.
3. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರ ಮೇಲ್ವರ್ಗದವರು ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಲು ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಆದರೆ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ಮಂದಿರದೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅವಕಾಶವಿರಲಿಲ್ಲ.
4. ಇನ್ನು ಕೆಳ ಅಂತಸ್ತಿನವರು ದೇವಾಲಯದ ಪೌಳಿ ಆಚೆಯೇ ನಿಲ್ಲ ಬೇಕಾಗಿತ್ತು.
5. ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು ದೇವಾಲಯದ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟೋ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯದ ಬೀದಿಗೆ ಹೋಗಲು ಕೂಡ ಅವರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಟ್ಟೊಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದವು ಎನ್ನುವುದು ಮೇಲಿನ ವರ್ಗೀಕರಣದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಯ, ಭಕ್ತಿ ಮೂಡುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು.[69] ಇದೇ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿನ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಖ್ಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ವಿವಿಧ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸ್ಥಾನಿಕ ಅಥವಾ ಸ್ಥಾನಪತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ಪರಿಚಾರಕ ವರ್ಗ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಇವರಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಪೂಜಾರಿ, ಪೂಜೆಗೆ ಹೂವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಮಾಲೆಕಾರ, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ಹೂದೋಟವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ತೋಟದ ತಳವಾರ, ಪೂಜೆಯ ಸಮಯ ಅಥವಾ ಪೂಜೆಯ ನಂತರ ಹಾಡುವವರು, ಕೊಳಲನ್ನು ಬಾರಿಸುವವರು, ಶಂಖವನ್ನು ಊದುವವರು, ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದವನು ಅಂಗಜಾವದ ಕಾಹಿನವನು, ದೇವರಿಗೆ ಪಳವಿಗೆ ಅಥವಾ ಧ್ವಜವನ್ನು ಹೊರುವ ಪಾಳವಿಗ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಆಗಾಗ್ಗೆ ದೇವಸ್ಥಾನವು ಶಿಥಿಲವಾದರೆ ಅದನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಒಬ್ಬ ಶಿಲ್ಪಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಉಂಟು ಇವನನ್ನು 'ರೂವಾರಿ', 'ಕಲ್ಕುಟಿಗ'ನೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಕರೆದಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಪಾತ್ರದವರು ಅಥವಾ ದೇವದಾಸಿಯರು, ಅಡುಗೆಯವರು, ದವಸಗಳನ್ನು ಶುಚಿಗೊಳಿಸುವವರು, ದೀಪ ಹಚ್ಚುವವರು[70] ಮುಂತಾದವರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕಂಡುಬರುವುದನ್ನು ಆಧಾರ ಗ್ರಂಥಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳು ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ 1937ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ರಾಮಯ್ಯನವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಮ್ಯಾನ್ಯುಯಲ್ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿದವನೆಂದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ. ಈತನು ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಾದ್ಯಂತ ಹರಡಿದ್ದ ಮುಜರಾಯಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಮಲ್ದಾರಿ, ಶಿರಸ್ತೇದಾರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮೂಲಕ ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿಸಿ ಆ ಎಲ್ಲ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಅಮಲ್ದಾರರು ತಮ್ಮ ಖಜಾನೆಯಲ್ಲಿ ಭದ್ರಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು 1788ರಲ್ಲಿ ಹುಕುಂ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಮುಜರಾಯಿ ಕೈಪಿಡಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[71] ದೇವಾಲಯದ ಹಣವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಳಿಸಿ ಅದರ ಬಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದುವರಿದು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು 3ನೇ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ತರುವಾಯ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಒತ್ತೆ ಇಟ್ಟು ಅವರನ್ನು ಹಿಂಪಡೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳ ದೇವಾದಾಯ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯಗಳನ್ನು ಹಿಂಪಡೆದುಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ಹಣವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪೆನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಹಣವನ್ನು ನೀಡಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ವಂಶರತ್ನಾಕರ ಕೃತಿಯು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[72] ಇದಾದ ನಂತರ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿದವರು ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು. ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತ ಬಹುತೇಕ ಹದಗೆಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಹಿಂದೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿದ್ದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಯಾದಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಕೊಡಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಇನಾಮು ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಹಣವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಅದೇ ರೀತಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಹೊಸದಾಗಿ ಆಡಳಿತವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಮೈಸೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ದಿವಾನರು ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಭಟ್ಟಮಾನ್ಯ, ದೇವಾದಾಯ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದರೆಂದು ಸಹ ದಾಖಲಾಗಿದ್ದು ಬಾಬ್ತು ಖರ್ಚನ್ನು ಈ ರೀತಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.[73]

ದೇವಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಬಾಬ್ತು	1,93,959 ಪಗೋಡಗಳು
ಮಠ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯಗಳು	20,000 ಪಗೋಡಗಳು
ಮುಸಲ್ಮಾನ ಧರ್ಮದ ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಬಾಬ್ತು (ಇದನ್ನು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೀಡಲಾಗಿದ್ದಂತೆ ದಾಖಲಿಸಿದೆ.)	20,000 ಪಗೋಡ.
ಒಟ್ಟು	**2,33,959 ಪಗೋಡಗಳು**

1799 ಮತ್ತು 1800ರಲ್ಲಿ ಈ ಅಂದಾಜು ವೆಚ್ಚ ಸುಮಾರು 56,993 ಪಗೋಡ 2 ಆಣೆ 8 ಪೈಸೆಗಳಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ 14,817 ಪಗೋಡಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯ ರೂಪದಲ್ಲೂ 42,176 ಪಗೋಡಗಳನ್ನು ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲೂ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮತ್ತೆ 1800–1801ರಲ್ಲಿ ಈ ಬಾಬ್ತಿನ ಒಟ್ಟು ಖರ್ಚು ಹಿಂದಿನ ಸಾಲಿನಂತೆ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಆದರೆ 1801–02ರಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ವಲ್ಪ ಏರುಮುಖವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ 55,150 ಪಗೋಡಗಳಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದರ ಮರುವರ್ಷ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಇನಾಮು ಹಣವನ್ನು ಪುನಃ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಮೊತ್ತ 57,450 ಪಗೋಡಗಳಿಗೆ ಏರಿತು. ಈ ಪದ್ಧತಿ ಬಹುತೇಕ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು.[74] ತರುವಾಯ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯಗಳ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನವನ್ನು ಹರಿಸಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಹಣಕಾಸನ್ನು ನೀಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಯಾಯಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಗದ ಮಾಹಿತಿಯಂತೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂಪಡೆಯಲಾಗಿದ್ದ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ಇನಾಮನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಯಿತು. ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಅಂದರೆ ಕೊನೆಯ ಅವಧಿಯ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಇನಾಮು ದೇವಾಲಯಗಳ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.[75]

ಇದಾದ ನಂತರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪ್ರಾಚೀನ ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಎಲ್ಲ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಈ ಬಾಬ್ತಿನ ವೆಚ್ಚ ಅಧಿಕವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಯಾದಿಗೆ ಹೊಸ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡದ್ದು ಕೂಡ ಕಾರಣವಾಯಿತು.[76] ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಜರಾಯಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಅಮಲ್ದಾರರು ಮತ್ತು ಫೌಜುದಾರರು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ದೈನಂದಿನ, ಪಾಕ್ಷಿಕ, ಮಾಸಿಕ, ವಾರ್ಷಿಕ ಸೇವೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಹಬ್ಬ ಹರಿದಿನಗಳನ್ನು ಕ್ರಮಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನಡೆಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅಮಲ್ದಾರರು ಮತ್ತು ಫೌಜುದಾರರು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದು ತಸ್ತೀಕು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[77] 1810 ರಿಂದ 1833ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಲ್ಪಟ್ಟ ಹೊಸ ವಿನಾಯಿತಿಗಳು ಮತ್ತು ಬಳುವಳಿಗಳು ಅಧಿಕವಾದದ್ದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಪಟ್ಟಿಮಾಡಲಾಗಿದೆ.[78]

ಕ್ರಸಂ.	ವಿವರ	1810–11	1811–12	ಹಣ	ಭೂಮಿ
				1831–32	1832–33
1.	ದೇವಾದಾಯ	38,312	45,535	56,307	30,319
2.	ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯ	6,548	7,456	8,726	80,208
3.	ಮಠ	11,892	21,058	17,564	23,154
4.	ಪರವರ್ತಿಯಲ್ಲದ್ದು	937	1,136	1,960	412
5.	ದರ್ಗಾ	5,877	6,023	4,284	3,565
6.	ಜಂಗಮರು	310	522	868	2,326
7.	ಜಹಗೀರು	18,341	15,814	–	6,7039
8.	ಇತರೆ	–	–	289	561

1847ರ ಆಗಸ್ಟ್ 2ರಲ್ಲಿ ಕಮಿಷನರ್‌ರವರು ಈ ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತೆ ಅಮಲ್ದಾರರುಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶನವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಜರಾಯಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಆಡಳಿತವು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[79]

ಕಮಿಷನರ್‌ಗಳ ಆಡಳಿತದ ತರುವಾಯ ಮತ್ತೆ ಮಹಾರಾಜರುಗಳ ಆಡಳಿತದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪದೇಪದೇ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದುವರಿದು ಅವುಗಳನ್ನು ಸರ್ಕಾರದ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ತಂದುದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಎಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು 1927ರ ವಿಧೇಯಕದಲ್ಲಿ ಮುಜರಾಯಿ ಎಸ್ಟಾಬ್ಲಿಷ್‌ಮೆಂಟ್ ವಿಧೇಯಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಧಿಕೃತಗೊಳಿಸಲಾದುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.[80] ಈ ವಿಧೇಯಕವು ಆರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ವಿಂಗಡಣೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ದೇವಾಲಯಗಳ ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಅದರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಸಂಕ್ಷೇಪಿಸಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ರಂಗನಾಥ ದೇವಸ್ಥಾನದ ನೌಕರರೂ ಮತ್ತು ಅವರು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಐದು ವರ್ಗಗಳಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ,

1. ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರು ಮತ್ತು ಆಫೀಸು

2. ಆಗಮೋಕ್ತರೀತ್ಯಾ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಾದಿ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸತಕ್ಕವರು.

3. ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೊಹರು ಹಾಕಿ ತೆಗೆಯುವುದು, ಸನ್ನಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವಲಿದ್ದು ದೀಪ ಹತ್ತಿಸುವುದು, ರಥ ಕಟ್ಟುವುದು, ವಾಹನ ಪ್ಯಾಕೇಜ್ ವಗೈರೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರು.

4. ಸೇವೆ ವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾದ್ಯ ಮಾಡತಕ್ಕವರು.

5. ಜವಾನರು ಮುಂತಾದ ಇತರ ಚಿಲ್ಲರೆ ನೌಕರರು.[81]

ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪೇಷ್ಕಾರರು, ಪಾರುಪತ್ತೇಗಾರರು, ನಗದಿ ಗುಮಾಸ್ತರು, ದಿನಸಿ ಗುಮಾಸ್ತರು ಮತ್ತು ಮಣೀಗಾರರು ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಕೋಲು ಇವರುಗಳಿದ್ದು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ದಿನನಿತ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಪೇಷ್ಕಾರರು

ಇವರು ನಿತ್ಯಕಟ್ಲೆ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚುಕಟ್ಲೆ ಪೂಜೆ, ಉತ್ಸವ, ದೀಪಾರಾಧನೆ ಮೊದಲಾದದ್ದು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದನ್ನು ಮತ್ತು ಆಯಾಯ ನೌಕರರು ಅವರವರಿಗೆ ವಿಧಾಯಕವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂಬುದನ್ನು ತನಿಖೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ದಿನಸಿ ಮತ್ತು ನಗದಿ ಎಲ್ಲಾ ಖರ್ಚು ಲೆಕ್ಕಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಛತ್ರ, ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಪಾರುಪತ್ತೇಗಾರರಿಂದ ತಯಾರು ಮಾಡಿಸಿ ಅದನ್ನು ಆಗಾಗ್ಯೆ ಚೆಕ್ ಮಾಡುವುದು, ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ಆಯಾ ಛತ್ರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ದಿನಸಿಗಳಿಗೆ ಇಂಡೆಂಟು ತಯಾರು ಮಾಡಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಛತ್ರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಮಾಯಿಸಬೇಕು. ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ ನೌಕರರಿಗೆ ರಜಾ ಮಂಜೂರು ಮಾಡುವುದು, ಅವರ ಗೈರು ಹಾಜರಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಏರ್ಪಾಟು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಇವರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಐದನೆಯದಾಗಿ ಮೂರು ತಿಂಗಳಿಗೊಂದಾವರ್ತಿ ದೇವರ ಮೇಲಿರುವ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಜಪ್ತಿ ಮಾಡಿ ಚೆಕ್ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ಮೇಲಿನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಭಾಯಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಪಾರುಪತ್ತೇಗಾರರು

ಪೇಷ್ಕಾರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಅವರ ಹಾಜರಿ ಮತ್ತು ಗೈರುಹಾಜರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಒಳಗಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಜವಾಬ್ದಾರರಾಗಿ ಖುದ್ದು ನಿಂತು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ದೇವರ ಉತ್ಸವಗಳು ಹೊರಟಾಗ ಸಂಗಡ ಇದ್ದು ಉತ್ಸವಗಳನ್ನು ರಂಜನೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅಡಿಗೆಮನೆ ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜಕೂಟದ ಮೇಲ್ತನಿಖೆ, ಪ್ರಸಾದ ವಿನಿಯೋಗ, ಗೌರವಸ್ಥರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಇತರ ದೊಡ್ಡ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಮರ್ಯಾದೆ ಅನುಸರಿಸಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ದೇವರ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿಸುವುದು. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ಉಗ್ರಾಣದಿಂದ ಕೊಡತಕ್ಕ ಸಾಮಾನುಗಳು ಅಡಿಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಬಂದು ಪಕ್ವವಾಗಿ ದೇವರ ನಿವೇದನಕ್ಕೆ ವಿನಿಯೋಗವಾಗತಕ್ಕದ್ದನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಈ ವಗೈರೆ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು.

ನಗದಿ ಗುಮಾಸ್ತರು

ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಖಜಾನೆಯಿಂದ ಹಣ ತರುವುದು ಮತ್ತು ಖಜಾನೆ ಹಣ ಇರಸಾಲ್ ಮಾಡುವುದು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ನಗನಾಣ್ಯಗಳ ರಿಜಿಸ್ಟರ್ ಬರೆಯುವುದು ಜೊತೆಗೆ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಿಜಿಸ್ಟರ್‌ಗಳನ್ನು ದಾಖಲಾತಿ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಜೋಪಾನವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದು ಅವಶ್ಯಕವಿದ್ದಾಗ ಅವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಡುವುದು, 'ಇಂದ', 'ಗೆ' ರಿಜಿಸ್ಟರುಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದು ಈ ವಗೈರೆ ಕೆಲಸಗಳು.

ದಿನಸಿ ಗುಮಾಸ್ತರು

ಸೇವಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಲೆಕ್ಕಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದು, ಉಗ್ರಾಣದ ದಿನಸಿ ಜಮಾ ಖರ್ಚಿಗೂ, ಈ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲೆಕ್ಕ ಪತ್ರಗಳಿಗೂ ಜವಾಬ್ದಾರರಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು, ಉಗ್ರಾಣದಿಂದ ಅಡಿಗೆ ಮನೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ರಾತ್ರಿಯೂ, ಆ ದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲವೂ, ಕೊಟ್ಟು ರಿಜಿಸ್ಟರ್‌ಗೆ ದಾಖಲ್ ಮಾಡಬೇಕು – ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಕೆಲಸಗಳು.

ಮಣೀಗಾರರು ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಕೋಲು

ಇವರು ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಅಗ್ರೋದಕಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದು ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗುಡಿಸಿ, ಚೊಕ್ಕಟ ಮಾಡಿಸಿ, ಅಗ್ರೋದಕ ತರತಕ್ಕವರನ್ನೂ, ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ನೌಕರರನ್ನೂ ಅಂದರೆ ವಾದ್ಯಗಾರರು, ಸಿಪಾಯಿ, ಕಾವಲುಗಾರ ಇವರುಗಳು ಅಗ್ರೋದಕ ತರತಕ್ಕವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅಗ್ರೋದಕ ತೆಗೆಸಿಕೊಂಡು ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ 8–30 ಗಂಟೆಗೆ ಬರಬೇಕು.

ಅರ್ಚಕರು, ಪರಿಚಾರಕರು, ಸ್ಥಾನಿಕರು, ಮೊದಲಾದವರು ದೇವಾಲಯದ **ಎರಡನೆಯ** ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು.

ಅರ್ಚಕರು

ದೇವರುಗಳ ಅಲಂಕಾರ ತೆಗೆದು ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿ ಪುನಃ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿ ಆರಾಧನೆ ಮಾಡುವುದು ಸುತ್ತಲ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವುದು. ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿ ಶುಚಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡುವುದು.

ಪರಿಚಾರಕರು

ಅಗ್ರೋದಕ ತರಲು ಪ್ರಾತಃಕಾಲ 8 ಗಂಟೆಗೆ ಮೊದಲೇ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹಾಜರಿದ್ದು ಹೊಳೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅಗ್ರೋದಕವನ್ನು ತರುವುದು. ಅರ್ಚಕರಿಗೆ ಪೂಜೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದು.

ಸ್ಥಾನಿಕರು

ಸುತ್ತಲುಗುಡಿ ಪರಿಚಾರಿಕೆ ಕೆಲಸವು ವಿಧಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಸಹಸ್ರ ನಾಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಾಮರ ಹಾಕುವುದು, ಸುಪ್ರಭಾತ ಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಮಂಟಪೋತ್ಸವ ಆರಾಧನೆ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡಿ ಹಿಡಿಯುವುದು. ಉಭಯ ಸನ್ನಿಧಿಗಳ ತೀರ್ಥಕ್ಕೆ ಕೇಸರಿ ಪಚ್ಚಕರ್ಪೂರ ಅರೆದು ಸೇರಿಸುವುದು.

ಸನ್ನಿಧಿಕಾವಲು ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿ ದೀವಟಿಗೆ, ದೀಪಹಚ್ಚುವುದು, ಗೊಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮಷಾಲ್, ಕಾವಲು ಮತ್ತು ಮಷಾಲ್, ಕಾವಲು ಮತ್ತು ಜವಾನ, ಹವಾಲ್ದಾರ್, ಸಿಪಾಯಿಗಳು ಇವರು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸನ್ನಿಧಿಕಾವಲು ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿ ದೀವಟಿಗೆ

ಇವರು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ, ಉತ್ಸವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿದೀವಟಿಗೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದು. ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲೇ ಮಲಗಿ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಮಾಡುವುದು.

ಗೊಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮಷಾಲ್

ಇವನು ಉಗ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಬರತಕ್ಕ ದಿನಸಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಉಗ್ರಾಣದಿಂದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆ ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರಾಣದ ಬಳಿ ಮಲಗಿ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಮಾಡುವುದು.

ಕಾವಲು ಮತ್ತು ಮಷಾಲ್

ಅಮ್ಮನವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸರಪಣಿ ಬಾಗಿಲು ಮೊಹರು ತೆಗೆಯುವುದು, ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಕುವುದು. ಅಮ್ಮನವರ ಸನ್ನಿಧಿ ಹತ್ತಿರ ರಾತ್ರಿ ಮಲಗಿ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಮಾಡುವುದು.

ಕಾವಲು ಮತ್ತು ಜವಾನ

ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಜರಿದ್ದುಕೊಂಡು ಹೇಳಿದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು. ಹೂವಿನ ತೋಟವನ್ನು ಅಬಾದಿನಿಂದ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಮಾಡುವುದು.

ಹವಾಲ್ದಾರ್

ಇವನು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಜರಿದ್ದುಕೊಂಡು ಪ್ರತಿ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲೂ ಮಾಮುಲು ಪ್ರಕಾರ ಸೀಲ್ ಮಾಡಿಸಿ, ಪೇಷ್ಕಾರರು ಮತ್ತು ಪಾರುಪತ್ತೇಗಾರರಲ್ಲಿ ವರದಿ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಸರದಿ ಪ್ರಕಾರ ಪಹರೆ ಬದಲಾವಣೆ ಮಾಡಿಸುವುದು. ಉತ್ಸವ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚುಕಟ್ಲೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗೆ ಹಾಜರಿದ್ದು ಗಸ್ತು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಸಿಪಾಯಿಗಳು

ಸರದಿ ಪ್ರಕಾರ ಸ್ವಾಮಿ ಸನ್ನಿಧಿ, ಅಮ್ಮನವರ ಸನ್ನಿಧಿ, ಗೋಪುರದ ಬಾಗಿಲು ಬಳಿ ಉಸ್ತುವಾರಿಯಿಂದ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಉತ್ಸವಗಳು ಹೊರಟಾಗ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಜರಿದ್ದು ಗಲಾಟೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.[82]

ಮೊಹರಿ, ಶೃತಿ, ಡೋಲು, ಶಂಖಚಿನ್ನಾಂಗಾಳೆ, ಡವಣೆ, ಕೈತಾಳ ಜಾಗಟೆ ಇವರುಗಳು **ನಾಲ್ಕನೆಯ** ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಅಗ್ರೋದಕ ತರುವುದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಚಿನ್ನಂಗಾಳೆ ಡವಣೆ, ಜಾಗಟೆ ಇವರುಗಳು ಬಿಂದಿಗೆ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗತಕ್ಕದ್ದು. ಅಗ್ರೋದಕ ಬರುವಾಗ ಇವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಶೃತಿ, ಮೊಹರಿ, ಡೋಲು, ಕೈತಾಳದವರೂ ಸೇರಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಾದ್ಯದೊಡನೆ ಬರತಕ್ಕದ್ದು. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ನಿತ್ಯಕಟ್ಲೆ, ಹೆಚ್ಚುಕಟ್ಲೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ವಾದ್ಯ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.[83]

ಜಾಡ್ಮಲಿ ಮತ್ತು ಡೋಬಿಗಳು ಐದನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಜಾಡ್ಮಲಿಗಳು ಉಗ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಬರತಕ್ಕ ದಿನಸಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲು, ಮಣ್ಣು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಬೀಸುವುದು, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಒಳಗೆ ಎರಡು ವೇಳೆಯೂ ಗುಡಿಸಿ ಪಾಕುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅಡಿಗೆ ಮನೆಗೆ ದಿನಸಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೊಡುವುದು. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕಂಭ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು ಪಾಕು ಮಾಡುವುದು. ಗೋಪುರ ಮಹಡಿ ವಾಹನ ಮಂಟಪ, ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಮಂಟಪ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಗುಡಿಸಿ ಪಾಕಾಗಿಡಬೇಕು. ಡೋಬಿ ಅಭಿಷೇಕ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚುಗಟ್ಲೆ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ದೇವರ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಒಗೆದು ಮಡಿ ಮಾಡಿಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು.84

ಧರ್ಮದರ್ಶಿಗಳು

ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಸ್ಥಾನವೇ ಮುಂತಾದ (ಮೈನರ್) ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಧರ್ಮದರ್ಶಿಯು ಆಯಾ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಸೇರಿದ ಜವಾಹಿರಿಗಳ ಬೆಲೆಯ 1 1/2ಯಷ್ಟು ಮೊಬಲಗಿಗೆ ಜಾಮೀನು (ಸೆಕ್ಯೂರಿಟಿ) ಕೊಟ್ಟರೆ ಪರಮಾವಧಿ 1,000 ರೂಪಾಯಿನವರೆಗೆ ಬೆಲೆ ಬಾಳುವಷ್ಟು ಜವಾಹಿರಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಆ ಜವಾಹಿರಿಗಳನ್ನು ತಾಲ್ಲೂಕು ಖಜಾನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಕಟ್ಲೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಸಾಗಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ತಪ್ಪುವುದು.

ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಮೈನರ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಥವಾ ಗ್ರಾಮಸಂಸ್ಥೆಯ ಚಾರ್ಜಿನಲ್ಲಿ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಇದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದರೆ, ಅಂಥವನನ್ನು ಮುಜರಾಯಿ ಕಮಿಷನರ್‌ರವರು ತಮಗೆ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ತೋರುವ ಷರತ್ತುಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬ ಧರ್ಮದರ್ಶಿಯನ್ನಾಗಿ ಮೊಕರರ್ರ್ಮಾಡಬಹುದು.

ದೇವಸ್ಥಾನವೇ ಮುಂತಾದ ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಮೊಬಲಗುಗಳು – (1) ಎಲ್ಲಾ ಪುದುವಟ್ಟು ಮೊಬಲಗುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಒಂದು ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ದುರಸ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಅಥವಾ ಒಂದು ರಥಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಥವಾ ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನಾರ್ಥವಾದ ಇತರ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಠೇವಣಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಮೊಬಲಗನ್ನೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವಿಂಗ್ಸ್ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಠೇವಣಿ ಇಡಬೇಕು.

ಒಂದು ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಸೇವಿಂಗ್ಸ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಲೆಕ್ಕದಿಂದಲಾದರೂ ಹಣವನ್ನು ವಾಪಸ್ಸು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ, ಅಮಲ್ದಾರರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯ ರುಜುವು (ಕೌಂಟರ್ ಸಿಗ್ನೇಚರ್) ಇಲ್ಲದೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿರತಕ್ಕುದಲ್ಲ.

ನಿಬಂಧನೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ಈ ಹುಕುಮಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇರ್ಪಡಿಸದಿರುವ, ಯುಕ್ತವಾಗದೇ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದುವರೆಗೆ ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾಮೂಲು ಪದ್ಧತಿಯೇ ಇನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೂ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು.[85]

ಮುಜರಾಯಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಅಧಿಕಾರ ಸ್ವೀಕರಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಮತ್ತು ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಿಷನರುಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ವರಮಾನಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಅಂದರೆ 'ಎ' ಷೆಡ್ಯೂಲ್‌ಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಥಮ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಅವುಗಳೆಂದರೆ,

1. ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನ
2. ಮೇಲ್ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನ
3. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನ
4. ಚಾಮರಾಜನಗರದ ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನ

5. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಾರಾಹಜಾರ್ ಸಂತರ್ಪಣೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

6. ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳು

7. ಕಲ್ಕತ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾಳೀಘಟ್ಟದ ಸ್ಮಾರಕ

8. ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಛತ್ರ

9. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಗುಂಭಜ್

10. ತುಲಾಮಾಸದ ಸಂತರ್ಪಣೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ[86]

ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಮೇಜರ್ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದರೆ ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ವರಮಾನವುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಮೈನರ್ ಎಂದರೆ ನೂರು ರೂಪಾಯಿ ಯಿಂದ ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ವರಮಾನವಿರುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು. ಗ್ರಾಮದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಂದರೆ ವಾರ್ಷಿಕ ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಇರುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಇವುಗಳ ಮೇಲುಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ರೆವಿನ್ಯೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಅವರ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ಮುಜರಾಯಿ ಅಧಿಕಾರಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಮಲ್ದಾರರ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯೆಂದೇ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಖೆಯನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಯಿತು.

ಮುಜರಾಯಿ ಆಫೀಸರುಗಳ ಅಧಿಕಾರ

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮತಸಂಬಂಧವಾದ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ರೆಗ್ಯುಲೇಷನ್ ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಇರತಕ್ಕ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ದರ್ಜೆಯ ಆಫೀಸರುಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಅಧಿಕಾರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ರೆಗ್ಯುಲೇಷನಿನ ಮೇರೆಗೆ ಏರ್ಪಟ್ಟ ನಿಬಂಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇರ್ಪಡಿಸದೆ ಇರುವ ಇತರ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಅನುಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಸಾದರ್ಮಾಡುವಂತೆ ಸರ್ಕಾರದವರು ಹುಕುಂ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಮಲ್ದಾರರ ಅಧಿಕಾರಗಳು

ಅಮಲ್ದಾರರಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಅಧಿಕಾರಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ :- (1) ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಹೆಯಾನ 10 ರೂಪಾಯಿಗೆ ಮೀರದೆ ಇರುವ ಸಂಬಳವುಳ್ಳ ಮತ್ತು

ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ನಡೆದುಬಂದಿಲ್ಲದ ನೌಕರಿಗಳಿಗೆ ಜನರನ್ನು ಮೊಕರೂರ್ಮಾಡುವುದು; ಅಂಥ ನೌಕರರಿಗೆ ಜುಲ್ಮಾನೆಹಾಕುವುದು, ಅವರನ್ನು ಸಸ್ಪೆಂಡ್ ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಅವರನ್ನು ಬರ್ತರ್ಫ಼ು ಮಾಡುವುದು.

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಬರಬೇಕಾದ ಪುದುವಟ್ಟು ಮೊಬಲಗುಗಳನ್ನು ವಸೂಲ್ಮಾಡುವುದು; ಮತ್ತು ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸೇವಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಜವಾಹಿರಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.[87]

ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಮಿಷನರುಗಳ ಅಧಿಕಾರಗಳು

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ನಡೆದು ಬಂದಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಮಾಹೆಯಾನ 25 ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಮೀರದೆ ಇರುವ ಸಂಬಳವುಳ್ಳ ನೌಕರಿಗಳಿಗೆ ಜನರನ್ನು ನೇಮಕಮಾಡುವುದು; ಅಂಥ ನೌಕರರಿಗೆ ಜುಲ್ಮಾನೆಹಾಕುವುದು, ಅವರನ್ನು ಸಸ್ಪೆಂಡ್ ಮಾಡುವುದು, ಅವರನ್ನು ಬರ್ತರ್ಫ಼ು ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸುವುದು;

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಜಮೀನುಗಳನ್ನು ಗುತ್ತಿಗೆಗೆ ಸಾಗುವಳಿ ಕೊಡುವುದು; ಆದರೆ ಜಮೀನುಗಳ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವು ಖುಷ್ಕಿಯಾಗಿದ್ದರೆ 25 ಎಕರೆಗಳಿಗೂ, ತರಿಯಾಗಿದ್ದರೆ 10 ಎಕರೆಗಳಿಗೂ, ಬಾಗಾಯಿತಾಗಿದ್ದರೆ 5 ಎಕರೆಗಳಿಗೂ ಮೀರಿಲ್ಲದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಬಹುದು;

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಅಕ್ಕಿ, ಬೇಳೆ, ಮುಂತಾದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಕಂಟ್ರಾಕ್ಟುಗಳನ್ನು ಫೈಸಲ್ಮಾಡುವುದು; ಸರ್ಕಾರದವರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿರುವ ಮಠಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಇನಾಂ ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಸೇರಿ, ಇನಾಂ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಸರ್ವೆ ಸೆಟ್ಲ್‌ಮೆಂಟನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ನಡವಳಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು.

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಜಮೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಕು ಹಣದಿಂದ ಆಯಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ದುರಸ್ತಿ ಕೆಲಸಗಳಿಗಾಗಿ 100 ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಮೀರದ ಅಂದಾಜುಗಳನ್ನು ಮಂಜೂರ್ಮಾಡುವುದು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಗುಂಬಜ್ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಮಸೀದಿ, ಇವೆರಡೂ ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ ಸಬ್‌ಡಿವಿಜನ್ ಚಾರ್ಜಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಬ್‌ಡಿವಿಜನ್ ಆಫೀಸರರ ಖುದ್ದು ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು.[88]

ಡೆಪ್ಯೂಟಿ ಕಮಿಷನರುಗಳ ಅಧಿಕಾರಗಳು

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ, ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ನಡೆದುಬಂದಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಮಾಹೆಯಾನ 25 ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಮೀರಿರುವ ಸಂಬಳವುಳ್ಳ ನೌಕರಿಗಳಿಗೆ (ಪೇಷ್ಕಾರರು ಮತ್ತು ನಾಜಿಮ್ ಇವರುಗಳ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಅಂಥ ನೌಕರಿಗಳಿಗೆ) ಜನರನ್ನು ಮೊಕರೂರ್ಮಾಡುವುದು, ಅಂಥ ನೌಕರರನ್ನು ಸಸ್ಪೆಂಡು ಮಾಡುವುದು, ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಅಧಿಕಾರಗಳು;

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಜಮೀನುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಮಿಷನರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಿಮಿತಿಗೆ ಮೀರಿದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಗುತ್ತಿಗೆಗಳನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡುವುದು; ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದ ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯರು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ (ಅಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಖರ್ಚುಮಾಡಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು) ಅಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಖರ್ಚಿನ ಸ್ಕೇಲನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವುದು; ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಜಮೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಕು ಹಣದಿಂದ ಆಯಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ 1,000 ರೂಪಾಯಿಗೆ ಮೀರದ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ದುರಸ್ತಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳ ಅಂದಾಜನ್ನು ಮಂಜೂರ್ಮಾಡುವುದು, ಮತ್ತು ಕಾಮಗಾರಿಗಳ ಅಳತೆಗಳನ್ನೂ, ಕಾಮಗಾರಿಯು ಪೂರೈಸಿದ 'ಕಂಪ್ಲೀಷನ್ ಬಿಲ್ಲುಗಳನ್ನೂ' ಮಂಜೂರು ಮಾಡುವುದು.

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆದುಹೋದ ಜವಾಹಿರಿಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹುಕುಂ ಮಾಡುವುದು; ಮತ್ತು ತೆಂಗಲೆ ವಡಗಲೆಯವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿವಾದಗಳನ್ನೂ ಇದೇ ವಿಧದ ಇತರ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನೂ ಫೈಸಲ್ಮಾಡುವುದು.

ರಾಜಕುಮಾರರಾದ ಗುಲಾಂ ಮಹಮ್ಮದ್ ಧರ್ಮ ಫಂಡಿನ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಶಿವನಸಮುದ್ರ ದೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಇನಾಂ ಗ್ರಾಮಗಳ ತನಿಖೆ, ಆ ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳು ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿನ ಸೇವಾರ್ಥಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು – ಈ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟಿನ ಡೆಪ್ಯೂಟಿ ಕಮಿಷನರು ಜವಾಬ್ದಾರರಾಗಿರಬೇಕು.[89]

ಮುಜರಾಯಿ ಕಮಿಷನರ್‌ರವರ ಅಧಿಕಾರಗಳು

ಪೇಷ್ಕಾರರುಗಳನ್ನೂ, ನಾಜೀಮುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮಾಹೆಯಾನ 25 ರೂಪಾಯಿಗೆ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಸಂಬಳವುಳ್ಳ (ಡೆಪ್ಯೂಟಿ ಕಮೀಷನರುಗಳಿಗೆ ಮೊಕರರ್ಮಾಡಲು ಯಖ್ತಿಯಾರಿ ಇಲ್ಲದ) ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯ ಇತರ ಮೇಲ್ದರ್ಜೆಯ ನೌಕರರನ್ನೂ ನೇಮಕಮಾಡುವುದು;

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಾಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು, ಮತ್ತು ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಟ್ಲೆಯ ಆರಾಧನೆಗಳನ್ನೂ, ವೆಚ್ಚದ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನೂ (ಸ್ಕೇಲನ್ನೂ) ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಗೊತ್ತು ಮಾಡುವುದು;

ಮುಜರಾಯಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಲೆಕ್ಕಗಳನ್ನು ತನಿಖೆ ಮಾಡಿ, ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಬರೆಸಿ ಇಡಿಸುವುದು; ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರತೀರ್ಥ ಮುಂತಾದ ಮರ್ಯಾದೆಗಳಿಗಾಗಿ ತರುವ ಹಕ್ಕಿನ ವಿವಾದಗಳನ್ನು ಫೈಸಲ್ಮಾಡುವುದು;

ವರುಷಕ್ಕೆ 100 ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆ ವರಮಾನವುಳ್ಳ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳೇ ಮುಂತಾದ "ಗ್ರಾಮಸಂಸ್ಥೆ" ಗಳ ಅಥವಾ ಮೈನರ್ ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರೇ ಒಬ್ಬರು ಧರ್ಮದರ್ಶಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮೊಕರರ್ಮಾಡುವುದು.

ಮುಜರಾಯಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಜಮೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಕು ಹಣದಿಂದ 2,500 ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಮೀರದ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ದುರಸ್ತಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳ ಅಂದಾಜುಗಳನ್ನು ಮಂಜೂರ್ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಮಲೆನಾಡು ನಗದು ಗ್ರಾಂಟುಗಳೂ ಮತ್ತು ಮುಜರಾಯಿ ವೇತನಗಳೂ ಪಾವತಿಯಾಗದೆ ನಿಂತಿದ್ದು ಸುಸ್ತಿಯಾದ ಕಾಲವು 5 ವರ್ಷಗಳಿಗೆ ಮೀರದೆ ಇದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಪಾವತಿಯಾಗದೆ ನಿಂತಿರುವ ಮೊಬಲಗು 500 ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಮೀರದಿದ್ದರೆ ಅಂಥಾ ಬಾಕಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಹವಾಲು ಅರ್ಜಿಗಳನ್ನು ಮಂಜೂರ್ಮಾಡುವುದು.[90]

ನೌಕರಿಗೆ ಜನಗಳನ್ನು ಮೊಕರರ್ಮಾಡುವುದು, ಅವರು ನೌಕರಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಯಿದೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು, ಅವರನ್ನು ಕೆಲಸದಿಂದ ಪೆನ್‌ಷನ್ ಮೇಲೆ ನಿವೃತ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಈ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಈ ಹುಕುಮಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಃ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸದೇ ಇರುವ ಇತರ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮೈಸೂರು ಸರ್ವಿಸ್ ರೆಗ್ಯುಲೇಷನುಗಳ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಅಕೌಂಟ್

ಕೋಡಿನ ಮೇರೆಗೆ ರೆವಿನ್ಯೂ ಕಮಿಷನರಿಗೆ ಇರುವ ಅಧಿಕಾರಗಳೂ ಕೂಡ ಮುಜರಾಯಿ ಕಮಿಷನರ್‌ರವರಿಗೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಬೆಳೆದಂತೆ ಆಧುನಿಕತೆ ಕಂಡುಬಂದಂತೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸರ್ಕಾರದ ಸ್ವಾಮ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಮೇಲೆ ಪೂಜಾಕೈಂಕರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಡ್ಡೆ, ಅನಾದರಗಳು ಬೆಳೆದುಬಂದದ್ದನ್ನು ಮುಜರಾಯಿ ಮ್ಯಾನ್ಯುಯಲ್ ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಗುರುತು ಮಾಡಿದ ಕರ್ತವ್ಯದ ಲೋಪಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅರ್ಚಕವೃಂದಕ್ಕೆ ಸುತ್ತೋಲೆಯೊಂದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ, ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾಕೈಂಕರ್ಯಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯದಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಪರಂಪರೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ, ತಪ್ಪಿದಲ್ಲಿ ಅಂತಹವರ ವಿರುದ್ಧ ಕಾನೂನು ರೀತ್ಯ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸುತ್ತೋಲೆ 1892ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದುದು. ಅದರ ಮೂಲಪ್ರತಿಯನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ.[91]

> ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಸಮಸ್ತ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಅರ್ಚಕರಿಗೂ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದೇನೆಂದರೆ
>
> ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವತ್ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವು ಅರ್ಚಕರ ತಪೋಬಲದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅರ್ಚಕರು ದುಶ್ಶೀಲರಾದರೆ ದೇವತಾ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವು ಕ್ರಮೇಣ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಜನಗಳಿಗೆ ಭಕ್ತಿ ಶ್ರದ್ಧೆಗಳು ತಪ್ಪಿಹೋಗುತ್ತಾ ಬರುವುವು.
>
> ಅರ್ಚಕರು ತಮ್ಮ ಅರ್ಚನಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪರಂಪರಾಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಹಕ್ಕು ದಾರಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ, ಈಸ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಕರಾದ ತಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಜನರು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ತಮ್ಮ ನಡತೆ ಹ್ಯಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಈ ಕೆಲಸವು ತಮ್ಮ ಕೈ ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಭಾವಿಸಕೂಡದು.
>
> ಆ ಹಕ್ಕುದಾರಿ ಎಂಬುವುದು ಸದ್ವೃತ್ತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ವಿನಾ ದುರ್ವೃತ್ತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡಬಾರದು ಮತ್ತು ಆಗಮಿಕರು ದೊರೆಯದೆ ಇರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಾಗಮ ಪ್ರಕಾರ ಪೂಜೆಯು ನಡೆಸಲ್ಪಡಬಹುದೆಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ದೇವರ ಪೂಜಾ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಭಿಷೇಕೋಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತತ್ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದ ತತ್ತದಾಗಮಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಚಕರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ದುರ್ವೃತ್ತರಾದ ಅರ್ಚಕರನ್ನು ಕೆಲಸದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲವು.

ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಅಂದು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸಮುದಾಯಗಳ ಸಾಮುದಾಯಿಕ ಸೇವೆಗಳಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳ ದೈನಂದಿನ ಪೂಜಾಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಗದವರು ತಮಗೆ ವಹಿಸಿದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಯಾವುದೇ ತೊಂದರೆಯಿಲ್ಲದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಟ್ಟೊಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ದೇವಾಲಯದ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳು ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿವೆ. ಕಾರಣ ಕೆಲವು ಸಮುದಾಯದ ಜನರು ತಮ್ಮ ಮೂಲ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಷ್ಟು ಆಚರಣೆಯ ಕಾಠಿಣ್ಯ ಸ್ವರೂಪ ಈಗ ಇಲ್ಲವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಕೆಳಸಮುದಾಯದ ಜನರು ಸಹ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳವರೆಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಆಚರಣೆಗಳ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಳಸಮುದಾಯದ ಜನರ ಪಾತ್ರವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದು ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿರದೆ ಕೆಳಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಫಲಿತಗಳು:

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಗೌತಮ ಮಹರ್ಷಿಯು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಆತನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಆತನು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಒಂದು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಗೌತಮನಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಆತನಿಂದ ಅಭಯ ಪಡೆದಳು. ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಗೂ ಕಾವೇರಿಗೂ ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯಲ್ಲಿ ವೈಮನಸ್ಯವೇರ್ಪಟ್ಟು ಗಂಗೆಯು ತಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಳೆಂದೂ ಕಾವೇರಿ ರಂಗನಾಥನ ಪಾದವನ್ನು ಸದಾ ಸೇವಿಸುವ ತಾನು ಶ್ರೇಷ್ಠಳೆಂದು ಬಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರ

ಪಾಪ ತೊಳೆವ ಗಂಗೆ ಕಾವೇರಿಗೆ ಬಂದು ಮಿಂದು ಶುದ್ಧಳಾಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಕಾವೇರಿಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಕಥೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪುರಾಣೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯದ ರಚನಾ ಕಾರ್ಯವು ಕಗ್ಗಂಟಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೊಂದು ಅರೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಬಿಯೆಂಬ ವೇಶ್ಯೆಯು ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳೆಂದು ತರುವಾಯದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲಯ್ಯನೆಂಬ ಗಂಗ ಸೇನಾನಿ ಅದನ್ನು ನವೀಕರಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ರಹಾರವು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವನ್ನು ಪೋಷಿಸಲಾಯಿತು. ಅದು ಅಭಿವೃದ್ದಿ ಹೊಂದಿತು. ಈ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದೇವಲಯ ನವೀಕರಣಗೊಂಡಿತು ಕೂಡ. ತರುವಾಯ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತೀಯ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಮತ್ತೂ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕ್ರಿ.ಶ. 1799ರವರೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಲೋಪವಿಲ್ಲದೆ ದೇವಾಲಯವು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಊರಿನ ಮಹಾಜನರುಗಳೇ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ರೆವಿನ್ಯೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಹಸ್ತಾಂತರ ಮಾಡಿದನು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಆ ಇಲಾಖೆಗಳ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ತಾವೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. 1831ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತವು ಕಮೀಷನರುಗಳ ಕೈಗೆ ಹಸ್ತಾಂತರವಾದಾಗ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಮುಜರಾಯಿ ಕಮೀಷನರ್‌ರವರಿಗೆ ವಹಿಸಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ, ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ದಂಡಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಿದರು. ಅದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿದೆ. ಇದನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು:

1. ಶೇಷಾದ್ರಿ ಎಂ., ಸ್ಕಲ್ಪ್ಚರ್ಸ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಏನ್‌ಷಿಯಂಟ್ ಅಂಡ್ ಮಿಡಿವಲ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಡಿ.ವಿ.ದೇವರಾಜು ಅಂಡ್ ಬಿ.ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್ (ಸಂ), ಮೈಸೂರು, 1995, ಪು. 295–303.
2. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಪಾಡಿಗಾರ್, ವಿಷ್ಣು ಕಲ್ಟ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಮೈಸೂರು, 1996, ಪು. 13–15.
3. ರಂಗೇಶಾಚಾರ್ ಎಸ್., ದಿ ಫಿಲಾಸಫಿ ಆಫ್ ಪಂಚರಾತ್ರಾಸ್, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪ್ರೌಢಪ್ರಬಂಧ, 1967, ಪು. 209–261.
4. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಪಾಡಿಗಾರ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 13–24.
5. ಗೋಪಾಲ್ ಬಾ.ರಾ., ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, ಪು. 6–20.
6. ಅದೇ.,
7. http://www.divyadesam.comನಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ನಾಲಾಯಿರ ದಿವ್ಯ ಪ್ರಬಂಧಂಗಳ್ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಮಾಹಿತಿ.
8. ಅದೇ.,
9. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಸಂಪುಟ–5, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪು. 806.
10. ಷೇಕ್ ಆಲಿ ಬಿ., ದಿ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ದಿ ವೆಸ್ಟರ್ನ್ ಗಂಗಾಸ್, ಮೈಸೂರು, 1975, ಪು. 340–341.
11. ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್ ಕೆ.ಆರ್., ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಎನ್.ಬಿ.ಟಿ. ದೆಹಲಿ, ಪು. 110–140.
12. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಸಂಪುಟ–3, ಬೆಂಗಳೂರು, 1942, ಪು. 1156.

13. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ.(ಸಂ), ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಬೆಂಗಳೂರು, 2003, ಪು. 968.

14. ಮಂಜಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ.(ಸಂ.), ತಿಮ್ಮಕವಿ, ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, 1980, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪು. I–XLVI.

15. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ.(ಸಂ), ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 968.

16. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., 1942 ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,

17. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ, ಮೈಸೂರು, 1982, ಪು. 350–355.

18. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ.(ಸಂ) ; ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 968.

19. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 350.

20. ಮಂಜಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ.(ಸಂ.), ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. I–XLVI

21. – 26 ಈ ಎಲ್ಲ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕಥಾಸಾರ ಅಡಕವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಗ್ರಂಥಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ, ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆ ಕೃತಿಗಳನ್ನವಲೋಕಿಸಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಖಚಿತಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

27. ಸೋಮನಾಥಯ್ಯ ; ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ಕಥೆ ಮೈಸೂರು, 1911.

28. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ., ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ಪು. 9–21.

29. ವಿಜಯಸಾರಥಿ, ಪ್ರಧಾನ ಅರ್ಚಕರು, ವಯಸ್ಸು 45, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ.

30. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.350., ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ. ; ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಹರ್ಮನ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, 1996, ಪು. 44.

31. ವಿಜಯಸಾರಥಿ, ಪ್ರಧಾನ ಅರ್ಚಕರು, ವಯಸ್ಸು 45, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ.

32. ಮಹೀಶೂರ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರವರ ವಂಶ ರತ್ನಾಕರ, ಮೈಸೂರು, 1887, ಪು. 4–13.

32ಅ. ನರಸಿಂಹರಂಗನ್ ಎಸ್., ಸ್ಥಳಮಹಾತ್ಮೆ ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀ ಪಶ್ಚಿಮದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯವರ ದೇವಾಲಯ ಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಪು. 13–14.

33. ಅನಂತರಾಮು,ಕೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪು. 350.

34. ಮಂಜಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ.(ಸಂ.), ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. I–XLVI

35. ಇ.ಸಿ. 6 ಶ್ರೀ.ಪ. 1 ಕ್ರಿ.ಶ. 1210

36. ಇ.ಸಿ. 5, ತಿ.ನ.

37. ಶೇಷಾದ್ರಿ ಎಂ., ಅಡ್‌ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಷನ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಅಂಡ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಲೈಫ್ ಆಫ್ ಚೋಳಾಸ್ ಇನ್ ಮೈಸೂರು, ಶೇಷಚಂದ್ರಿಕ, 1995, ಪು. 263 –268.

38. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಸಂಪುಟ–3, ಬೆಂಗಳೂರು, 1942, ಪು. 1156.

39. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಂತೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್(ಸಂ), ಮೈಸೂರು ಪುಟ–54,64, 2009., ಲ.ನ.ಸ್ವಾಮಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳ ರಚನೆಯ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್ (ಸಂ), ಮೈಸೂರು, 2010, ಪುಟ.197–209.

40. ಅದೇ.,

41. ಅದೇ.,

42. ಮಂಜಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ.(ಸಂ.), ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, 1980. ಪು. I–XLVI

43. ಇ.ಸಿ. 6, ಶ್ರೀ.ಪ. 1, 1210.

44. ಎಂ.ಎ.ಆರ್. 1935 ಮತ್ತು ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣ, ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಪು. 3.

45. ಹೆನ್ರಿ ಹೆರಾಸ್, ಅರವೀಡು ಡೈನಾಸ್ಟಿ ಆಫ್ ವಿಜಯನಗರ, ಮದ್ರಾಸು, 1927, ಪು. 181.

46. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ದಿ ರಿಲೇಷನ್ಸ್ ಬಿಟ್ವೀನ್ ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಅಂಡ್ ಒರಿಜಿನ್ ಆಫ್ ಒಡೆಯರ್ಸ್, ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್(ಸಂ.), ಲೈಫ್ ಅಂಡ್ ಅಚೀವ್‌ಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿ ಅಂಡ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂ, ಮೈಸೂರು, 2010, ಪುಟ. 364–376.

47. ಎ.ಕ. 6 (ಎನ್.ಎಸ್) ಶ್ರೀ.ಪ 2 ಕ್ರಿ.ಶ. 1431.

48. ಎ.ಕ. 6 (ಎನ್.ಎಸ್) ಶ್ರೀ.ಪ. 6 ಕ್ರಿ.ಶ 1571.

49. ಎ.ಕ. 6 (ಎನ್.ಎಸ್) ಶ್ರೀ.ಪ. 8 ಕ್ರಿ.ಶ. 1528 ಅದೇ ಶ್ರೀ.ಪ. 2 ಕ್ರಿ.ಶ. 1528.

50. ಅನಂತರಾಮು.ಕೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪು. 350.

51. ಕೃಷ್ಣ ಎಮ್.ಎಚ್., ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಮೈಸೂರು, 1937, ಪು.3.

52. ಎ.ಕ. 6, ಪಾಂಪು 230, ಕ್ರಿ.ಶ. 1584, ಪು.312

53. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಸಂಪುಟ–1, ಪು.70–71

54. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಬಿ., ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ, ಭಾಗ–1, ಮೈಸೂರು, 1916, ಪು.85.

55. ಅದೇ, ಭಾಗ–1 ಪು.91.

56. ಅದೇ, ಭಾಗ–1 ಪು.101.

57. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 243

58. ಎ.ಕ. 6 (ಎನ್.ಎಸ್) ಪಾಂಪು. 149

59. ಎ.ಕ. 6 (ಎನ್.ಎಸ್) ಶ್ರೀ.ಪ. 24, ಪು. 352–355

60. ಮೆಕೆಂಜಿ ಸೀರಿಸ್ ಎಮ್.ಎಸ್ ನಂ. 18–15–20 ಪು. 65.

61. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಬಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಭಾಗ–1, ಪು.142

62. ಎ.ಕ.6 (ಎನ್.ಎಸ್) ಶ್ರೀ.ಪ. 19 ಕ್ರಿ.ಶ. 1800, ಪು.342

63. ಕ್ಯೂ.ಜೆ.ಎಮ್.ಎಸ್. 57 ಪು.101

64. ಎ.ಕ 6 (ಎನ್.ಎಸ್) ಶ್ರೀ.ಪ. 13,14 ಮತ್ತು 16 ಪು.340–341

65. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಮೈಸೂರು, ಪು.223

66. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಎಸ್., ಸಮ್ ಕಾಂಟ್ರೀಬ್ಯೂಷನ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯ ಟು ಇನ್ಡಿಯನ್ ಕಲ್ಚರ್, ಪು.420.

67. ಎ.ಕ 7 ಎಸ್.ಕೆ 263, ಸಿ.150 ಎ.ಡಿ.

68. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.198

69. ಮೋಹನಕೃಷ್ಣ ರೈ, ಪ್ರಭುತ್ವ ಮತ್ತು ಜನತೆ, ಪು.132.

70. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.199–200.

71. ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರವು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಮುಜರಾಯಿ ಮ್ಯಾನ್ಯುಯಲ್, ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆ ಬೆಂಗಳೂರು 1937, ಪು. 1–16.

72. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಬಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,

73. ಮುಜರಾಯಿ ಮ್ಯಾನ್ಯುಯಲ್, ಪು. 10.

74. ಅದೇ., ಪು.14,15.

75. ಅದೇ., ಪು.14,15,16.

76. ನರೇಂದ್ರಪ್ರಸಾದ್, ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು, ಒಂದು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಹೊಸಪೇಟೆ, 2004, ಪು. 85–102.

77. ಮುಜರಾಯಿ ಮ್ಯಾನ್ಯುಯಲ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಮತ್ತು ನರೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪು. 85–102.

78. ಅದೇ.,

79. ಅದೇ.,

80. ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆ ಸಂಖ್ಯೆ 1467 –ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆ 226–26–5 ದಿನಾಂಕ 22 ಫೆಬ್ರವರಿ 1928.

81. ರಾಮಯ್ಯ ಬಿ., ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕೈಪಿಡಿ ಪು. 13–18

82. ಅದೇ., ಪು. 20

83. ಅದೇ., ಪು. 28

84. ಅದೇ., ಪು. 35

85. ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಮುಜರಾಯಿ ಮ್ಯಾನುಯಲ್ ಪು. 79–83.

86. ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆ 1467 ಮುಜರಾಯಿ 226–26–5 ದಿನಾಂಕ 22 ಫೆಬ್ರವರಿ 1928.

87. ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರವು ಹೊರಡಿಸಿದ ಪ್ರಕಟಣೆ 1933–34, ಮುಜರಾಯಿ 26–26–6 ದಿನಾಂಕ 21 ಫೆಬ್ರವರಿ 1928.

88. ಅದೇ.,

89. ಅದೇ.,

90. ಅದೇ.,

91. ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯ ಸುತ್ತೋಲೆ ಸಂಖ್ಯೆ 119–26 ಸುತ್ತೋಲೆ 7 ದಿನಾಂಕ 23 ಏಪ್ರಿಲ್ 1892.

ಅಧ್ಯಾಯ – 3

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ

ದೇವಾಲಯಗಳು ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವೈಭವ ಮತ್ತು ಕಲೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಮೂಲಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳು ನಾಗರಿಕತೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸುವ ಮಾತೃಕೆಗಳಾಗಿದ್ದು, ಮಾನವ ಜನಾಂಗದ ವಿಕಾಸವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳನ್ನು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಳಿದು ಬಂದುದು ಧಾರ್ಮಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ. 'ಕಲೆ' ಎಂಬ ಪದವು ಬಹಳ ವಿಶಾಲವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದು ಒಂದು ದೇಶದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ. ಕಲೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಅನನ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಒಂದೊಂದು ಚಟುವಟಿಕೆಯೂ ಕಲೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಲೆ ಎಂದರೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಕಷ್ಟಕರ.

'ವಾಸ್ತು' ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳ ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮನೆ, ಸೇತುಬಂಧ, ಉದ್ಯಾನ, ಕೊಳ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಅರ್ಥವಿದೆ.[1] ಮುಂದೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವೆಂಬ ಸೀಮಿತ ಅರ್ಥದಿಂದ ಇನ್ನೂ ಪರಿಮಿತಗೊಂಡು 'ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ' ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಪಡೆಯಿತು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ 'ವಾಸ್ತು' ಗಳೆಂದರೆ ಹರಪ್ಪ–ಮೊಹೆಂಜೋದಾರೋಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು. ಮುಂದೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ, ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಚೈತ್ಯಾಲಯ, ಗುಹಾಲಯ, ಸ್ತೂಪಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಪೋಷಣೆ ಸಿಕ್ಕು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಚರಿತ್ರೆಯ ಅವಲೋಕನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ನೆಲೆಗಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ, ಬೌದ್ಧ, ಜೈನ, ಮುಸ್ಲಿಂ, ಕ್ರೈಸ್ತ ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಾಗರ, ವೇಸರ ಮತ್ತು ದ್ರಾವಿಡ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳಿದ್ದು, ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವೇಸರ ಶೈಲಿಯೂ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯೂ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ

ದಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳೂ ಬೆಳೆದಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ವಾಸ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ಮಾನಸಾರ, ಕಾಶ್ಯಪಶಿಲ್ಪ, ಕಾಮಿಕಾಗಮ, ಮೊದಲಾದವು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.[2]

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉತ್ತರದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಔತ್ತರೇಯವೆಂತಲೂ, ದಕ್ಷಿಣದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯವೆಂತಲೂ ಕರೆಯಬಹುದಾದರೂ ಪ್ರಾಚೀನ ವಾಸ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಭೌಗೋಳಿಕ ಕಕ್ಷೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಿಮಾಲಯದಿಂದ ವಿಂಧ್ಯೆಯವರೆಗಿನ ದೇಶವನ್ನು ಸಾತ್ವಿಕವಲಯವೆಂದೂ, ನಾಗರ ಪ್ರಾಸಾದಗಳ ಪರಿಧಿಯೆಂದೂ, ವಿಂಧ್ಯೆಯಿಂದ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ತೀರದವರೆಗಿರುವ ಭೂಭಾಗವನ್ನು ರಾಜಸಭೂಭಾಗವೆಂದೂ, ದ್ರಾವಿಡ ಪ್ರಾಸಾದಗಳ ತಾಣವೆಂದೂ; ಕೃಷ್ಣೆಯಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯವರೆಗೆ ತಾಮಸ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ, ವೇಸರ ಪ್ರಸಾದಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೂ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಗ್ರಂಥವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ.[3]

ಈ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಭಯ, ಭಕ್ತಿ ಒತ್ತಡದಿಂದಾದ ಪೂಜಾ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಶೈಲಿಯೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಜನಪದರು ತಮ್ಮ ಹೊಲದಲ್ಲಿಯೇ ಕಲ್ಲು ಚಪ್ಪಡಿಯಿಂದ ಪುಟ್ಟ ಗುಡಿ ಕಟ್ಟಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆಗೆ ವೇದಿಕೆಯಾದ ವಾಸ್ತುವಿದ್ಯೆಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ, ಗುಡಿಗೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರಚನಾ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಆಗಮೋಕ್ತವಾಗಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

ರಾಜಕೀಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಆಳಿದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಐದು ಘಟ್ಟಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸುವುದುಂಟು:

1. ಚಾಲುಕ್ಯ ಪೂರ್ವಯುಗ : ಸು.6ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಕಾಲ
2. ಚಾಲುಕ್ಯಯುಗ : 6 ರಿಂದ 10ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಕಾಲ
3. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯಯುಗ : 10 ರಿಂದ 12ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ
4. ಹೊಯ್ಸಳಯುಗ : 11 ರಿಂದ 14ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ
5. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲ : 14ನೇ ಶತಮಾನ ಮತ್ತು ನಂತರ[4]

ಕ್ರಿ.ಪೂ. 6ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನರ ಸ್ತೂಪ, ಚೈತ್ಯ ವಿಹಾರ, ಬಸದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಿಂಬಿತವಾದರೆ, 6 ರಿಂದ 10ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ

ಸೀಮಿತಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. 10 ರಿಂದ 12ನೇ ಶತಮಾನದ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಸ್ವರ್ಣಯುಗವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಹುಲುಸಾಗಿ ಬೆಳೆದುದು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ. ಕ್ರಿ.ಶ. 11 ರಿಂದ 14ನೇ ಶತಮಾನದ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಬಸದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಹೊಸ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು 'ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿ' ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡರು. 14ನೇ ಶತಮಾನದ ನಂತರದ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಹೊಸ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದು 'ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿ' ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ದೃಢಪಡುವ ಅಂಶವೆಂದರೆ, ಪ್ರಭು ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾವರ್ಗಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಹಣ ತೊಡಗಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಒಂದೆಡೆ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದು, ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಲೆಯ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಹೋದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ವಿಪುಲ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಾಸ್ತುರಚನೆಗಳು ಗಂಗರ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕಾರಣ ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪತನಾನಂತರ ದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವನ್ನು ಆಳಿದ ಶಾತವಾಹನರ ಕುರುಹುಗಳು ನಮಗಿಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕದಂಬರ ಪೂರ್ವದ ಪಲ್ಲವರ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು ಈವರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವರದಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ವಾಸ್ತುರಚನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದವರು ಗಂಗರೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಸ್. ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು[5] ಮತ್ತು ಎಂ.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರು[6] ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗರು ಕಾಷ್ಠದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಶಿಲಾವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಂ.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರು ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ತಾವು ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಜೋಡಿಶಿವಾಲಯದ ರಚನಾ ಕ್ರಮವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ

ನೀಡುವುದಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಿನ ಜೈನ ಆಲಯದ ರಚನೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ.[7] ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅರೆತಿಪ್ಪೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಗಂಗರು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹೆಸರಿಗೆ ಕಾರಣನಾದವನೂ ನಗರದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದವನೂ ಆದ ರಂಗನಾಥನು ಈ ದ್ವೀಪದ ಅಧಿದೈವ ಹಾಗೂ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬಗೆಗೆ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ತಿರುವನಾರಾಯಣ ಸೌಮ್ಯರಾಜ ರಂಗನಾಥ, ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗನಾಥ ಎಂದೆಲ್ಲಾ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈತನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳು ಈವರೆಗೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು 1210ರ ತಮಿಳುಶಾಸನ.[8] ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಎಂಭತ್ತು ವೃತ್ತಿಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಎಂಭತ್ತೈದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಹಂಚುವುದರೊಂದಿಗೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವರಿಗೂ ದಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗನಾಥ ಆಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ ಇತರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹಯವದನರಾಯರು ತಮ್ಮ ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮತ್ತು ತಿರುಮಲದೇವನ ಅರ್ಥಾತ್ ವೆಂಕಟರಮಣನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಗಂಗ ದಂಡನಾಯಕ ತಿರುಮಲಯ್ಯನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪುರ ಅಥವಾ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಇತ್ತನೆಂದು ಆಧಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ದಾಖಲಿಸುತ್ತಾರಾದರೂ ಇದನ್ನು ಖಚಿತಪಡಿಸಲು ಇದುವರೆಗೆ ಆಕರಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[9]

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವನ್ನು ಪ್ರಾಯಶಃ ಹಂಬಿಯು ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನು ಇರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಆಲಯವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿರಬಹುದು. ಅದೇ ಆಲಯವನ್ನು ಗಂಗ ದಂಡನಾಯಕನು ಮತ್ತೆ ಅದೇ ತಂತ್ರವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿರಬಹುದು. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಥಾಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಚೋಳರು ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಶರಣಾದ ನಂತರ ಅವರು ವೈಷ್ಣವ ಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಆಲಯವನ್ನು ಶಿಲೆಯಿಂದ

ಪುನರ್‌ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿರಬಹುದು. ಈ ಬಗೆಯ ರಚನೆಯನ್ನು ಹುಣಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರವೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವು ತಮಿಳು ಸ್ಥಪತಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಾಗಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾರಂಭದ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಥಳಪುರಾಣವನ್ನೇ ಮೊರೆಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ನಾಮವ್ಯೂತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು:

ಶ್ರೀರಂಗನ ಹೆಸರು ತಮಿಳು ಸಂಗಮ್ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, 'ನಾಲಾಯಿರ ದಿವ್ಯ ಪ್ರಭಂದಮ್' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ ಎಂದು ಶ್ರೀ ಸೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೈ ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದುವರಿದು ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥನ ಹೆಸರಾಗಲೀ ದಿವ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಲೀ, ಪುರಾಣ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಬಲರಾಮನು ಗೋಹತ್ಯ ದೋಶನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಂಡ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶ್ರೀರಂಗಂ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಆದರೆ, ಅಲ್ಲಿನ ದೇವತೆ ಶ್ರೀರಂಗನಲ್ಲ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನೆಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪೂರ್ವದ ಪ್ರಳಯಕಾಲದ ಯೋಗ ಶೇಷಶಾಯಿ ವಿಷ್ಣು, ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಪರಿವಾರವನ್ನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು, ಪ್ರಳಯಕಾಲದ ಸೃಷ್ಟಿ ಪೂರ್ವ ವಿಷ್ಣುವೇ ರಂಗನಾಥ ಒಡೆಯನೆನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಹ ರಂಗನಾಥನ ಹೆಸರಿನ ವ್ಯೂತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸಂತಾನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪೂಜಿಸುವ ನಾಗ ದೇವತೆಗೂ, ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ನಾಗಲೋಕದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಆದಿಶೇಷ ಆತನ ಹಾಸಿಗೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಾಗನನ್ನು ಕಾಮನೆ, ವಾಂಛೆಗಳ ಪ್ರತಿರೂಪವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತಹದೆಲ್ಲವನ್ನು ಜಯಿಸುವವನು, ಅವುಗಳ ಒಡೆಯನೆನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶೇಷನನ್ನು ಆತನ ಆಸನವಾಗಿ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀ ಎಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ರಂಗವೆಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ವ್ಯೋಮ, ಅದರ ಒಡೆಯನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನೆಂದು ಕರೆದು, ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಯ ಒಡೆಯನೆನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[10]

ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥ ಹೆಸರು, ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವೈಷ್ಣವ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗದಿರುವುದನ್ನು ಹಲವಾರು ಮಹನೀಯರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಟಿ.ಎ. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಬರೆದಿರುವ ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕನೋಗ್ರಫಿ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಯನಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ವಿಧಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಯನಮೂರ್ತಿಯ ವಿಷ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗಶಯನ ಮೂರ್ತಿ, ಭೋಗಶಯನ ಮೂರ್ತಿ, ವೀರಶಯನಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಅಭಿಚಾರಿಕಶಯನ ಮೂರ್ತಿಗಳೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅವುಗಳು ಹೊಂದಿರಬೇಕಾದ ಮೂರ್ತಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ವಿವರವಾಗಿ ದಾಖಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿವರಗಳು ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥನ ನೈಜರೂಪ ಅಥವಾ ಶ್ರೀರಂಗನ ದೇವಾಲಯದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥರನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಆದಿರಂಗನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾದ ಶಿವನಸಮುದ್ರ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮೂರ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರಂಗನಾಥನ ಬಗ್ಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಾ, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಶೇಷಶಾಯಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯೋಗಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.[11]

ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಗುರುತಿಸಿರುವ ಶೇಷಶಾಯಿ ಯೋಗಮೂರ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇಂತಿವೆ.

"ವಿಷ್ಣು ಎರಡೇ ತೋಳುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ತಲೆಯ ಕಡೆಯಿಂದ ಕಾಲಿನ ಕಡೆಗೆ ದೇಹವು ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಮುಕ್ಕಾಲು ಭಾಗವು ಮಲಗಿರುವಂತೆ ಶೇಷನಮೇಲೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಬಲತೋಳು ದಿಂಬಿನಂತೆ ತಲೆಯ ಬಿಳಿ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವಂತೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೊಣಕೈ ಬಳಿ ಬಗ್ಗಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ತೋಳಿನ ಹಸ್ತವು ಕಟಕ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಈ ತೋಳು ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿ ಚಾಚಿಕೊಂಡು ಹಸ್ತವು ತೊಡೆಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇರಬಹುದು. ಬಲಗಾಲನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚಾಚಿರಬೇಕು. ಎಡಗಾಲು ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಮಡಚಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಬಗೆಬಗೆಯ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಬೇಕು. ಕಣ್ಣುಗಳು ಅರೆತೆರೆದಿರಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇಹದ ಕಾಂತಿಯು ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಹಳದಿಯ ಮಿಶ್ರಣವಾಗಿರಬೇಕು.

ಮಲಗಿರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ಪಾದಗಳ ಬಳಿ ಭೃಗು ಮತ್ತು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಮುನಿಗಳು, ರಾಕ್ಷಸರಾದ ಮಧುಕೈಟಭರು, ಹೊಕ್ಕುಳಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊಮ್ಮಿರುವ ತಾವರೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇರಬೇಕು. ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ಹಿಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಯ ನಂತರ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಯುಧ ಪುರುಷರು. ಗರುಡ, ವಿಷ್ವಕ್ಸೇನ ಮತ್ತು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಇರಬೇಕು. ಇವರೆಲ್ಲಾ ನಿಂತು ಕೈಜೋಡಿಸಿರಬೇಕು. ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉತ್ತರದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿವನನ್ನು ರೂಪಿಸಬೇಕು.

ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪರಿವಾರವೂ ಇರುವ ಮೂರ್ತಿಯು ಉತ್ತಮ ಯೋಗಶಯನಮೂರ್ತಿ, ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು, ವಿಷ್ವಕ್ಸೇನ ಇಬ್ಬರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಧ್ಯಮ ಯೋಗಶಯನಮೂರ್ತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೊಂದಿಗೆ ಪೂಜಕ ಮುನಿಗಳು, ಮಧುಕೈಭಟರು ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಅಧಮಯೋಗ ಶಯನಮೂರ್ತಿ."[12]

ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಶೇಷಶಾಯಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿ ಪಲ್ಲವರ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಈ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಯೋಗಶಯನ ಮೂರ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಪ್ಯಾರಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮಾತ್ರ ರಂಗನಾಥನನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಯಾವ ಲಕ್ಷಣಗಳು ರಂಗನಾಥನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವುದು ಈವರೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದು, ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಗಂಗರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾದ ತಿರುಮಲಯ್ಯನು ಕ್ರಿ.ಶ. 894ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು[13] ಸಾಹಿತ್ಯಾಧಾರಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಸಿಗುವುದು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಿಂದ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಹೊಯ್ಸಳರು, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು, ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನರ್ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿರುವ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣವು ನಾಲ್ಕು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದ್ದು ಮೊದಲನೇ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಹಂಬಿ-ತಿರುಮಲಯ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ಆನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳರು

ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಖನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ.[14] ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯು ಏಳು ತಲೆಯ ಆದಿಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಬಲಮಗ್ಗುಲಾಗಿ, ಬಲಗೈ ಮೇಲೆ ತಲೆಯೂರಿ, ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಎಡಗೈಯನ್ನು ನೀಳವಾಗಿರಿಸಿ ಪವಡಿಸಿರುವ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಪದತಲದಲ್ಲಿ ಆರಾಧನಾ ಭಂಗಿಯ ಕಾವೇರಿ ಹಾಗೂ ಗೌತಮ ಮುನಿಯ ಕಿರುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರಬಂಧ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದ್ದು ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ನಾಗಮಂಗಲ ಪ್ರಭು ಸಾಮಂತ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ.1458) ನೂತನ ಸೇರ್ಪಡೆಗಳೊಂದಿಗೆ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡು ಮತ್ತಷ್ಟು ಮಹತ್ವ ಪಡೆಯಿತು.[15] ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡು ಅದರ ಮೊದಲ ಉಲ್ಲೇಖ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕ್ರಿ.ಶ. 1528ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.[16] ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರವು ಭವ್ಯವಾದ 5 ಅಂತಸ್ತಿನ ರಾಯಗೋಪುರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸುಮಾರು 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ರಚನೆಯಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.[17] ಗುಡಿಯ ಹೊರ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಗರುಡ, ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ, ಕೋದಂಡರಾಮ, ಗಜೇಂದ್ರ ವರಪ್ರಸಾದ, ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಹನುಮಂತಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗುಡಿಗಳಿದ್ದು, ಒಳಗೆ ಭವ್ಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರ ಹಾಗೂ ಆಳ್ವಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇವೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳ ರಚನೆಯು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಕಂಬಗಳಿರುವ ಪಾತಾಳಾಂಕಣವು ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಗೋಪುರವು ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಇತಿಹಾಸ

'ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆ' ಕೃತಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಭಿನ್ನ ಹೇಳಿಕೆಗಳು ದಾಖಲಾಗಿವೆ. ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆಯಂತೆ ಕ್ರಿ.ಶ. 817ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಹಂಬಿ ಎಂಬ ಓರ್ವ ದೇವದಾಸಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಐತಿಹ್ಯವೊಂದು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ವಲ್ಮೀಕದಡಿಯಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗಿದ್ದ ರಂಗನಾಥನ ವಿಗ್ರಹದ ಮೇಲೆ ಈ

ದೇವದಾಸಿಯ ಮನೆಯ ಧೇನು(ಹಸು) ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಬಂದು ಹಾಲು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಆಕೆಯು ಗೊಲ್ಲನಿಂದ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಸೇವಕರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಇಲ್ಲಿನ ವಿಸ್ಮಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಅಗೆದಾಗ ರಂಗನಾಥನ ಮೂಲವಿಗ್ರಹ ಕಂಡುಬಂದದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಶಕ್ತ್ಯಾನುಸಾರ ಒಂದು ಅಂಕಣದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂಜಾಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಗಂಗ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಗಂಗ ಮತ್ತು ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಅತ್ಯಂತ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ಠಾಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಪ್ರಾಯಶಃ ಗಂಗರು ಇಚ್ಛಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಗಂಗರ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಕಾಲವಾದ ಎರಡನೇ ರಾಚಮಲ್ಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ತಿರುಮಲಯ್ಯನು ಅಥವಾ ತಿರುಮಲ ದೇವನು ಪ್ರಾಚೀನ ರಂಗನಾಥನ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ರಂಗನಾಥಪುರವೆಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಥವಾ ಚೋಳ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ದೇವಾಲಯ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ನಂಬಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಂದು ನಾವು ಕಾಣುವ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಗಂಗರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗರ್ಭಗೃಹವೊಂದನ್ನೇ ಹಂಬಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದು. ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಮುಂದುವರಿಯುವುದಾದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಆಗಮನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ತಳಪಾದಿಯ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಕಂಡುಬರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1210ರ ಶಾಸನವು 'ತಿರುವರಂಗ ನಾರಾಯಣ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲ' ಎನಿಸಿದ ಆ ಊರಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ತಮ್ಮ ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟು, ಅದರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನೊಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನವು ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸದಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಮತ್ತು ಪ್ರಮುಖ ನಗರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಪಟ್ಟಣವು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದುದು ಖಚಿತವಾಗುವ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ

ಶೈಲಿಯು ತೊಂಡನೂರಿನ ಕೈಲಾಸೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಾವು ಗಂಗರ ಕಾಲದ ರಚನೆಯೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ಹಂಬಿಯಿಂದ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವಾಲಯವು ನಂತರ ತಿರುಮಲಯ್ಯನಿಂದ ಆನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪುನರ್‌ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದು ಹಾಗೂ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿರುವುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖ ದಾಖಲೆಯಾಗಿ ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ ತಿರುಗುಣಿ ಯಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ನೀಡುವುದಾದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಆಲಯವು ಕೇವಲ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಒಂದು ಸುಖನಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಆನಂತರ ನವರಂಗವನ್ನು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಂಗನಾಥನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಸುತ್ತಲು ನವರಂಗದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುವ ಕತ್ತಲೆಯ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವಿದೆ. ಈ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಬೆಳೆದಂತೆ ದೇವಾಲಯವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ಈ ದೇವಾಲಯವು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿರುವುದು ಈ ಮೇಲಿನ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಸಮೀಪವಿರುವ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ಕಂಬಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. ಕಾರಣ ಈ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಮೂರ್ತಿಗಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವಾಲಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ನಾವು ನಾಗಮಂಗಲದ ದಣ್ಣಾಯಕನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಹೊಂದಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ನಾಗಮಂಗಲದ ದಣ್ಣಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆತನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಯಗೋಪುರವನ್ನು, ವಿಮಾನವನ್ನೂ, ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಈ ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಪಾಳೇಗಾರರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತಾದರೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವು ಪುನರ್‌ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈತನ ತರುವಾಯ ತಿರುಮಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದೇವಾಲಯ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಂಬಲು ಅರ್ಹವಾದ ಕೆಲವೊಂದು ದಾಖಲೆಗಳು ಲಭ್ಯವಿವೆ.

ಆದರೆ ರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಿತೆಂದೂ ಉತ್ಸವ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ನಿತ್ಯ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ದೀಪಾರಾಧನೆಗೆ ಉತ್ಸವಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದರೆಂದೂ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ವಂಶಾವಳಿ ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರ ನಂತರ ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಂತೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದೇವಾಲಯವು, ಅದರಲ್ಲೂ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯ ರಾಜಮಂದಿರವಾಗಿ ಮೆರೆಯಿತು. ಇದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹೈದರಾಲಿಯ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಹೈದರಾಲಿಯು ಯುದ್ಧಸನ್ನದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. 1696ನೇ ಜಯಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮದ್ದಿನ ಮನೆಗೆ ಬೆಂಕಿಬಿದ್ದು ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲಭಾಗ ಅಗ್ನಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಹಾನಿಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಅದರ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಹೈದರಾಲಿಯು ತಕ್ಷಣವೇ ಅದನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಸ್ಥಾನಿಕರಿಗೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ.[18] ಹಾಗಾಗಿ ಅದನ್ನು ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಒಳಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಯಥಾಪ್ರಕಾರ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. 1693ನೇ ವಿಕೃತಿನಾಮ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ರಥವು ರಂಗನಾಥನ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿ ರಥದ ಮೇಲಿರುವಾಗಲೇ ಅಗ್ನಿಗಾಹುತಿಯಾಗಿ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗನಾಥ ವಿಗ್ರಹವು ಕರಗಿಹೋದದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ಈ ಹಿಂದೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಹುಚ್ಚುರಂಗನಾಥನೆಂಬ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಬಳಸಲಾರಂಭಿಸಿದುದು ದಾಖಲಾಗಿದೆ.[19] ಅಂದರೆ ಹಂಬಿಯಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ಒಂದು ಅಂಕಣದ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತಿದೊಡ್ಡ ಆಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಕಾಣಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಆದಿರಂಗನಾಗಿ,

[illegible]

ಶಿಷ್ಯರ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧಾಳುಗಳ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ದಿವ್ಯಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ಬೆಳೆದು ಆನಂತರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿದೇವತೆಯಾಗಿ ರಂಗನಾಥನು ಮಾರ್ಪಾಟುಹೊಂದಿ 1799ರ ನಂತರ ಭಕ್ತಾನುಗ್ರಹ ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತಗೊಂಡು ಇಂದಿಗೂ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾನೆ.

ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುವಿವರ:

ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ವಿಶಾಲವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪೈಕಿ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವೂ ಒಂದಾಗಿರುವುದು ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯ. ಕ್ರಿ.ಶ. 1927ರ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅಗ್ರಗಣ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು.[20] ಈ ದೇವಾಲಯವು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಮಧ್ಯೆ ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದು, ಭವ್ಯವಾದ ಐದು ಅಂತಸ್ತಿನ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ರಾಯಗೋಪುರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗೋಪುರವು 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದಿಂದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಾಂಗಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯವು ಎದುರಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು 12–14 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪವು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾರಂಭದ ಅರಸರ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಲಯಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿ ಬಿದ್ದಾಗ ಹೈದರನು ಅದನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ಹೈದರ್‌ನಾಮ ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿ ಕೃತಿಯೂ ಸಹ ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.[21]

ಈ ಮುಖಮಂಟಪದಿಂದ ಪ್ರಧಾನ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಹಂತಗಳನ್ನೇರಿ ತಲುಪುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಕೈಪಿಡಿ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಈಗ ವಾಹನ ಮಂಟಪವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಹಂತವನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ಸಭಾ ಮಂಟಪವನ್ನು ತಲುಪುತ್ತೇವೆ. ಇದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡ ಪ್ರದೇಶ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದುವರೆದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ನವರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಇಂದಿಗೂ ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ ಅಂತರಾಳದ ನಂತರ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಎದುರಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಛಾವಣಿಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಸೇರ್ಪಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮೂಲ ಆಲಯವನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಆಲಯದಿಂದ ಹೊರಬಂದು ಒಳಗಿನ ಪ್ರಾಕಾರದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ನಂತರ ರಂಗನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲಿನ ಮೂಲಕ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಕಾರದ ಹೊರಗೆ ಬರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂದುವರಿದು ಮುಖ್ಯಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಬರುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಇದೆ.

ಇಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಸಂಕ್ರಮಣದಂದು ಅಂದರೆ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ ಹಬ್ಬದಂದು ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಉತ್ಸವ ಇಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ತರಾಯಣ ಪಥವನ್ನು ಬದಲಿಸುವ ಅಂದು ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯು ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆತನೊಂದಿಗೆ ನಾವು ದೇವಾಲಯದ ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮುಂದುವರಿದರೆ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಭಕ್ತರ ನಂಬಿಕೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸಂಕ್ರಮಣ ಪುಣ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ತೀರ್ಥಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ ಪುಣ್ಯ ಸಂಪಾದಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕೃತಾರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವರ್ಗದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಬಂದರೆ ಈಶಾನ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಮತ್ತು ಒಳಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನವರ ಆಲಯವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಹಲವಾರು ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಗಳಿದ್ದು ವಿಶ್ವಸೇನ, ಸುದರ್ಶನ, ನಾರಸಿಂಹ, ಶಾರದೆ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ದೇವತೆಗಳು ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದಿಂದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸಭಾಮಂಟಪ, ಸಭಾಮಂಟಪದಿಂದ ನವರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಬಂದು ಇತರ ಉಪದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿಕೊಂಡು ವಾಯವ್ಯ ಮೂಲೆಗೆ ಬಂದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ರಂಗನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನವರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಬಂದರೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲು ಅದರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣನ ಸನ್ನಿಧಿ

ಇದ್ದು ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣದ ಉತ್ಸವದಂದು ಅಥವಾ ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ ದಿನದಂದು ರಂಗನಾಥನ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯು ಪ್ರಾಕಾರೋತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಮಾರ್ಗದ ಮೂಲಕ ಹೊರಗಿನ ಪ್ರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯವ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೆಂಕಟರಮಣನ ಸನ್ನಿಧಿಯಿದ್ದು ಈ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲೂ ಆಳ್ವಾರರ, ರಾಮಾನುಜರ, ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಪ್ರಾಣದೇವರ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದಿದ್ದು ಅದು ವೆಂಕಟರಮಣನಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿ ಮತ್ತು ಭೂದಾನದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ಆವರಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಅತ್ಯಂತ ಸುಭದ್ರ ಆಲಯವೆಂದೇ ಕರೆಯಬೇಕು. ಈ ದೇವಾಲಯವೇ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜನ ಖಜಾನೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆ ಇದ್ದಂತೆ ಮಾಹಿತಿ ಇಲ್ಲ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದು ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ಖಜಾನೆ ರಾಜಖಜಾನೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿರಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಾಕಾರದ ಈಶಾನ್ಯದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಠಾರೋತ್ಸವ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಹೊರಬಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಾಲವಾದ ಎತ್ತರವಾದ ರಾಜಗೋಪುರದ ಮೂಲಕ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಹೊರಬರುತ್ತೇವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯನ್ನು ಹಂಬಿ ಮತ್ತು ಗಂಗನಾಯಕ ತಿರುಮಲಯ್ಯನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 1210ರ ಗರ್ಭಗೃಹದ ತಳಪಾದಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದು ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ತಮಿಳು ಸ್ಥಪತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಖನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗವನ್ನು ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಲಾಕೃತಿಯಲ್ಲದ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಸುಖನಾಸಿಯ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲೂ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಲೇತ್‌ನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದು ವಿಶೇಷವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಸುಖನಾಸಿ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕತ್ತಲೆಯ ಪಾತಾಳಾಂಕಣದ ಒಳಗಿರುವ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಅರೆಗಂಬಗಳು, ಕಳಶ, ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಪೂರ್ಣಕುಂಭ ಮುಂತಾದವುಗಳ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಎರಡು ಅರೆಗಂಬಗಳ ನಡುವೆ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು, ತೊಂಡನೂರಿನ ನಂಬಿನಾರಾಯಣನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಚಲುವನಾರಾಯಣನ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಮತ್ತು ತೊಂಡನೂರಿನ ಕೃಷ್ಣನ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದು.[22]

ನವರಂಗ, ಸಭಾಮಂಟಪ, ಇವುಗಳೆರಡನ್ನು ನಾಗಮಂಗಲದ ಹೆಬ್ಬಾರ, ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನರ್‌ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿರುವ ಕುರುಹುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಐತಿಹ್ಯವೊಂದರ ಪ್ರಕಾರ ಕಳಸ್ತವಾಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಸಭಾಮಂಟಪದ ರಚನೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಕಾರಣ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಎರಡು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಮತ್ತಾವ ಕುರುಹುಗಳೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗರುಡ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇವು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕರೋರ್ವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಸಣ್ಣ ಕಿರುಹೊತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಒಳಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳು 1792ರ ನಂತರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ವಿಪ್ಲವಗಳಿಂದ ನಗರದ ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ

[illegible]

ವರ್ಗಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದು ಪರಂಪರಾನುಗತವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಕ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಸ್. ನರಸಿಂಹರಂಗನ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.[23]

ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಬಂದ ನಂತರ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೊಳವಿದೆ. ಈ ಕೊಳವನ್ನು ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಕೊಳವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೊಳಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳಿಗೆ ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವನರಸರಾಜರು ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ಕಾಲುವೆಯ ಮೂಲಕ ನೀರನ್ನು ಹರಿಸಿದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 1800ರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣಗೊಂಡಿದ್ದ ಈ ಕೊಳವನ್ನು ಪುನಃ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ಶಾಸನದ ಪಾಠವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಅಷ್ಟತೀರ್ಥಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಮೂಲ ಮೂರ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಸುತ್ತಲು ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

1. ವಿಷ್ವಕ್ಸೇನರು
2. ಜಯವಿಜಯರು
3. ವೈಕುಂಠಸ್ವಾಮಿ ಅಥವಾ ರಂಗನಾಥ
4. ಗರುಡದೇವರು
5. ಪುಳಲೋಕಾಚಾರ್ಯರು
6. ಜೀಯರ್ ಸನ್ನಿಧಿ
7. ನಾಚಮುನಿ ಮತ್ತು ಆಳ್ವಂದಾರ್
8. ತಿರುಮಂಗಿ ಆಳ್ವಾರ್
9. ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರ್
10. ಪೆರಿಆಳ್ವಾರ್
11. ಆಂಡಾಳಮ್ಮ
12. ಮನ್ನಾರ್ ಕೃಷ್ಣ
13. ಕೋದಂಡರಾಮ
14. ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ
15. ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ

16. ಸುದರ್ಶನ ಅಥವಾ ಚಕ್ರತ್ತಾಳ್ವಾರ್
17. ಗಜೇಂದ್ರ ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿ
18. ಪ್ರಸನ್ನ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ
19. ಶ್ರೀಪಾದಗುಡಿ
20. ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲು ವೆಂಟಕರಮಣಸ್ವಾಮಿ
21. ನಿತ್ಯಪಡಿ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮಸ್ವಾಮಿ
22. ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ
23. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ
24. ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿ
25. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ
26. ಕೂರತ್ತಾಳ್ವಾರ್
27. ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತಸ್ವಾಮಿ
28. ವೇದಾಂತಾಚಾರ್ಯ
29. ಆಂಜನೇಯ ಸ್ವಾಮಿ
30. ದೀಪಸ್ತಂಭದ ಗರುಡದೇವರು
31. ಮಡಪಳ್ಳಿನಾಚಾರ್ಯರು
32. ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿ
33. ಗಣಪತಿ
34. ಒಳಗುಡಿ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ
35. ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿ ಬೃಂದಾವನ
36. ಕೃಷ್ಣದೇವರ ಗುಡಿ

ಶಿಲ್ಪಗಳ ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ಕಾಲ:

ಈ ಮೇಲಿನ ವಿವರಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಎಲ್ಲ ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಮೂಲವಿಗ್ರಹ ರಂಗನಾಥ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಣ್ಣ ಆಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಮೊದಲ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಆಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಪುನಃ ವರ್ಗೀಕರಿಸಬಹುದು,

1. ಶೇಷಶಾಯಿ ರಂಗನಾಥ
2. ವೆಂಕಟರಮಣನ ಮೂರು ಮೂರ್ತಿಗಳು – ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಒಳಗುಡಿಯ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲು ವೆಂಕಟರಮಣ, ವರದರಾಜ ಮತ್ತು ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣ
3. ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನ ಮತ್ತು ಗಣಪತಿ
4. ಗರುಡ ದೇವರು – ಸಭಾಮಂಟಪದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಳ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಗರುಡ ಹಾಗೂ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭದ ಮುಂದಿರುವ ಗರುಡನ ವಿಗ್ರಹ.
5. ಹನುಮಂತ ದೇವರು – ಸಭಾಮಂಟಪದ ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿನ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಬೃಹತ್ ಆಂಜನೇಯಮೂರ್ತಿ, ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ಆಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಸರಾಯರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಾಗಿರುವ ವಾಯುದೇವರು.
6. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇತರ ರೂಪಗಳಾದ – ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹನ ಒಂದು ವಿಗ್ರಹ, ರಾಮಾವತಾರದ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ಮತ್ತು ಕೋದಂಡರಾಮ, ನಿತ್ಯಪಡಿ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ, ಆಯುಧಪುರುಷ ಸುದರ್ಶನ, ಪ್ರಸನ್ನ ಕೃಷ್ಣ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ಮನ್ನಾರ್ ಕೃಷ್ಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತಸ್ವಾಮಿ.
7. ಇದಲ್ಲದೆ ರಂಗನಾಥನ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಕಾವೇರಿ, ರಂಗನಾಯಕಿಯಮ್ಮನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಯಕಿ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳಾಗಿವೆ.

ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿದ ಆಳ್ವಾರರುಗಳು ಪ್ರಮುಖರು – ಇವರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಆದ್ಯತೆ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ರಾಮಾನುಜರ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗುಡಿಯಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಪುಳಲೋಕಾಚಾರ್ಯರು, ಜೀಯರ್, ನಾಚಮುನಿ, ಆನಂದಾಳ್ವಾರ್, ತಿರುಮಂಗಿ ಆಳ್ವಾರ್,

ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರ್, ಪೆರಿಆಳ್ವಾರ್, ಕೂರತ್ತಾಳ್ವಾರ್, ವೇದಾಂತ ಆಚಾರ್ಯ, ಮೂಡಪ್ಪಳ್ಳಿನಾಚಾರ್ಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ವಿವಿಧ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಮೇಲೆ ವರ್ಗೀಕರಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲವಿಗ್ರಹ ರಂಗನಾಥ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಕರಗಳ ಕೊರತೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲಾಯಿತೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಪೂರಕ ಆಕರಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನ ಕ್ರಿ.ಶ. 1210ರ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆಯ ಕಾಲವನ್ನು ಅಥವಾ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಮತ್ತೆ ದಾನಮಾಡಿದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದಮೇಲೆ ಆ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿಗ್ರಹವು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಭಾವಿಸಲೇಬೇಕು.

ಮತ್ತೊಂದು ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಆಗಮನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಇದ್ದು ಅವರು ಅದನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿದರೆಂದೂ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಪಡೆದು ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕುಲದ ಜನರನ್ನು ಹೆಬ್ಬಾರರೆಂದು ನಾಮಕರಣಮಾಡಿ ದೇವಾಲಯ ವೃತ್ತಿಗೆ ತೊಡಗಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗನಾಥನ ವಿಗ್ರಹವು ಹೊಯ್ಸಳರು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭುತ್ವ ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯದ ರಚನೆಯ ಕಾಲವನ್ನು ಹಯವದನ ರಾಯರು ಹೇಳುವಂತೆ ಗಂಗ ದಂಡನಾಯಕ ತಿರುಮಲಯ್ಯನು ಕ್ರಿ.ಶ. 894ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕಾಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆನಂತರ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಅಧಿಕಗೊಂಡನಂತರ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಆಗಮಿಸಿದ್ದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪ್ರಭಾವ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವೂ ಅವರ ಪ್ರಭಾವೀ ವಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ವೈಷ್ಣವ

ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಯಿತು. ಗಂಗರ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶೈವ ಪರಂಪರೆ ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ಪರೋಕ್ಷ ದಾಖಲೆಗಳು ಲಭ್ಯವಿವೆ. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಉತ್ತರ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ರಾಮಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಗಂಗ ಶಾಸನವೊಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣವಿದ್ದುದಾಗಿ ಮತ್ತು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯೆ ಈ ಸ್ಥಳವು ಇದ್ದಂತೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಬೊಮ್ಮೂರು ಅಗ್ರಹಾರದ ತಮಿಳುಶಾಸನವು ಇಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯ ಏರಿಯನ್ನು ಪುನಃ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿದುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಐತಿಹ್ಯಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಳಸ್ತವಾಡಿಯು ಜೈನ ಪರಂಪರೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪರಚನೆಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಗಂಗರ ಕಾಲದ ರಚನೆಯೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಆರ್.ಹೆಚ್. ಕುಲಕರ್ಣಿಯವರನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ, ಮದ್ದೂರಿನ ವರದರಾಜ ಪೆರುಮಾಳ್, ತೊಂಡೂರಿನ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವೈಷ್ಣವಮೂರ್ತಿಗಳು ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಅಂದರೆ ಗಂಗ ಚೋಳರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು, ನಂತರ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಆಗಮನದಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಗೆ ಬಂದುದಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.[24]

ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳ ರಚನೆ ಚೋಳರ ಕೊಡುಗೆಯಲ್ಲೂ ಶಾಸನಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿ ಈಗಾಗಲೇ ಖಚಿತಪಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕುಲಕರ್ಣಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಒಪ್ಪಬಹುದು. ಅಂದರೆ ರಂಗನಾಥನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿಸಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಮಾನವಾಕೃತಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದುದನ್ನು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ಅರೆತಿಪ್ಪೂರು ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಮದ್ದೂರಿನ ವರದರಾಜ, ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿಯ ವರಾಹನಾಥ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಅದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ರಂಗನಾಥನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಮಲಗಿರುವಂತೆ ಅಂದರೆ ಅವನು ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ಆದಿಶೇಷನನ್ನೇ ಆಸನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನ ಸುರುಳಿಯಾಕಾರದ ದೇಹವನ್ನು ಬಳಸಿ ಅದರಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವಂತೆ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಹತ್ತು ಅಡಿಗೂ ಮೀರಿದ ಉದ್ದವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಮಲಗಿರುವಂತೆ ಹಾಗೂ ಮೂರ್ತಿಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಲಮಗ್ಗುಲಿನಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವ ರಂಗನಾಥನು ದ್ವಿಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕಿರೀಟಧಾರಿಯಾಗಿ ಬಲಗೈಯನ್ನು ತಲೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿಸಿ ಎಡಗೈಯನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದಿಶೇಷನ ಏಳು ಹೆಡೆಗಳು ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಛತ್ರಿಯಂತೆ ನೆರಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಆತನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹರಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಕೇವಲ ಕೆಲವೇಕೆಲವು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೇಯೂರ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ದಿವ್ಯತೇಜೋಮಯವಾದ ಮೂರ್ತಿ ಇದಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಲಲಾಟಬಿಂಬದ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣನ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಒಳಗುಡಿಯ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲು ವೆಂಕಟರಮಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣ. ಮೊದಲ ಪ್ರಾಕಾರದ ವಾಯವ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣನ ಮಂದಿರ, ಅದರ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣ ವಿಗ್ರಹ, ಒಳಗುಡಿಯ ವೆಂಕಟರಮಣ ವಿಗ್ರಹಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವಿಗ್ರಹಗಳು. ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲಿನ ಸಮೀಪದ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯದ ವಿಗ್ರಹವು ಇದೇ ಕಾಲಘಟ್ಟದ್ದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿರುವ ಇತರ ಎಲ್ಲ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದವೆಂದು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. 1686ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮನ್ನಾರು ಕೃಷ್ಣ, ಕೋದಂಡರಾಮ, ರಂಗನಾಯಕಿಯಮ್ಮ ಇತರ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಆ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವೆನಿಸುವ ಎರಡು ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಮ್ಮ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಉಳಿದವು ಅಂದಿನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದರೆ

ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮನ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರ್ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಎತ್ತರವಾದ ಮತ್ತು ಸುಂದರವಾದ ಮೂರ್ತಿ. ಅಲ್ಲದೆ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಆಂಜನೇಯ ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆಯೂ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮನ ಪಾದವನ್ನು ಒತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆಯೂ ಆತನೊಂದಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಮತ್ತು ಸೀತಾದೇವಿಯರು ಇರುವಂತೆ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯದ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದುದು.

ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಮೂರ್ತಿಯು ಒಂದೇ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರವನ್ನೂ ಮೇಲೆ ಕೀರ್ತಿಮುಖದಲ್ಲಿ ಹೊಂಗೆಯ ಮರವನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಸರ್ಪಗಳು, ಕೆಳಗೆ ಗೋಪಿಕಾಸ್ತ್ರೀಯರು, ಗೋಪಾಲಕರು, ಗೋವು ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಿ ಕಂಡರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಭೇದದ ಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಆಳ್ವಾರರ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷತೆ ಇಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿದ ಕಾಲವಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಕಾಲವಾಗಲೀ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಐತಿಹ್ಯದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಥವಾ ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಫಲಿತಗಳು:

ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆ ಮತ್ತು ದೇವಾತಾರಾಧನೆಯನ್ನು ಹರಪ್ಪ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಬಹುದು. ಹಾಗೆಂದಾಕ್ಷಣ ಹರಪ್ಪ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಅಥವಾ ವೈದಿಕ ಯುಗದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಪೂಜಾ ವಿಧಾನ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕವು ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಒಳಗಾದರೂ ಅತೀ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಅಷ್ಟೇ ಸತ್ಯ. ಆದರೂ ಬಹುತೇಕ ಜನವಸತಿಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು ತಮ್ಮ

ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾ ಮಂದಿರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವೆಂಬುದು ಅಷ್ಟೇ ಸತ್ಯ. ಹೀಗಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಆಲಯಗಳು ಇದ್ದವು. ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಬೆಳೆದುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಈ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಅತಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ನಂತರ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಖನಾಸಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಅತೀ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವಾದ 1210ಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಇಂದಿನ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಖನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳು ಪುನರ್ನಿಮಾಣವಾದುವೆಂದು ವಾಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಖಚಿತಪಡಿಸಬಹುದು. ನವರಂಗದ ನಿರ್ಮಾಣವು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಆಯಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಳಸ್ತವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಹಲವಾರು ಜೈನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ತಂದು ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಬಗೆಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಿದೆ. ಆದರೂ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮತ್ತು ಕಂಬಗಳ ರಚನಾ ಶೈಲಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ನವರಂಗ ಮತ್ತೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ನವೀಕರಣಗೊಂಡು ಒಳಗಿನ ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಸುತ್ತಾಲಯವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಸಭಾಮಂಟಪದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಕಂಬಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ 1528ರ ಶಾಸನವೊಂದು ರಂಗನಾಯಕಿ ದೇವಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ರಥೋತ್ಸವವನ್ನು ಆಗಲೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಂತೆ ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ನವರಂಗ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ನವೀಕರಣವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪ ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಹೈದರಾಲಿಯಿಂದ ನಂತರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ನವೀಕರಣಗೊಂಡಿದುದಕ್ಕೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಹಾರದ ಮೇಲೆ ಕಂಡುಬರುವ ಕೈಪಿಡಿಯ ಮೇಲಿನ ತೋರಣ ಮತ್ತು ಆದರಲ್ಲಿನ ಕೋಷ್ಟಕಗಳು, ಅದರಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೈಸೂರು ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಆದರೆ ಹೊರಪ್ರಾಕಾರದ ರಾಜಗೋಪುರ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರ ಇವು ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿವೆ. ಕೊಠಾರೋತ್ಸವದ ಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವೆಂದು ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ಮೂರ್ತಿ ಹಾಗೂ ಹನುಮಂತ ದೇವರು ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೂ ಈ ಐತಿಹ್ಯಕ್ಕೆ ಒತ್ತುನೀಡುತ್ತದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಎರಡನೆಯ ತಿರುಮಲನು ತನ್ನ ತಂದೆ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಮತ್ತು ರಾಜಪಾಲರುಗಳ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದುದನ್ನು ಪುಷ್ಠೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ರಂಗನಾಥನ ಶಿಲ್ಪವು ಚೋಳರ ಕಾಲದ ರಚನೆಯೆಂಬುದು ಶ್ರೀ ಕುಲಕರ್ಣಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳು ಚೋಳ ಆಡಳಿತದ ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಮನ್ನಣೆ ನೀಡಲು ಅಭ್ಯಂತರವಿಲ್ಲ. ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದವು ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿವೆಯಾದರೂ ಅಸಾಧಾರಣವೆನ್ನುವ ಶಿಲ್ಪ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಇವು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು:

1. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪ್ರಚಾರೋಪಾನ್ಯಾಸ ವಿಭಾಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, 1975, ಪು.29.
2. ಪ್ರಭಾಕರ್ ಎಂ.ಎನ್., ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತು ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಪ್ರಸಾರಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ, 2000, ಪು 32–33.
3. ಅದೇ; ಪು. 34
4. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಪು.5.
5. Krishna Rao M.V., The Western Gangas of Talakadu, Bangalore, 1936, and Srikantasastri.S, The Early Gangas of Talkad, www.srikanta_sastri.org
6. ಅದೇ; ಪು. 34.
7. Krishna Murthy M.S., Parshwanatha Basadi at Talakadu Revealed Through Excavations, in Jainism Through the Ages, R.Gopal (Ed), Mysore, 2011, pp.461-481
8. E. C. VI, Sr. 1. 1210, A. D.
9. ಹಯವದನರಾವ್ (ಸಂ.), ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಸಂಪುಟ–5, ಮೈಸೂರು, 1947. ಪು. 806–828 ಮತ್ತು ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್. (ಸಂ.), ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಸಂಪುಟ–2, ಬೆಂಗಳೂರು, 1889, ಪು. 237.
10. ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೆ, ವಯಸ್ಸು 45, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ವಿಭಾಗ, ಕೆ.ಎಸ್.ಒ.ಯು., ಮೈಸೂರು.
11. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಟಿ.ಎ., ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಐಕನೋಗ್ರಫಿ, ಸಂಪುಟ–1, ಭಾಗ–1, ದ ಲಾ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ಮದ್ರಾಸ್, 1917, ಪು.66–70.
12. ಅದೇ, ಪು.90–91.

13. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ. (ಸಂ.), ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪರಿಷ್ಕೃತ ಆವೃತ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ ಬೆಂಗಳೂರು, 2003, ಪು. 970–975 ಮತ್ತು ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ, ಮೈಸೂರು, 1982, ಪು. 350.

14. ಮಂಜಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ. (ಸಂ), ತಿಮ್ಮಕವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಮಹಾತ್ಮೆ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ, ಪು. 37.

15. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಹರ್ಮನ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ನ್ಯೂ ಡೆಲ್ಲಿ, 1996, ಪು. 43–56.

16. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ.(ಸಂ) ; ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ಪು. 967.

17. ಅದೇ, ಪು. 967.

18. ಮಹೀಷೂರ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರವರ ವಂಶರತ್ನಾಕರ, ಜಗನ್ಮೋಹನ ಮುದ್ರಾಕ್ಷರ ಶಾಲೆ, ಮೈಸೂರು, 1887, ಪು.326 ಮತ್ತು ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಬಿ., ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ, ಭಾಗ–1 ಮತ್ತು 2, ಮೈಸೂರು, 1916, ಪು.265.

19. ಅದೇ, ಪು.96.

20. ಮುಜರಾಯಿ ಮ್ಯಾನುಯಲ್, ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಬೆಂಗಳೂರು 1935, ಪು. 1–16.

21. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಬಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಭಾಗ–1, ಪು.142.

22. ಮಹದೇವ ಸಿ. (ಸಂ.), ತೊಣ್ಣೂರು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ಹಂಪಿ, 2009. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಲೇಖನವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

23. ನರಸಿಂಹರಂಗನ್ ಎಸ್., ಸ್ಥಳಮಹಾತ್ಮೆ ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀ ಪಶ್ಚಿಮದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯವರ ದೇವಾಲಯ ಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಪು. 15–16.

24. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್.ಹೆಚ್., ವಯಸ್ಸು 45, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ ಬೆಂಗಳೂರು ಇವರು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಾಯ-4

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಆಯಾಮ

ಭಾರತವು ಬಹು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ, ಬಹು ಜಾತಿ, ವರ್ಗಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಜನ್ಮ ಸ್ಥಾನವಾದಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವೂ ಸಹ ಹಿಂದೂ, ಕ್ರೈಸ್ತ, ಮುಸ್ಲಿಂ, ಜೈನ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಹಲವು ಜಾತಿ-ಉಪಜಾತಿಗಳ ಜನರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದ್ದು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಯಾವುದೇ ಭೇದ-ಭಾವವಿಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

'ಸಂಸ್ಕೃತಿ' ಎಂದರೆ ಪರಂಪರೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತವಿಕಜೀವನ ಕ್ರಮಗಳ ಪರಿಪಕ್ವತೆ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಬಹುದಾಗಿದ್ದು, ಒಂದು ದೇಶದ ಹಿರಿಮೆ ಅಲ್ಲಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲೂ ಜನರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವಂತಹ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಚರಿತ್ರೆಯ ವಿವಿಧ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ, ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ, ದೇಶದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಧರ್ಮದ ವಿವಿಧ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಜನರ ಅಭಿರುಚಿ, ಧರ್ಮದಲ್ಲಿನ ಆಸ್ಥೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ನಂಬಿಕೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ನೋವು-ನಲಿವು, ಆಚಾರ-ವಿಚಾರ, ರೂಢಿ-ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಸಮಕಾಲೀನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ದಾಖಲೆಗಳ ಆಗರ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು, 12ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಭೇಟಿಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಮುಖ್ಯ ದೈವವಾದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಯು ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಯಾವುದೇ ಅಡ್ಡಿ ಆತಂಕಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿಯ ಜನಗಳ ಮೇಲೆ ಶ್ರದ್ಧೆಯ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಅವರ ನೈತಿಕ ಮಟ್ಟವನ್ನೂ ಸುಧಾರಿಸಿದೆ.

ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಆಯಾಮ

ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆಯ ಉದ್ದೇಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು, ನೈತಿಕ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ಇವುಗಳ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹೋನ್ನತ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಅಥವಾ ಅದರ ಪ್ರಾರಂಭದ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅದರಲ್ಲೂ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ನೈಷ್ಠಿಕ ತಪೋಧನರ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳೂ, ಆರಾಧನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ, ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ, ಅಧ್ಯಾಪನ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಆಗಿ ಮುಂದುವರಿದವು. ಇದೇ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅನುಕರಿಸಿದವು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕರುಗಳು ಗೃಹಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಆರಾಧನೆಯ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲುಳಿದು ಇತರ ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಮೂಲೋದ್ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕಾಣಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ ನಿತ್ಯ ಆರಾಧನೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ನಂತರ ಪಾಕ್ಷಿಕ, ಮಾಸದ, ಋತು ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರದ ಆರಾಧನೆಯ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಹಿಂದೂ ಕಾಲನಿರ್ಣಯದ ಪ್ರಕಾರ ಒಂದು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳು, ಒಂದು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳು, ಆ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳು ಆರು ಋತುಗಳಾಗಿ; ಇವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ವರ್ಷವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷದಾದ್ಯಂತ ಪರಿಸರದಲ್ಲಾಗುವ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಆಯಾ ಋತುವಿನ ಕಾಲಧರ್ಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂಜಾ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಮಹತ್ವದ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಋತುಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

1. ಚೈತ್ರ, ವೈಶಾಖ : ವಸಂತ ಋತು
2. ಜೇಷ್ಠ, ಆಷಾಢ : ಗ್ರೀಷ್ಮ ಋತು
3. ಶ್ರಾವಣ, ಭಾದ್ರಪದ : ವರ್ಷ ಋತು
4. ಆಶ್ವಿಜ, ಕಾರ್ತಿಕ : ಶರದೃತು
5. ಮಾರ್ಗಶಿರ, ಪುಷ್ಯ : ಹೇಮಂತ ಋತು

6. ಮಾಘ, ಫಾಲ್ಗುಣ : ಶಿಶಿರ ಋತು

ಇದಲ್ಲದೆ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರತಿದಿನಗಳಿಗೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ವಿಶೇಷತೆಗಳಿವೆ. ವಿವಿಧ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪಂಥಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಪಕ್ಷಗಳ ತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಆಚರಣೆಗಳಿವೆ. ಇಂತಹ ದಿನಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪಂಥದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳು ಬದಲಾಗುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರ ಪ್ರಭಾವ ಅಧಿಕವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಸಾಧಿಸಿರುವ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುವ ಆರಾಧನಾ ಕ್ರಮವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಆರಾಧನಾ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುವ ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಆಗಮಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆಯ ಉಗಮ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅದರ ಪ್ರಚಾರ ನಡೆದುದೇ ಈ ಆಗಮಗಳ ಪ್ರಕಾರ. ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಶಿವ, ಶಾಕ್ತ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಆಗಮಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.[1] ವೈಷ್ಣವ ಆರಾಧನಾ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಮತ್ತು ವೈಖಾನಸವೆಂಬ ಎರಡು ಆರಾಧನಾ ವಿಧಗಳಿವೆ. ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ತೊಂಡನೂರು ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ರಾಮಾನುಜರ ಪ್ರಭಾವ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ರೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ವಿಧಾನವನ್ನು ಪ್ರಮುಖ ಆಗಮವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.[2]

ಆಗಮಗಳು ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ಧಾರ್ಮಿಕ, ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮಾಲೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಹಲವಾರು ಸಾಧಕರು, ಋಷಿಮುನಿಗಳು ಮತ್ತು ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಕೋವಿದರು ತಾವು ಅನುಭಾವಿಸಿದ ಆರಾಧನಾ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತತ್ವಧಾರೆಯನ್ನು ಪರಂಪರಾ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ತಲುಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆಗಮಗಳು ವೇದದ ಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಇವು ವೇದಮಾರ್ಗದ ತತ್ವಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಹೊಸ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡವು. 918–1038ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬದುಕಿದ್ದ

ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರು ಆಗಮಪ್ರಮಾಣ್ಯ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇದು ವೇದಗಳ ಜೊತೆ ಆಗಮಗಳು ಹೊಂದಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಖಚಿತವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸುವ ಆಗಮವೇ ವೈಖಾನಸ ಮತ್ತು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ.[3]

ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ

ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಈ ಆಗಮವನ್ನು ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಐದು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತ, ಗರುಡ, ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ರುದ್ರರುಗಳಿಗೆ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿರಾತ್ರಿಯೂ ಬೋಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವಾಗಿದೆ. ರಾತ್ರಾ ಪದವು ಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಐದು ವಿಧದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಸಹ ಇದು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವಾಗಿದೆ. ತತ್ವ, ಮುಕ್ತಿಪ್ರದ, ಭಕ್ತಿಪ್ರದ, ಯೋಗಿಕ, ವೈಶೇಷಿಕಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಇದು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರ, ವ್ಯೂಹ, ವೈಭವ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಕ ಎನ್ನುವ ಐದು ತತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವಾಗಿದೆ. ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು ಅಪಾರ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಾಶಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅರ್ಚನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಾಶಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಿಷ್ಣುಸಂಹಿತ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುತತ್ವ ಸಂಹಿತಗಳು ಆರಾಧನಾ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.[4]

ಆಗಮಗಳು ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳ ಮೂಲ ಆಕರವಾಗಿವೆ. ಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಇದು ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಒಂದಾಗಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಗಳಿಸಲು ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸರಳೀಕರಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಆಗಮಗಳು. ಆಗಮಗಳು ಯೋಗ, ಭಕ್ತಿ, ಆರಾಧನೆ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ದೇವರನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪಠಣಗಳ ಮೂಲಕ ಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗದೆಡೆಗೆ ಭಕ್ತನು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಮುಂದುವರಿಯುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಭಕ್ತರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞ-ಯಾಗಾದಿಗಳ ಆರಾಧನೆಯ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಆಗಮಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತವೆ. ಆಗಮಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ರೂಪುಗೊಂಡ ಆತ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನರಿಯಲು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆರಾಧಕನು ವೇದಗಳ ಅಸಂಖ್ಯ

ದೇವತಾರಾಧನೆ, ಅನಗತ್ಯ ವೆಚ್ಚದಾಯಕ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು ಅನವಶ್ಯಕವೆಂದು ಸಾರಿ, ಭಕ್ತಿಯೇ ಮುಕ್ತಿದಾಯಕವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದುದು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ.[5]

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಆತನು ಧರಿಸಿದ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಮೂರ್ತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಮೂರ್ತದಿಂದ ಮೂರ್ತಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಅದನ್ನು ಆಗಮರೀತ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಅರ್ಚಿಸುವ ಪರಂಪರೆ ಆಗಮಗಳ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗ. ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಮತ್ತು ವೈಖಾನಸಾಗಮಗಳು ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಆರಾಧನಾ ವಿಧಾನವನ್ನು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವೂ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಪಂಥದ ಹಲವಾರು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಆರಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆಗಮಗಳು ಆರಾಧನಾ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿನ ಒಮ್ಮತ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಪೂರಕ ಪ್ರೇರಕ ಸಹಕಾರಿ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಸಮಗ್ರ ಏಕಾಗ್ರತೆಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಇದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆಗಮಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಸರಳವಾಗಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರತ್ತ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಮುಕ್ತಿಮಾರ್ಗದೆಡೆ ಸಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಧ್ಯಮ ಮಾರ್ಗದ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮೂಲ ಆಕರಗಳೆಂದೇ ಭಾವಿಸಬೇಕು.[6]

ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಮಂತ್ರಗಳು ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಗಮದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ದೇವತಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಯಾವ ಆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುತ್ತಾರೋ ಅದೇ ಆರಾಧನಾ ಕ್ರಮ ಆ ದೇವಾಲಯದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನೋಡಿದಾಗ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ, ನಂಬಿನಾರಾಯಣ, ಚಲುವನಾರಾಯಣ ಮುಂತಾದ ರಾಮಾನುಜರ ಪ್ರಭಾವ ವಲಯದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ಪೂಜಾವಿಧಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.[7]

ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪರಮವೈದಿಕ ಧರ್ಮವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಪಂಚಕಾಲಿಕ ಅನುಷ್ಠಾನವಿಂದು ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಪಂಚಕಾಲಿಕ ಅನುಷ್ಠಾನವು ಅಭಿಗಾಮನ, ಉಪಾದಾನ, ಇಜ್ಯ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ ಯೋಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇವುಗಳನ್ನು ದೇವತಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿ ಆರಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪದ್ಮಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಪಂಚಕಾಲಿಕ ಅನುಷ್ಠಾನವೆಂದರೆ ದಿನವೊಂದನ್ನು ಐದು ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅದರಂತೆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು

ಮುಂದುವರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಪದ್ಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ದಿನದ ಐದು ಭಾಗಗಳು ಹೀಗಿವೆ: ಅಭಿಗಾಮನ–ಇದು ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೇವರು ಸಾಮೀಪ್ಯಗೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಉಪಾದಾನ–ದೇವರು ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯಗೊಂಡ ನಂತರದ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ನಿತ್ಯಪೂಜೆಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲ ಪರಿಕರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡುವ ಕಾಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಜ್ಯ–ಬೆಳಗಿನ ಆರಾಧನೆಯ ಕಾಲವಾಗಿದ್ದು ಇದು ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದಿನದ ಮಧ್ಯಭಾಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಾಲವೇ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ–ದೇವರ ಅರ್ಚನೆ, ಭೋಜನಾನಂತರದ ವಿರಾಮದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ವೇದ, ವೇದಾಂಗ, ಪುರಾಣ, ಶೃತಿ, ಸ್ಮೃತಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆಸಕ್ತ ಅಧ್ಯಯನಿಗಳಿಗೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಊಟದ ನಂತರ ಅಂದರೆ ನಿದ್ರೆಗೆ ಮುನ್ನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಶಾಂತ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವ ಕಾಲವೇ ಯೋಗ. ಈ ಎಲ್ಲ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ.[8]

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಮುಖ್ಯ ಬುನಾದಿ ಶರಣಾಗತಿ. ಅಂದರೆ ಪರಾತ್ಪರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಇಹದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತೊಡಗಿಸಿ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ನೀನೇ; ಎಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನಿಂದಲೇ; ಎಂಬ ತತ್ವವನ್ನನುಸರಿಸುವುದು ಅತಿಮುಖ್ಯ. ಶುದ್ಧ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹಲವಾರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಿ, ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಿ, ಷಡಕ್ಷರ ಮಂತ್ರ ಮುಂತಾದುವು.[9]

ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಒತ್ತುಕೊಟ್ಟು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗ. ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆಯನ್ನು ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತ ಕಾಲಗಳಿಂದಲೇ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ವಿರುದ್ಧವಾದವರು ವಾದಮಾಡುವಂತೆ ಭಾಗವತ ಶೂದ್ರರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಿಂತ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಕೆಳಮಟ್ಟದವರು, ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಪೂಜಾವಿಧಿಯು ಅವೈದಿಕ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದ್ದು ಇವರು ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆ ಮತ್ತು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಹೊಸ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಆಗಮವು ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ.[10]

ಈ ಆಗಮದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೈನಂದಿನ, ಪಾಕ್ಷಿಕ, ಮಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಾದಿ ಆರಾಧನೆಗಳು ಮತ್ತು ಉತ್ಸವಗಳು ಜರುಗುತ್ತವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತರ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರೇ ದಿನನಿತ್ಯದ ಆಚರಣೆಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಆಚರಣೆಗಳು ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೂ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಅಂದಿನಂತೆಯೇ ಮುಂದುವರೆದಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ದೇವಾಲಯದ ಬಗೆಗೆ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುತ್ತಿದ್ದ ಉತ್ಸವ, ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬೆಳಕುಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ದಾನ ನೀಡುವಾಗ ಅಂತಹ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕೆಂದು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಆದೇಶಿಸಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಕಾಲದ ವಿವರ, ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ವಿವರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆಚರಣೆಗಳು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಮಿತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿದ್ದಾರೆಂಬುದು ಅಥವಾ ಅದರಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಪಾಡಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ನಂಬಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ದೇವರಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನಿತ್ಯಪೂಜೆಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ನೈಮಿತ್ತಿಕ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ, ಪೌರ್ಣಮಿ, ಏಕಾದಶಿ, ದ್ವಾದಶಿ, ಚೌತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುತ್ತವೆ. ದೇವರನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಇದ್ದಾನೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಷೋಡಶ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆದರಿಸಿ ಸತ್ಕರಿಸುವ ಪೂಜೆಯೇ ಷೋಡಶೋಪಚಾರ ಪೂಜೆ. ಇದನ್ನು ನಿತ್ಯಪೂಜಾ ವಿಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಪೂಜೆಗಳು

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ರೀತ್ಯ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಾಧ್ಯಾಹ್ನಿಕ ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾ ಪೂಜೆಗಳು ನೆರವೇರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನಿತ್ಯಪೂಜೆಗಳು ಸೂರ್ಯೋದಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.[11] ರಂಗನಾಥ ರಂಗನಾಯಕಿ ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜರ ಗುಡಿಗಳ ಪರಿಚಾರಕರು ಮುಖ್ಯ ಗುಡಿಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕಕ್ಕಾಗಿ ಕಾವೇರಿಯಿಂದ ಪವಿತ್ರ ಜಲವನ್ನು ತಂದು ಅದನ್ನು ಅಭಿಷೇಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಪವಿತ್ರ ಜಲವನ್ನು ತರುವಾಗ ಹನ್ನೆರಡು ಜನ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಅಳವಂದಾರ್ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಾರಾಯಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಂಗಳ ವಾದ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ತೀರ್ಥವನ್ನು ದೇವಾಲಯದೊಳಕ್ಕೆ ತರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಆಗಮಿಕ ಗುರು ರಾಮಾನುಜರಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು

[illegible]

ಆರಂಭಿಸಿ ದ್ವಾದಶ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ನಾರಾಯಣೋಪನಿಷತ್ ಮತ್ತು ಪುರುಷಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಾರಾಯಣ ಮಾಡುವರು. ಆನಂತರ ಅಷ್ಟೋತ್ತರ ಸಹಸ್ರನಾಮ ನೆರವೇರಿಸಿ, ನೈವೇದ್ಯ, ಆರತಿ ಮುಂತಾದ ಷೋಡಶೋಪಚಾರ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಮಾನುಜರ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಕೇಂದ್ರ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಶಯನನಾಗಿರುವ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣ ಅಥವಾ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಪೂಜೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕರು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಮೊದಲು ತಮ್ಮ ಪಾದಗಳನ್ನು ಪ್ರಕ್ಷಾಳಿಸಿಕೊಂಡು ಒಂದು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಬಂದು ನಂತರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿರುವ ಘಂಟೆಯನ್ನು ಬಾರಿಸಿ ಪರಿಚಾರಕರು ದೀವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ದೇವರ ಮೇಲಿನ ನಿರ್ಮಾಲ್ಯವನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಿ ಪೂಜಾ ಪರಿಕರಗಳನ್ನು ಶುಚಿಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ಆನಂತರ ದೇವತಾರ್ಚನೆಗೆ ಅಣಿಯಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಚಕರು ಮೊದಲು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ನಂತರ ಅದನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಹಂಚಿ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸುಪ್ರಭಾತ ಸೇವೆ, ದೀಪ, ಧೂಪ, ಮಂತ್ರ, ಪುಷ್ಪ, ಅಷ್ಟೋತ್ತರ ಮುಂತಾದ ಷೋಡಶ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ನಂತರ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ಆತನನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಲು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ವಿಶ್ವರೂಪ ದರ್ಶನವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವರನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವಾಗ ಅರ್ಚಕರ ವಿನಃ ಇತರರಿಗೆ ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಕಾಣದಿರಲೆಂದು ತೆರೆಯನ್ನು ಹಾಕಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಸ್ಥಾನಿಕರು ದರ್ಪಣ ಹಿಡಿದು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅರ್ಚಕರು ಮಾಡಿರುವ ಆತನ ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ರೀತ್ಯಾ ಗ್ರಾಮದ ಸ್ಥಾನಿಕರು ಚಾಮರಗಳಿಂದ ತಂಗಾಳಿಯನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಇದಾದ ನಂತರ ಗ್ರಾಮದ ಜೋಯಿಸರು ಬಂದು ಅಂದಿನ ಪಂಚಾಂಗವನ್ನು ಓದಿ ನಂತರ ಮಹಾಮಂಗಳಾರತಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯೋಗನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಸಿ ಆತನನ್ನು ಭಕ್ತಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಿದೆ.

ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಷೋಡಶೋಪಚಾರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮಾನವ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಆತನಿಗೆ ಮಾನವತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಆತನನ್ನು ಹದಿನಾರು ಬಗೆಯ ಉಪಚಾರಗಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸುವ ಅಥವಾ ಅರ್ಚಿಸುವ ಕ್ರಮವೇ ಷೋಡಶೋಪಚಾರ. ಅಮೂರ್ತನನ್ನು ಮೂರ್ತನನ್ನಾಗಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಮಾನವನೆಂದು ಬಗೆದು

ಸೇವಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆತನಿಂದ ನೀಡಲ್ಪಟ್ಟುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆತನಿಗೇ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಕೃತಾರ್ಥರಾಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೇವಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಷೋಡಶೋಪಚಾರ ಪೂಜೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಪೂಜಾಕ್ರಮಗಳು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಚಿತ್ತವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲದೆ ನೆರವೇರಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹದೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಈ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಆಂತರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧನಾಗಿಯೂ, ಮನೋವಿಕಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಲಿಪ್ತನಾಗಿಯೂ, ಭಾವಾವೇಶಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸಮಚಿತ್ತನಾಗಿಯೂ, ಕಾಮ–ಕ್ರೋಧಾದಿ ಅರಿಷಡ್ವರ್ಗಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿಯೂ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಹೀಗಾಗಿ ಅರ್ಹರಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಈ ಕರ್ತವ್ಯಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವಿರಳತೆಯಾದರೂ ಉಳ್ಳವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಾನವರಾದ ನಾವು ನಿರ್ಗುಣನೂ, ನಿರಾಕಾರನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವ ಮತ್ತು ಆತನ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ನಂಬುವ ಮನಃಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರದ ಕಾರಣ ಮನಸ್ಸಿನ ವಿಕಲ್ಪತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಏಕಾಗ್ರತೆಯನ್ನು ಆವಿರ್ಭವಿಸಲು ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ ಭಕ್ತರೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮೂರ್ತವಾಗಿ ಅನುಭಾವಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದೇ ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆಯಿಂದಾಗಿ. ಹೀಗಾಗಿ ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆಯು ಹಿಂದೂ, ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಹೀಗೆ ಅಮೂರ್ತನು ಮೂರ್ತನಾದಾಗ ಆತನನ್ನು ಹದಿನಾರು ವಿಧಗಳಿಂದ ಆಚರಿಸುವ ಕ್ರಮ ವೈದಿಕರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂದರೆ ಪರಮಪುರುಷನ ಲೀಲೆಗಳನ್ನು– ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ಹಾಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಾನವ ಆತ್ಮ, ಪರಮಾತ್ಮ ಇವುಗಳ ನಡುವಿನ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೇ ಈ ಆಚರಣೆಗಳ ಪರಮಧ್ಯೇಯ. ಹಾಗಾಗಿ ಅಮೂರ್ತನನ್ನು ಮೂರ್ತನಾಗಿಸಿ ನಮ್ಮ ಗೆಳೆಯನಾಗಿ, ಗುರುವಾಗಿ ಮತ್ತು ಇತರ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಆತನನ್ನು ಕಾಣುವ ನಾವು, ಆತನಿಗೆ ನಾವು ಬಯಸುವ ಎಲ್ಲವುದನ್ನೂ ಆರೋಪಿಸಿ ಆತನಿಗೆ ನೀಡಿ ಅದರಿಂದ ಕೃತಾರ್ಥರಾಗುತ್ತೇವೆ. ಈ ಆಚರಣೆಗಳೇ[12]

1. **ಆವಾಹನೆ ಅಥವಾ ಆಹ್ವಾನ:** ಮಾನವನು ತಾನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಕಳಶದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಆತನ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಆತನ ಇತರ ಸಾದೃಶ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ

[illegible]

ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ಆವಾಹನೆ ಮಾಡಿ ಆತನನ್ನು ಅಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಆತನಿಗೆ ತನ್ನನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕ್ರಮವೇ ಆವಾಹನೆ.

2. **ಆಸನ:** ಆವಾಹಿತ ಆವಾಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತಾನು ಕುಳಿತಿರುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕಿಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಪೀಠವನ್ನು ನೀಡಿ ಅದರ ಕೆಳಗೆ ತಾನು ಕುಳಿತು ಪರಮಾತ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಮೇಲು, ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಬದುಕುವವರು ನಾವು ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯೇ ಆಸನ.

3. **ಪಾದ್ಯ:** ಆವಾಹಿತ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಶುಚಿಗೊಳಿಸಿ ಆತನ ಆಯಾಸವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಆತನ ಪವಿತ್ರ ಪಾದಗಳ ಉದಕವನ್ನು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಕ್ರಮವೇ ಪಾದ್ಯಸಮರ್ಪಣೆ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧಕನು ಅಥವಾ ಆರಾಧಕನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ತನ್ಮೂಲಕ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವಸ್ವವೆಂದು ಭಾವಿಸುವ ನೆಲೆಗೆ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

4. **ಅರ್ಘ್ಯ:** ಪಾದಪ್ರಕ್ಷಾಳನದಂತೆ ಹಸ್ತಪ್ರಕ್ಷಾಳನವು ಒಂದು ಶುದ್ಧಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ನಿಜಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಶುದ್ಧಹಸ್ತನಾಗಿ ಸೇವಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವ ಮುನ್ನ ಅರ್ಘ್ಯದಿಂದ ತನ್ನ ಹಸ್ತವನ್ನು ಶುದ್ಧೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ನಂತರ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇವಿಸುವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯೇ ಅರ್ಘ್ಯ ಪ್ರಧಾನ.

5. **ಆಚಮ್ಯ:** ಬಾಹ್ಯಶುದ್ಧಿಯೊಂದಿಗೆ ಆಂತರ್ಯಶುದ್ಧಿಯೂ ಅಷ್ಟೇ ಮುಖ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮೊಳಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಶುಚಿಗೊಳಿಸಲು ನಾವು ಆತನಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಅಶುಚಿಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನಾಹ್ವಾನಿಸಿ ಅದರ ತೀರ್ಥವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಆಂತರ್ಯ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಇದನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಆರೋಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

6. **ಸ್ನಾನ:** ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ದೇಹಾಲಸ್ಯವನ್ನು ನೀಗುವ ಸಲುವಾಗಿ ಲೌಕಿಕವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಶುಚಿಗೊಳಿಸುವುದೇ ಸ್ನಾನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಳಸುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಗಂಗಾದಿ ತೀರ್ಥಗಳು, ಧೇನುವಿನ ಕ್ಷೀರ, ದಧಿ, ಆಜ್ಯ, ಶರ್ಕರ, ಮಧು, ಫಲಾಮೃತ (ನಾರಿಕೇಳ). ಇವುಗಳು ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತವಾದ ಶುದ್ಧ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಜೀವನಾವಶ್ಯಕ ಸಂಜೀವಿನಿಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ನಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸಿ

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸುಗಂಧಪೂರಿತ ಗಂಧ, ಕರ್ಪೂರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಸ್ನಾನವನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡಿ ವರನಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಿಂಗರಿಸಿ ಆತನಿಗೆ ವಧುವಿನಂತೆ ನಾವು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಸ್ನಾನದ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ.

7. **ವಸ್ತ್ರ:** ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಶುಚಿರ್ಭೂತನಾಗಿ ದಿವ್ಯ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಪ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಾವು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅಲಂಕಾರಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಆತನಿಗೂ ವಸ್ತ್ರವಿತ್ತು ನಮ್ಮಂತೆಯೇ ಆತನನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿದು, ನೀನೂ ನಮ್ಮಂತೆ ನಾವೂ ನಿನ್ನಂತೆ ಎಂಬ ಪರಸ್ಪರ ಅನುಭಾವವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಒಂದು ಉಪಚಾರ.

8. **ಯಜ್ಞೋಪವೀತ:** ಪರಮಾತ್ಮನೂ ನಮ್ಮಂತೆಯೇ ದೀಕ್ಷಾಧಾರಿ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಕ್ತಿಯೂ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕಾರಣ ಆ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಆ ಶಕ್ತಿಯು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಶಿಸ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡಬೇಕಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ನೀಡಿ ಆತನನ್ನೇ ಆತನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಣಿಗೊಳಿಸುವ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿದೆ.

9. **ಆಭರಣ:** ದೀಕ್ಷಾಧಾರಿಯಾದ ನಂತರ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಅಂತಃಶಕ್ತಿಯನ್ನು, ಧೀಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿ ಯೋಗನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಹೊರಬಂದು ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ದೈವಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಪ್ರಮುಖ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ಧನಾಗುವುದರಿಂದ ಆತನು ಸರ್ವಾಲಂಕೃತನಾಗಿಯೇ ಹೊರಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಆತನನ್ನು ಪುರಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಹೊರಟ ವರನಂತೆ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಕರ್ತವ್ಯ ಸಾಧನೆಗೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯೇ ಆಭರಣ ಧಾರಣೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಇತರ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲ ಜನಾಂಗದವರು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟದ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಇಂದಿಗೂ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಚಮ್ಮಾರರು ಹೊಸ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

10. **ಗಂಧ:** ಶ್ರೀಗಂಧವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸುಗಂಧವಾಗಿದ್ದು ಇದು ಆತ್ಮನ ಎಲ್ಲ ದುರ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಕ್ಷಯಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಆತನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಗಂಧವನ್ನು ಸಾಧಕನು

[illegible]

ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಆತನಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲ ದುರ್ಗುಣಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಸುಗುಣಗಳು ಆಶ್ರಯಪಡೆಯುತ್ತವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಗಂಧವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿತ್ತು ನಂತರ ಅದನ್ನೇ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ.

11. **ಪುಷ್ಪ:** ಸಹಿಷ್ಣುತೆ, ಅರಿಷಡ್ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಪ್ರೀತಿ, ಕ್ಷಮೆ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ ಐದು ಪುಷ್ಪಗಳು. ಇವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೂವುಗಳಂತೆ ಅವು ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಹೇಗೆ ಮುದಗೊಳಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆ ಈ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಆತ್ಮವು ತನ್ನ ಸುತ್ತಲಿನವರನ್ನು ಮುದಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಮಾಡೆಂದು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಪುಷ್ಪಾರ್ಪಣ.

12. **ಧೂಪ:** ಧೂಪ ಐಹಿಕ ಜಗತ್ತಿನ ಕ್ಷಣಿಕ ಸುಖಗಳ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದಾಗುವ ಮನಃತೃಪ್ತಿಯ ಸಂಕೇತ. ಆದರೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವು ಹಾನಿಕಾರಕವಾದ್ದರಿಂದ ಐಹಿಕ ಜಗತ್ತಿನ ಸುಖಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಆತನ ಅನುಜ್ಞೆಯಂತೆ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಧೂಪಾರಾಧನೆ.

13. **ದೀಪ:** ದೀಪವು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪಿ. ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನ ನಿಜರೂಪವೆಂದು ದೀಪವನ್ನು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿನ ದೀಪವನ್ನು ಆರಾಧನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಆ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆತ್ಮನನ್ನು ಶುಚಿಯಾಗಿರಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುವ ಕ್ರಮವೇ ದೀಪಸಮರ್ಪಣೆ.

14. **ನೈವೇದ್ಯ:** ನೈವೇದ್ಯವೆಂಬುದು ಮಾನವನು ಅಥವಾ ಸಾಧಕನು ತನ್ನ ದಿನನಿತ್ಯದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುವ ಐಹಿಕ ಜಗತ್ತಿನ ಸುಖಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತನ್ನ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಆತ್ಮನು ಪರಮಾತ್ಮನಾಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ನೈವೇದ್ಯ.

15. **ತಾಂಬೂಲ:** ತಾಂಬೂಲವು ವೀಳ್ಯದೆಲೆ, ಅಡಿಕೆ ಮತ್ತು ಸುಣ್ಣವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಇದು ಮಾನವನ ಜಾಗೃತ, ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಸಂಧಾನವನ್ನು ಬಯಸಲು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

16. **ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ನಮಸ್ಕಾರ:** ಸಾಧಕನು ತನ್ನ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ಮೂಲಾಧಾರದಿಂದ ಸಹಸ್ರಾರ ಚಕ್ರದವರೆಗೆ ಸುಷುಮ್ನ ನಾಡಿಯ ಪರಿವರ್ತನೆಯಿಂದ ಸಾಧಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿ ಆತ್ಮವು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಪರಮ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಪರಿಪಾಠವೇ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮತ್ತು ತನ್ನದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಆತನನುಜ್ಞೆಯಂತೆ ಜೀವಿಸುವ ಜೀವನ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇವಿಸುವ ಎಲ್ಲರೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ಅನುಭಾವಿಸಿ ಕೃತಾರ್ಥರಾಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ ಕ್ರಮವೇ ಷೋಡಶೋಪಚಾರ ಪೂಜೆ. ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಅರ್ಚನೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವ ಮೂಲ ಅಧಿದೇವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಮೊದಲು ವಿಘ್ನವಿನಾಶಕನಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನನನ್ನು ಅರ್ಚಿಸಿ ತನ್ನ ದೇವತಾ ಕೈಂಕರ್ಯ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಲು ಆತನ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ನಂತರ ಮೂಲದೇವರ ಅರ್ಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಲದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಮೊದಲು ಪೀಠಪೂಜೆಯನ್ನು; ನಂತರ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ; ಆನಂತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಥವಾ ಆ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿದೇವನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಆತನಿಗೆ ಷೋಡಶೋಪಚಾರಗಳನ್ನು ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿ ಈ ಮಧ್ಯೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತ, ಶ್ರೀಸೂಕ್ತ, ನಾರಾಯಣೋಪನಿಷತ್, ವೇದಪಾರಾಯಣ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಆತನನ್ನು ಮುದಗೊಳಿಸಿ ನಂತರ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ದೀಪ, ಧೂಪ, ನೈವೇದ್ಯ ತಾಂಬೂಲಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆನಂತರ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಪಂಡಿತರು ಆಳವಂದಾರ್ ಸ್ತೋತ್ರ ಮುಕುಂದ ಮೂಲಸ್ತೋತ್ರ, ಜೀತಾಂತ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ತರುವಾಯ ಮಾತ್ರಾದಾನ ಸೇವೆ, ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳ ಪಾರಾಯಣ ಇತಿಹಾಸ, ಭಾಗವತ, ಭಗವದ್ಗೀತೆ ಮುಂತಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಾರಾಯಣ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಷೋಡಶೋಪಚಾರ ಪೂಜೆಗಳು ರಂಗನಾಥನ ಮತ್ತು ರಂಗನಾಯಕಿಯ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚಉಪಚಾರ ಪೂಜೆಗಳು ಇತರ ಉಪಗುಡಿಗಳಲ್ಲೂ ನೆರವೇರುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಷೋಡಶೋಪಚಾರ ಪೂಜೆಯು ನೆರವೇರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಪೂಜೆಗಳು ನೆರವೇರಿದ ನಂತರ ದೇವಾಲಯದ ಎಂಟು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ

[illegible]

ಪೂರ್ವನಿಗದಿಯಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಿಹರಣವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾಮಂಗಳಾರತಿಯೊಂದಿಗೆ ಪೂಜೆ ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರುಗಳು ದಿವ್ಯ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಅದಾದ ನಂತರ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ಶಠಾರಿಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ನೈವೇದ್ಯವನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾದ ವಿನಿಯೋಗವೆಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಸಾಯಂಕಾಲವೂ ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಸೇವೆಗಳು ಪುನರಾವರ್ತನೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ರಾತ್ರಿ ಎಲ್ಲ ಸೇವೆಗಳು ಮುಗಿದ ನಂತರ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗೆ ಅಂದರೆ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಶಯನೋತ್ಸವ ಸೇವೆ ಮಾಡಿಸಿ ದೇವಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ದೇವಿಯ ಶಠಗೋಪವನ್ನು ಅಂದರೆ ಪಾದುಕೆಯನ್ನು ವಾದ್ಯ ಸಹಿತವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಡಿಗೆ ತಂದು ಅಲ್ಲಿ ದೇವಿ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಶಯನೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ನಂತರ ಅರ್ಚಕರು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದ್ವಾರವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಹೊರಬರುತ್ತಾರೆ. ಇದು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುವ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ.[13]

ಹಬ್ಬಗಳು

ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಗಳ ಆಚರಣೆಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಮಹತ್ವವಿದೆ. ಭಾರತೀಯರ ಬಹುತೇಕ ಹಬ್ಬಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಮತ್ತು ಊರ ಹಬ್ಬಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಕೆಲವು ಹಬ್ಬಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಒಂದು ಊರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವ ನಿಸರ್ಗದ ಮೂಲಾಂಶ ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ಪೂಜಾರ್ಹವಾದವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ವರುಣ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಇತ್ಯಾದಿ. ವರುಣ ಅಂದರೆ ಮಳೆಯು ವರ್ಷದ ಋತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದು, ರೈತರ ಬದುಕು ಸಕಾಲಿಕ ಮಳೆ ಹಾಗೂ ನಿಸರ್ಗದ ಇತರ ಏರುಪೇರುಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ನಿಸರ್ಗವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ದೈವಾನುಗ್ರಹವನ್ನು ಕೋರಲು ಈ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಚೈತ್ರಾದಿವತ್ಸರದ ಮೊದಲ ದಿನವೇ ಹೊಸ ವರ್ಷದ ಪ್ರಾರಂಭ ದಿನವಾಗಿದ್ದು ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದ ಕೊನೆಯೊಂದಿಗೆ ಹಳೆಯ ವರ್ಷ ಮುಗಿಯುವುದು. ಚೈತ್ರದಿಂದ ಫಾಲ್ಗುಣದವರೆಗಿನ

12 ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಮಾಸವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಎಣಿಸುವ ವರ್ಷವು 'ನಾಕ್ಷತ್ರವತ್ಸರ' ವಾಗಿದ್ದು, ಕೃಷಿಕರು ತಮ್ಮ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಈ ನಾಕ್ಷತ್ರವತ್ಸರದ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಡೆಸುವರು. ಚೈತ್ರ ಮಾಸವೆಂದರೆ, ಕೃಷಿಕರಿಗೆ ಹೊಸ ವರ್ಷದ ಕೃಷಿ ಸಂಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಅವಧಿ. ಹೊಸ ವರ್ಷಗಳು ಎಂದರೆ ಮಳೆಗಳು ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುವು. ವತ್ಸರಕ್ಕೆ 'ವರ್ಷ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಬೇಕಾದರೆ, ಅದು ಕೃಷಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.[14] 'ವರ್ಷಾ' ಎಂದು ಮಳೆಗೆ ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯನು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಹೊಸ ವರ್ಷದ ಚೈತ್ರಮಾಸಕ್ಕೆಂದರೆ, ಮರಳಿ ಅಶ್ವಿನಿ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಹೊಸ ಮಳೆಗಾಲವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನು. ಹೊಸ ಮಳೆಗಾಲವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆತುರ–ಸಂಭ್ರಮಗಳು. ಮುಂದಿನ ವರ್ಷದ ಆಹಾರಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಸವರ್ಷದ ಮಳೆಗಾಲದಿಂದಲೇ ಪಡೆಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮಳೆಗಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ದೊರೆತು, ವತ್ಸರಕ್ಕೆ 'ವರ್ಷ' ಎಂಬ ಸಾರ್ಥನಾಮವು ಬಂದಿತು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೂಡ 'ಮಳೆಗಾಲ' ಎಂದರೆ ಒಂದು ವರ್ಷ ಎಂಬ ನುಡಿಗಟ್ಟು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಸ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಬೆಳೆಗಳು ಸುಭಿಕ್ಷವಾಗುವುದೆಂಬುದು ನಮ್ಮ ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ ಶ್ರದ್ಧೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಸವಿದ್ದು, ಚೈತ್ರ ಮಾಸದಂದು ದೇವರಿಗೆ ದವನವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ನಮ್ಮ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ದವನವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವುದೊಂದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹಳ್ಳಿ–ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗ್ರಾಮ ದೇವತೆಯ ಜಾತ್ರೆ–ರಥೋತ್ಸವಗಳೂ 'ಓಕಳಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವಸಂತೋತ್ಸವಗಳೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುವುವು. ಈ ಜಾತ್ರೆ–ಓಕಳಿಗಳೆಂದರೆ ಹಳ್ಳಿಗರಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಸ್ನೇಹಗಳ ವಿನಿಮಯ, ಪರಿವೃದ್ಧಿಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳಾಗಿರುವುವು; ಅಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮ ಜಾನಪದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕುಶಲತೆ, ದೈಹಿಕ ಬಲಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳೂ ಆಗಿರುವುವು. ಊರಿಗೊಂದು ಹನುಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಈ ಗುಡಿ ಇದ್ದಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಸಂತೋತ್ಸವದ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುವುದು. ವಸಂತೋತ್ಸವ ಅರ್ಥಾತ್ ಓಕಳಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಹನುಮಪ್ಪ ಸಂತೃಪ್ತನಾಗಿ ಹೊಸ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಳೆಗಾಲ ತರುವನೆಂದು ಪರಂಪರೆಯ ನಂಬಿಕೆ ನಮ್ಮ ನಾಡಿಗರಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಹಬ್ಬಗಳ ಆಚರಣೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮಹತ್ವವಿದ್ದ ಈ ಹಬ್ಬಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ–ಆರ್ಥಿಕ ಅಗತ್ಯಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಅವಕಾಶವೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹಬ್ಬಗಳು

ರೂಪುಗೊಂಡವು. ಹಾಗಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಋತುವಿನಲ್ಲೂ ಆರ್ಥಿಕ ಅಗತ್ಯವೂ ಆಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದ ಹಬ್ಬಗಳು ನಡೆಯತೊಡಗಿದವು.

ವರ್ಷದಾದ್ಯಂತ ನಡೆಯುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಬ್ಬದ ದಿನವೂ ದೇವತಾರಾಧನೆಯ ಪವಿತ್ರ ದಿನ. ಇವು ಶುಭದಿನಗಳು. ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂವರ್ಧಕ ದಿನಗಳೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವರ್ಣದ ಜನರು ತಮ್ಮದೇ ರೀತಿ ರಿವಾಜುಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸೀಮೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮನೆತನದವರು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನಕೊಟ್ಟು ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದರೆ, ಅರಸು ಮನೆತನದವರು ಪುರೋಹಿತನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರುಗಳು ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದು ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಶುಭ-ಅಶುಭಗಳನ್ನು ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆಯೇ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು.[15] ಇವರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯುಗಾದಿ, ರಾಮನವಮಿ, ಆಷಾಢ ಶುಕ್ರವಾರ, ಭೀಮನ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ, ಮಂಗಳ ಗೌರಿವ್ರತ, ನಾಗಪಂಚಮಿ, ಗರುಡ ಪಂಚಮಿ, ಮಹಾನವಮಿ, ದೀಪಾವಳಿ ಮೊದಲಾದ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕೆಳವರ್ಗದವರು ಸಂಕ್ರಾಂತಿ, ಯುಗಾದಿ, ದೀಪಾವಳಿ, ಗಣೇಶ ಚತುರ್ಥಿ, ಮೊದಲಾದ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ, ತಮ್ಮ ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವೃತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ರೈತರು ಖಾರಹಬ್ಬ, ಮಳೆ ಹಬ್ಬವನ್ನು ದೇವಾಂಗ ಜನರು ಶ್ರಾವಣಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು ನೂಲು ಹುಣ್ಣಿಮೆಯನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.[16] ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಜನಪದರಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಗಳು ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ಹಬ್ಬಗಳು ಕೃಷಿ ವಟ್ಟುವಡಿಕೆಯನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಟ ಸಮಾಜದ ಹಬ್ಬಗಳಿಗೂ, ಜನಪದರ ಹಬ್ಬಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಸವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ.

ಯುಗಾದಿ ಆಚರಣೆ: ಯುಗಾದಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗೆ ಹಿಂದೂ ವರುಷ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮರುದಿನವೇ, ಅಂದರೆ ಯುಗಾದಿ ಪಾಡ್ಯಮಿ (ಪ್ರತಿಪದೆ)ಯಂದು ಹಿಂದುಗಳ ಹೊಸ ವರುಷ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೂ ಪಂಚಾಂಗದ ಪ್ರಕಾರ ಯುಗಾದಿ ಅತಿ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ದೊಡ್ಡ ಹಬ್ಬವಾಗಿದೆ. ಅಂದು ದೇವರ ಪೂಜಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಲ್ಲಿ ತೊಳೆದು, ದೇವರಿಗೆ ಅವಭೃತ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿಸಿ ನೂತನ ವಸ್ತ್ರ ತೊಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಊರಿನ

ಪ್ರಮುಖರೊಂದಿಗೆ ಮಂಗಳವಾದ್ಯ, ಛತ್ರಿ–ಚಾಮರ ಸಹಿತ ನದಿಗೆ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಗೆ ಕುಂಕುಮ, ಅರಿಶಿನ ಹಚ್ಚಿ, ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಧೂಪ ಬೆಳಗಿಸಿ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖರು ಧೂಪ ಬೆಳಗಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಮಂಗಳವಾದ್ಯ ಸಮೇತ ಊರಿನ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡಿ, ನಂತರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದೇವರನ್ನು ಕರೆತಂದು ಮೂಲ ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳು ಆದ ನಂತರ ಬೇವು–ಬೆಲ್ಲವನ್ನು ಜನರಿಗೆ ಪ್ರಸಾದವಾಗಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಹಬ್ಬವು ಕೃಷಿ ಆಚರಣೆಗೆ ಉದ್ಘಾಟನೆ ನೀಡುವ ಹಬ್ಬವೂ ಸಹ ಆಗಿದ್ದೂ, ಈ ದಿನದಂದೆ ಸಂಜೆ ಹೊಲಗಳಿಗೆ ಏರು ಕಟ್ಟುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಹೊನ್ನಾರು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇಂದು ಕೃಷಿ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಬದಲಾಗಿ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದು ಈ ಹೊನ್ನಾರಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ.[17]

ದಸರಾ ಆಚರಣೆ: ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಹಬ್ಬವಾಗಿ ಹಿರಿಯರು, ಕಿರಿಯರು, ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು, ಶಿಷ್ಟರು–ಜನಪದರು, ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಬ್ಬವೇ ದಸರಾ ಹಬ್ಬ. ಈ ಹಬ್ಬವು ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಿಷ್ಟವೂ, ವೈವಿಧ್ಯಮಯವೂ ಆಗಿದ್ದು ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ದಸರಾ ಆಚರಣೆಯು ಭಾರತೀಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಶಾಕ್ತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅಭಿನ್ನ ಅಂಗ. ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆ ಅಸುರ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಿ ಅವರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಶಿಷ್ಟರನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸಿದುದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ದಸರಾ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ದಸರಾ ಆಚರಣೆಯಿದ್ದರೂ ಆಚರಣೆಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ದಸರಾ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಮನೆತನದ ಉತ್ಸವವಾಗಿ 1610 ರಿಂದ ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಶೃಂಗೇರಿ, ವಿಜಯನಗರ, ಪೆನುಗೊಂಡೆ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಆನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೆ ದಸರಾ ಆಚರಣೆ ಸಾಗಿಬಂದಿತು. ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರಿಂದ ಆಶೀರ್ವದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹಲವು ಮಹಿಮಾನ್ವಿತರ ಪ್ರೇರಣೆ ಪಡೆದು, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ, ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಹಿರಿಮೆಯಾಗಿ, ನಂತರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ವೈಭವದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಮೆರೆದು, ಏಳುಬೀಳು ಹಾಗೂ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳಿಗೆ ಬಗ್ಗಿ ದಸರೆ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿರುವುದು. ದಸರಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಕಂಠೀರವ

ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ದಸರಾವು ಹೆಚ್ಚು ವೈಭವಯುತವಾಗಿದ್ದದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರ ಕಾಲದ ದಸರೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಗವಾದ ವಿಜಯದಶಮಿಯ ವರ್ಣನೆಯನ್ನಯ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ವಿಜಯದಶಮಿ: ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದಸರಾ ಉತ್ಸವವು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕ್ರಿ.ಶ. 1467ರಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಿದ ದಸರಾ ಮಹೋತ್ಸವದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು ತನ್ನ ಕೃತಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂನಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ರಾಜನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಸ್ನಾನ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ ಮುಂತಾದ ನಿತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿ, ರಂಗನಾಥ, ನರಸಿಂಹದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ, ತೀರ್ಥಪ್ರಸಾದಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನಿತ್ಯದಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಬಳಿಕ ಚಂಡಿಕಾಂಬೆಯ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೂಷ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದನು. ಊರ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಬನ್ನಿಮಂಟಪವನ್ನು ಜಲ್ಲಿಪಟ್ಟಿಯ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಹೂಮಾಲೆಗಳಿಂದ ಸಿಂಗರಿಸಿದರು. ಅರಮನೆಯ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಜಂಬಿಮಂಟಪ (ಬನ್ನಿಮಂಟಪ)ದ ವರೆಗೆ ನೂರಾರು ತೋರಣ ಮತ್ತು ಕುರುಜುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬೀದಿಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದರು. ಪುರಬೀದಿಯಿಂದ ಒಂದು ಯೋಜನದವರೆಗೆ ಮುತ್ತಿನ ರಂಗವಲ್ಲಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಪನ್ನೀರನ್ನು ಸಿಂಪಡಿಸಿದರು. ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಬಂದ ಜನರು ರಾಜನನ್ನು ನೋಡುವ ಸಂಭ್ರಮಕ್ಕಾಗಿ ಸಿಂಗರಿಸಿಕೊಂಡು ಅರಮನೆಯ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಜಂಬಿಮಂಟಪದವರೆಗೆ ಕಿಕ್ಕಿರಿದು ಸೇರಿದರು. ಆಗ ಮಂಟಪದ ಸುತ್ತ ಒಂದು ಯೋಜನ ದೂರದವರೆಗೆ ಇರುವೆ ನುಸುಳುವಷ್ಟು ಸ್ಥಳವಿಲ್ಲದಂತೆ ಜನರು ಸೇರಿದರು. ಮೆರವಣಿಗೆ ಹೊರಡುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ರಾಯಭೇರಿ ಮೊಳಗಿದಾಗ ಸಿಂಗಾರಗೊಂಡ ಚತುರಂಗ ಬಲವು ಮೇರೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಮುನ್ನಡೆಯಿತು.

ಅಶ್ವದಳವು ಸಮುದ್ರದ ತೆರೆಗಳಂತೆ ಚಲಿಸಿದರೆ, ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಪಾಠಕರ ಕೂಗು ಭೂಮಂಡಲವನ್ನು ಆವರಿಸಿದಾಗ ಕಂಠೀರವೇಂದ್ರನು ಉತ್ತಮ ಅಶ್ವವನ್ನೇರಿ ಹೊರಟನು. ಮುತ್ತಿನ ಛತ್ರಿ ಮಕರ ಠೆಕ್ಕೆ, ಚಿನ್ನದ ಬೀಸಣಿಕೆಗಳಿಂದುಂಟಾದ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಹಡಪ, ಚಾಮರ, ಕುಂಚ, ಕಾಳಂಜಿ, ಹೊಸಬಟ್ಟೆಯ ಪಾವಡೆಯ ಊಳಿಗದವರ ಮೇಳದೊಡನೆ, ಮೆರೆಯುವ ನಾನಾಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ, ಡವಳ, ಶಂಖ, ಡಾಲುಗಳೊಡನೆ ದಳವಾಯಿ, ಮನ್ನೆಯರ

ಸಮೂಹದೊಡನೆ ಹೊರಟು ಬನ್ನಿಮಂಟಪವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಕುದುರೆ ಸಫಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗನ ಲಂಘನೆ, ಗರುಡನ ವೇಗ, ದೃಢಗತಚಾಬೂಕಿನ ಚಪಲಗತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಪಟ್ಟದ ಮದ್ದಾನೆಯನ್ನೇರಿ ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಜನಕ್ಕೆ ಆನಂದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರು. ಬಿಲ್ಲನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡಿ ಗಗನದಲ್ಲಿ ಹಾರುವ ಪಕ್ಷಿಗೆ ಹೊಡೆದು ಗುರಿಯ ಸೊಗಸನ್ನು ಬೀರಿದನು. ಟಗರು ಕಾಳಗ, ಮಲ್ಲಯುದ್ಧ ಮುಂತಾದ ವಿನೋದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕಳೆದು, ಶಮಿಯ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ವರವನ್ನು ಪಡೆದು ನಗರದೆಡೆಗೆ ಹೊರಟನು. ಬರುವಾಗ ಕತ್ತಲಾದುದರಿಂದ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದ ಜ್ಯೋತಿ ದೀವಟಿಗೆಗಳ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಪುರವನ್ನು ಹೊಕ್ಕನು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಾಣ–ಬಿರುಸು, ಸುರಹೂಗಳು ಹರಡಿ ಆಕಾಶವನ್ನು ಆವರಿಸಿದವು. ಎಡ–ಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಸುವ ಚೌರಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಡಗಿನಿಂದ ಅರಮನೆಗೆ ಬಂದನು.

ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ತರುವಾಯ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಎಲ್ಲ ರಾಜರು ದಸರಾ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ಲೋಪವಿಲ್ಲದೆ ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಹೈದರಾಲಿಯು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮೇಲೂ ದಸರಾ ಆಚರಣೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. 1799ರಲ್ಲಿ ಟೀಪುವಿನ ಮರಣದ ತರುವಾಯ ರಾಜಧಾನಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಗೊಂಡಿತು. ಆ ನಂತರವೂ ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ದಸರಾವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿನ ಉಲ್ಲೇಖದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಲಾಯಿತು.

ಈ ಮಹಾನವಮಿ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಾದ್ಯಂತ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಹಬ್ಬವು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಪ್ರತೀಕವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಈ ಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಳಿರು ತೋರಣಗಳಿಂದ ದೇದೀಪ್ಯಮಾನವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅರಮನೆ, ಓಲಗಶಾಲೆ, ಒಡೆಯರ ಸಿಂಹಾಸನ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯ ನವರತ್ನಗಳು, ಹರಳುಗಳು, ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮುತ್ತುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆ ಸಂಭ್ರಮದ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳ ದೊರೆಗಳು, ಸಾಮಂತರು ಮೊದಲಾದವರು ಆಗಮಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.[18]

ಮಹಾನವಮಿಯ ಮೊದಲನೇ ದಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ದರ್ಬಾರ್ ಭವನ, ಕುದುರೆ, ಆನೆ ಮತ್ತು ಆಯುಧ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಾರ್ಚನೆ ಹೋಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಚಾಮುಂಡಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ದೇವತೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ನವರಾತ್ರಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಘಾಟಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮಹಾನವಮಿಯ ಒಡ್ಡೋಲಗೋತ್ಸವವು ಪ್ರತಿದಿನ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಶುಭಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹನ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದರ್ಬಾರ್ ಭವನಕ್ಕೆ ತಂದು ರತ್ನಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟು ಪೂಜೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ನಂತರ ರಾಜ ಕಂಠೀರವನು ನವರತ್ನದ ಗದ್ದುಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.[19]

ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ರಾಜರುಗಳು "ಶ್ರೀ ಮತ್ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗನಾಥ ಪಾದಾರವಿಂದ ಬಂಭರಾಯಿತ ಚಿತ್ತ" ಮತ್ತು "ರಿಪುಷಂಡ ಖಂಡನೋದ್ದಂಡದೋರ್ದಂಡ, ಅಂಗನಾಜನ ಕುಸುಮ ಕೋದಂಡ, ಬಾಹುದಂಡ ಧೃತ ವಿವಿಧಾಯುಧ ಪ್ರಕಾಂಡ, ಬಿರುದೆಂಬರಗಂಡ, ರಾಜಾಧಿರಾಜ" ಎಂದು ಭಟರುಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು.[20] ನವರಾತ್ರಿಯ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳು ಕಳೆದು ದಶಮಿಯ ದಿನ ದಸರಾ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಬಾರಿಯ ಮೇಲೆ ಒಡೆಯರು, ಅವರನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಂತೆ ದಳವಾಯಿಗಳು, ವಂದಿಮಾಗಧರು, ಜಯಭೇರಿ, ಜಯಘಂಟೆ, ಮಂತ್ರಿಗಳು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮುಂತಾದವರೆಲ್ಲ ಅವರವರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಆನೆ, ಒಂಟೆ, ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಜಧಾನಿಯ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದರು.[21] ನಂತರ ಸಂಜೆ ಶಮೀವೃಕ್ಷದ ಪೂಜೆ ಮುಗಿಸಿ ಪ್ರಸಾದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅರಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಕುಲದೇವತೆ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಿಗೆ ಕರ್ಪೂರದಾರತಿ ಎತ್ತುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿಜಯ ದಶಮಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಮುಕ್ತಾಯಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದವು.[22]

ಹೀಗೆ ನವರಾತ್ರಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಆನಂತರ ಟೀಪುವಿನವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಎಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವೈಭವದಿಂದ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. 1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರವು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕೈಗೆ ಬಂದಾಗ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ನವರಾತ್ರಿ ಉತ್ಸವವು ಸಹ ಪರಂಪರೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂದುವರೆಯಿತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ.[23]

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಬಿಂಬಿತವಾದದ್ದು ನವರಾತ್ರಿ ಆಚರಣೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಂಕ್ರಾಂತಿ: ನಿಸರ್ಗದ ಆರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇದೆ. ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಸೂರ್ಯನ ಪಥ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪರ್ವ ದಿನ. ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಎಂದರೆ ಉಜ್ವಲವಾದ ಬೆಳಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸೂರ್ಯ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಉಂಟು. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಸೂರ್ಯನು ಮಕರ ರಾಶಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಆರು ತಿಂಗಳು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದೂಗಳು ಈ ದಿನವನ್ನು 'ಉತ್ತರಾಯಣ ಪುಣ್ಯಕಾಲ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ದಿನ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಬಾಗಿಲು ತೆರೆಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ಜನರ ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ ದಿನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಗಲು, ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ರಾತ್ರಿ ಆಗುವುದೆಂದು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಚಕರಾದ ವಿಜಯಸಾರಥಿಯವರು ದೈವತ್ವದ ಬಗೆಗಿರುವ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.[24]

ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಬೆಣ್ಣೆಯ ಅಲಂಕಾರವು ಅತಿ ವಿಶೇಷವಾದುದು. ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಗುಡಿಯ ಒಳಗೆ ಒಂದನೇ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶ ಮಾರ್ಗವಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಲಕ್ಷದೀಪೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೆರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬಾರಿ ತೆಗೆಯುವ ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಜನರು ಅಂದು ಒಳ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಉತ್ಸವಗಳು

ಉತ್ಸವಗಳು ನಮ್ಮ ಜನರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ರೂಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಧರ್ಮ ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗದವರ ಮೇಲೂ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ್ದ ಕಾರಣ, ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ದೇವರುಗಳ ಮೇಲೆ ಅತಿಯಾದ ನಂಬಿಕೆ, ಭಯಭಕ್ತಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರುಗಳ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮನೋಭಾವನೆಗಳೇ ದೇವರಪೂಜೆ, ಉತ್ಸವ, ರಥೋತ್ಸವ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಏರ್ಪಾಡಾಗಲು ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದವು. ಇಂತಹ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಟರೂ, ಜನಪದರೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ, ನೈಮಿತ್ತಿಕೋತ್ಸವ, ಪಕ್ಷೋತ್ಸವ, ಮಾಸೋತ್ಸವ, ಸಂವತ್ಸರೋತ್ಸವ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಹಲವು ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಉತ್ಸವಗಳು

ಜನರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕೆಲವು ಉತ್ಸವಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವಗಳು ಬಹಳ ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿಯೂ, ವೈಭವೋಪೇತವಾಗಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವಗಳು, ಪಕ್ಷೋತ್ಸವಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಸೋತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷೋತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅವು ಸುಮಾರು 40ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ :

1. ಯುಗಾದಿ – ಚೈತ್ರ ಶುದ್ಧ ಪಾಡ್ಯಮಿ
2. ಕೊಡ್ಯೈತಿರುನಾಳ್ – ಚೈತ್ರ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿಯಿಂದ 5 ದಿನಗಳು
3. ಶ್ರೀರಾಮನವಮಿ – ಚೈತ್ರ ಶುದ್ಧ ನವಮಿ
4. ಅಕ್ಷಯತದಿಗೆ – ವೈಶಾಖಶುದ್ಧ ತೃತೀಯ
5. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ – ವೈಶಾಖಶುದ್ಧ ಚತುರ್ಥಿ ಅಥವಾ ಪಂಚಮಿ
6. ಶ್ರೀರಂಗಜಯಂತಿ –ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ಸಪ್ತಮಿ
7. ವಸಂತೋತ್ಸವ – ವೈಶಾಖಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ ಅಥವಾ ಷಷ್ಠಿ
8. ನರಸಿಂಹ ಜಯಂತಿ – ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ಚತುರ್ದಶಿ
9. ಬಂಗಾರ ಗರುಡೋತ್ಸವ – ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ಪೂರ್ಣಿಮ
10. ನಮ್ಮಾಳ್ವಾಳ್ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ – ವೃಷಭ, ವೈಶಾಖ ನಕ್ಷತ್ರ
11. ಫಲಪೂಜೆ – ಜೇಷ್ಠಶುದ್ಧ ಪೂರ್ಣಿಮಾ
12. ಉಯ್ಯಾಲೋತ್ಸವ – ಆಷಾಢ ಶುದ್ಧ ಏಕಾದಶಿ
13. ಶ್ರೀ ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕ – ಆಷಾಢ ಶುದ್ಧ ಏಕಾದಶಿ ಪೂರ್ಣಿಮೆ
14. ಶ್ರೀ ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿಗೆ ಪುಷ್ಪಾಂಗಿ – ಆಷಾಢ ಶುದ್ಧ ಏಕಾದಶಿ ಪೂರ್ಣಿಮೆ
15. ಕಾವೇರಿ ಪೂಜೆ – ಕರ್ಕಾಟಕ ಮಾಸ, ತೇದಿ–18, ಆಡಿ ಪದಿನೆಟ್ಟಾನ್‌ನಾಳ್
16. ಆಂಡಾಳಮ್ಮನ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ – ಶ್ರಾವಣಶುದ್ಧ ಬಿದಿಗೆ ಅಥವಾ ತದಿಗೆ
17. ಗೋಕುಲಾಷ್ಟಮಿ – ಶ್ರಾವಣಶುದ್ಧ ಅಷ್ಟಮಿ
18. ಗೌರಿ ಮತ್ತು ಗಣೇಶ ಪೂಜೆ – ವಿನಾಯಕ ಚತುರ್ಥಿ

19. ಪವಿತ್ರೋತ್ಸವ – ಭಾದ್ರಪದ ಶುದ್ಧ

20. ಅನಂತನ ಚತುರ್ದಶಿ – ಭಾದ್ರಪದ ಶುದ್ಧ ಚತುರ್ದಶಿ

21. ವೇದಾಂತಾಚಾರ್ಯರ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ – ಕನ್ಯಾಮಾಸ, ಶ್ರವಣ ನಕ್ಷತ್ರ

22. ನವರಾತ್ರಿ ಉತ್ಸವ – ಆಶ್ವೀಜ ಶುದ್ಧ ಪ್ರಥಮ

23. ವಿಜಯದಶಮಿ ಬನ್ನಿಮಂಟಪೋತ್ಸವ – ಆಶ್ವಯುಜ ಶುದ್ಧ ದಶಮಿ

24. ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರ್ ಗಂಧಪುಡಿ ಉತ್ಸವ – ತುಲಾಮಾಸ

25. ಅಷ್ಟತೀರ್ಥೋತ್ಸವ – ಆಶ್ವೀಜ ಶುದ್ಧ ದಶಮಿ

26. ದೀಪಾವಳಿ – ಕಾರ್ತಿಕ ಶುದ್ಧ ಪಾಡ್ಯ

27. ಶ್ರೀಮನವಾಳ್ ಮಾಮುನಿಗಳ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ – ತುಲಾಮಾಸ, ಮೂಲ ನಕ್ಷತ್ರ

28. ಶ್ರೀ ಪಿಳ್ಳ ಲೋಕಾಚಾರ್ಯ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ – ತುಲಾಮಾಸ ಶ್ರವಣ ನಕ್ಷತ್ರ

29. ಶ್ರೀ ಜೀಯರ್ ಶ್ರೀ ಪಿಳ್ಳಾರ್ ಲೋಕಾಚಾರ್ಯರ ಗಂಧಪುಡಿ ಉತ್ಸವ – ತುಲಾಮಾಸ

30. ಜೀಯರ್ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ – ಕಾರ್ತಿಕ ಮಾಸ

31. ಕೌಶಿಕದ್ವಾದಶಿ – ವೃಶ್ಚಿಕ (ಕಾರಳಗೈ) ಶುದ್ಧ ದ್ವಾದಶಿ

32. ಕೃತ್ತಿಕೋತ್ಸವ – ವೃಶ್ಚಿಕ (ಕಾರಳಗೈ) ಪೂರ್ಣಿಮೆ

33. ಹನುಮಜಯಂತಿ – ಮಾರ್ಗಶಿರ ಶುದ್ಧ ತ್ರಯೋದಶಿ

34. ಧನುರ್ಮಾಸ – ಧನುರ್ಮಾಸ ತೇದಿ 1

35. ಕೂಠಾರೋತ್ಸವ – ಕೂಠಾರೋತ್ಸವ ಧನುರ್ಮಾಸ ತೇದಿ 21

36. ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮೋತ್ಸವ – ಮಕರ ಮಾಸ (ತೈ) ತೇದಿ 2

37. ರಥಸಪ್ತಮಿ – ಮಾಘಶುದ್ಧ ಸಪ್ತಮಿ

38. ಗರುಡ ಜಯಂತಿ – ಮಕರ ಮಾಸ (ತೈ) ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ

39. ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವ – ಫಾಲ್ಗುಣಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ

40. ಪಂಗುನಿ ಉತ್ತರ – ಫಾಲ್ಗುಣಶುದ್ಧ ಉತ್ತರಾ ನಕ್ಷತ್ರ

41. ಒಳಗುಡಿ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿಗೆ ಮಹಾಭಿಷೇಕ – ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ಚತುರ್ದಶಿ

42. ಒಳಗುಡಿ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿಗೆ ಪುಷ್ಪಾಂಗಿ ಸೇವೆ – ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ಪೂರ್ಣಿಮಾ

43. ಗ್ರಹಣಗಳು

44. ಪುಷ್ಪ ಬೃಂದಾವನ ಉತ್ಸವ – ಕಾರ್ತಿಕ ಶುದ್ಧ ದ್ವಾದಶಿ

45. ಕೃಷ್ಣರಾಜ ತಿರುನಾಳ್ – ಚೈತ್ರ ಬಹುಳಪಾಡ್ಯಮಿ

46. ತುಲಾರೋಹಣ – ವೈಶಾಖದಲ್ಲಿ

47. ಶ್ರೀಮನ್ ಮಹಾರಾಜರ ವರ್ಧಂತಿ – ಜೇಷ್ಠ ಶುದ್ಧ ಏಕಾದಶಿ

48. ಪ್ರಥಮೈಕಾದಶಿ – ಆಷಾಢಶುದ್ಧ ಏಕಾದಶಿ

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದು ವೈಭವವಾಗಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಲಕ್ಷದೀಪೋತ್ಸವ: ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಂದು ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಸಾಯಂಕಾಲದ ವೇಳೆಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಛೇರಿಯ ವೃತ್ತದವರೆಗೂ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ದೀಪಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ, ನಿಗದಿತ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಾ ದೀಪಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯೇ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ಜನರು ಮತ್ತು ಇತರೆ ಜನರು ಹಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಡೀ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದಿನ ಭಾಗ ನೋಡುಗರಿಗೆ ರಮಣೀಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ಜನರು ಜ್ಯೋತಿಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ದೀಪ ಆರುವ ಮುನ್ನ ಎಣ್ಣೆ ಹಾಕುವುದು, ಜ್ಯೋತಿ ಆರದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಹಕರಿಸುತ್ತಾ ದೀಪಗಳಿಗೆ ಎಣ್ಣೆ ಹಾಕುತ್ತಾ ದೀಪಗಳನ್ನು ಉರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಾತ್ರಿ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ಗಂಟೆಯವರೆಗೂ ದೀಪೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಜನಜಂಗುಳಿ ಯಾತ್ರೆಯೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ವಾಪಸ್ಸಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಬಂದಂತಹ ಜನರು ರಾತ್ರಿಯಾದರೂ ನೆರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯವರೆಗೂ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಗಳು ನೆರವೇರುತ್ತವೆ. ಸೇವೆಯು ನಡೆಯುವಾಗ ಪಟಾಕಿ, ಸಿಡಿಮದ್ದು ಸಿಡಿಸಿ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡುತ್ತವೆ. ನಂತರ ಕೊನೆಯದಾಗಿ ಪುರೋಹಿತರು ಮಂಗಳಾರತಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೂಜೆ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ಲೋಕದ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಜನರ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಈ ಹಬ್ಬವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹತ್ವವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ಹದಿನೈದು

ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿರುವ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಲಕ್ಷದೀಪೋತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಅಧಿದೈವವಾದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಪಟ್ಟಣದವರು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಿವಿಧೆಡೆಗಳಿಂದ ಬಂದ ಭಕ್ತ ಜನರು, ಹರಕೆ ಹೊತ್ತವರೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ತೀರ್ಥೋತ್ಸವ

ಬ್ರಹ್ಮೋತ್ಸವದ ಆರಂಭವಾದ ಏಳನೇ ದಿನ ನಡೆಯುವ ಈ ಆಚರಣೆ ಕೂಡ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದೇ. ಇದನ್ನು ಮಹಾಭಿಷೇಕ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಿಂದ ತಂದಂತಹ ನೀರಿನಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುವುದನ್ನು ತೀರ್ಥೋತ್ಸವ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಂದು ಅರ್ಚಕರು ಮತ್ತು ಪರಿಚಾರಕರು ತೀರ್ಥವನ್ನು ತಂದು ಮೊದಲು ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹರಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವವರು ಈ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಡೆಯುವ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳ ಆಚರಣೆಗಳಿಗೆ ಇಂತಿಂಥ ಅಭಿಷೇಕಕ್ಕೆ ಇಂತಿಷ್ಟು ಹಣ ಎಂದು ನಿಗದಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ನಿಗದಿತ ಶುಲ್ಕವನ್ನು ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಕಟ್ಟಿ ರಸೀದಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ತೀರ್ಥೋತ್ಸವ ದಿನ ಪೂರ್ತಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಅಷ್ಟತೀರ್ಥೋತ್ಸವ

ಎಲ್ಲ ವೈಷ್ಣವ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಉತ್ಸವವೆಂದರೆ ಅಷ್ಟತೀರ್ಥ ಉತ್ಸವಗಳು. ಇದು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಮೂಲದೇವರ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದಿನದಂದು ಅಷ್ಟತೀರ್ಥದ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ಮಂಗಳವಾದ್ಯಸಮೇತ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅಷ್ಟತೀರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಅವಭೃತ ಸ್ನಾನ ಮುಂತಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಪುನಃ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದು ಎಲ್ಲ ಭಕ್ತಜನಗಳಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ನೀಡುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಈ ಉತ್ಸವವು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಷ್ಟತೀರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಅಷ್ಟತೀರ್ಥೋತ್ಸವದ ವಿವರಣೆ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಕ್ಷೇತ್ರತೀರ್ಥಗಳು :

1. ಶಂಭುತೀರ್ಥ

ಇದು ರಂಗನಾಥಕ್ಷೇತ್ರದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದವರ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳು ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು. ಸಕಲಾಪೇಕ್ಷೆಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಶಿವನು ಈ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಲು ಅವನು ದೋಷವಿದೂರನಾದನು. ಅದರಿಂದಲೇ ಈ ತೀರ್ಥಕ್ಕೆ 'ಶಂಭುತೀರ್ಥ'ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು.

2. ಅಶ್ವತ್ಥತೀರ್ಥ

ಶಂಭುತೀರ್ಥದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾಶ್ವತ್ಥ ತೀರ್ಥವಿದೆ. ಇದು ಗಂಗಾತೀರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪವಿತ್ರವಾದುದು. ಈ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದ ರಾಜರಿಗೆ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಒಲಿಯುವಳು. ಅಲ್ಲದೆ, ಯಾರು ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿವರಾತ್ರಿ ಅಥವಾ ಸೋಮವಾರದಂದು ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವರೊ ಅವರಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋದಯವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ವಾಕ್‌ದೋಷ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು.

3. ಕುಶತೀರ್ಥ

ಶಂಭುತೀರ್ಥದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೆ ಈ ತೀರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಇದರ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೋಧಾಯನ ಮುನಿಯು ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಷಷ್ಠಿಯಂದು ಅಲ್ಪ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಮಹಾಕ್ರತುವಿನ ಫಲ ದೊರೆತು ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು.

4. ಮೋಕ್ಷತೀರ್ಥ

ಇದು ಕುಶತೀರ್ಥದ ಬಳಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಷ್ಠಿಪೇಣನೆಂಬ ಋಷಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಹರಿಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿದನು. ಈ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದ ಕ್ಷಯ ಹಾಗೂ ಕುಷ್ಠರೋಗಿಗಳು ರೋಗವಿಮುಕ್ತರಾಗುವರು. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

5. ಪಾಲಾಶತೀರ್ಥ

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಈ ತೀರ್ಥವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಪತಿವ್ರತೆಯರೂ, ಪುತ್ರವತಿಯರೂ, ಸದಾಸುಮಂಗಲೆಯರೂ ಪತಿ ಅತ್ತೆ ಮಾವ ಗುರು ದೇವರು ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿರುವರು.

ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುತ್ತುಗದ ಮರವಿದೆ. ಇದರ ಕೆಳಗೆ ಗೌತಮನು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ತೀರ್ಥವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೀಯುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಗುರುತಲ್ಪಗಮನ ಶಾಪನಿವಾರಣೆಯಾಗುವುದು. ಇದರ ಬಳಿ ದಾನ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಅಕ್ಷಯ ಫಲಗಳುಂಟಾಗುವುವು.

6. ಬಿಲ್ವತೀರ್ಥ

ಇದು ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪರಾಶರನು ಉಗ್ರತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ವಿಷ್ಣುಮಯಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಕಂಡನು. ಈ ತೀರ್ಥದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷವಿದೆ. ಇದರ ನೆರಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವೂ ವಿಷ್ಣುಮಯವಾಗಿ ತೋರುವುದು.

7. ರಸಾಲತೀರ್ಥ

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಪಾದದ ಬಳಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈ ತೀರ್ಥವಿದೆ. ಇದು ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಶುಕಮುನಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಭಾಗವತವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದು 'ಶುಕತೀರ್ಥ' ವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಸಕಲ ತೀರ್ಥಗಳ ಸ್ನಾನಫಲ ಉಂಟಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ–ಚಂದ್ರ ಗ್ರಹಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದ ಪುಣ್ಯ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

8. ಕದಂಬತೀರ್ಥ

ಇದು ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಿಂದ ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷನ ಕ್ಷಯರೋಗ ನಿವಾರಣೆಯಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಇದರಲ್ಲಿ ಮಿಂದವರ ಸರ್ವ ಪಾಪವೂ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುವುದು.

ಇವಲ್ಲದೆ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ತೀರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಸೇನ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರರಥರೆಂಬ ಗಂಧರ್ವ ರಾಜರು ಶಚೀದೇವಿಯನ್ನು ಕಾಮಿಸಿ ಮಹೇಂದ್ರನಿಂದ ಶಾಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ರಾಕ್ಷಸರಾಗಿ ಜನಿಸಿದರು.

ಆನಂತರ ಈ ತೀರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಶಾಪ ವಿಮುಕ್ತರಾದರು. ತುಲಾಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಯು ತನ್ನ ಪಾಪ ಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಂದು ನೆಲೆಸುವಳು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ನಾನ ಗಂಗಾ ಸ್ನಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪವಿತ್ರತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನು ಇಲ್ಲಿ ಯಾಗ ಮಾಡಿ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು. ಬೇರೆ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಪಾಪವು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು.

ಈ ದಿವಸ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ 6 ಗಂಟೆ ಒಳಗಾಗಿ ನಿತ್ಯಕಟ್ಲೆ ನಡೆದು ಪ್ರಧಾನ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವರನ್ನು ಬಿಜಯಮಾಡಿಸಿ ಅಲಂಕಾರಮಾಡಿ ಸು.6.30 ಗಂಟೆಗೆ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಿ ಸರದಿ ಅರ್ಚಕರು, ಸ್ಥಾನಿಕರು, ಮೊದಲಾದವರೊಂದಿಗೆ ಮಂಗಳವಾದ್ಯದೊಡನೆ ಹುಲ್ಲೇ ಬಾಗಿಲಿನ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಶುಕತೀರ್ಥವೆಂಬ ಕಾವೇರಿ ಹೊಳೆಗೆ ದಯಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಾಹವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಶಠಾರಿ ಸಹಿತ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿನ ಆಚರಣೆ ಮುಗಿದ ನಂತರ ದೋಸೆ ವಿನಿಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಂದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮಂಗಳಾರತಿಯ ನಂತರ ಮೃಗತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿಯ ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಗೌತಮಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದಾಚೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಪೂಜೆ–ಪುನಸ್ಕಾರಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರ ಛತ್ರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಳಿರು ತೋರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ದೇವರು ದಯಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಮಂಟಪೋತ್ಸವ, ಪ್ರಸಾದ ವಿನಿಯೋಗವಾದ ನಂತರ, ಅಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ದೇವರು ದಯಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಾಹವಾಗಿ ಶ್ರೀವಾರಿಯವರ ಶಠಾರಿಗೆ ಪಂಚಾಮೃತ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಅಭಿಷೇಕವಾಗಿ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಾವೇರಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಕರು ಸಂಕಲ್ಪಹೇಳಿ ಶಠಾರಿ ಸಹಿತ ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ ನಂತರ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆನಂತರ ಪುಳಿಯೋಗರೆ ಮೊಸರನ್ನ ನಿವೇದನವಾಗಿ ಮಾಲೆ ಪರಿವಟ್ಟ, ಎಲೆ ಅಡಿಕೆ ಮರ್ಯಾದೆಗಳು ನಡೆದು ಪ್ರಸಾದ ವಿನಿಯೋಗವಾಗಬೇಕು.

ಅಲ್ಲಿಂದ ಶ್ರೀವಾರಿಯವರು ಕೋದಂಡರಾಮಶೆಟ್ಟರ ಛತ್ರಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸಿ ಪಂಡಿತ ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರ ಛತ್ರದಂತೆ ಮಂಟಪೋತ್ಸವ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿಂದ ಶ್ರೀವಾರಿಯವರನ್ನು ಬಿಜಯಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ಚಂದಗಾಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆ ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಶುಕತೀರ್ಥದಂತೆ ಸೇವೆ ನೆರವೇರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮಣಿಕರ್ಣಿಕಾ ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಶುಕತೀರ್ಥದಂತೆ ಕೈಂಕರ್ಯ ನೆರವೇರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಕಾವೇರಿ ಸಂಗಮಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಷ್ಟರೊಳಗಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಶ್ರೀವಾರಿಯವರ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಗೆ ತಿರುಕೈ ಆಗಿ ಪೇಷ್ಕಾರರು, ಪಾರುಪತ್ತೇಗಾರರು, ಪರಿಚಾರಕರು, ಸ್ಥಾನಿಕರು, ಮಣಿಗಾರರು, ಅಧ್ಯಾಪಕರು, ವೇದಪಾರಾಯಣಗಾರರು, ಹವಾಲ್ದಾರರು ಮೊದಲಾದವರು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ 12 ಗಂಟೆ ಒಳಗಾಗಿ ಆಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಟು 1 ಗಂಟೆಗೆ ಸಂಗಮಕ್ಕೆ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ 6 ಗಂಟೆಯ ಒಳಗಾಗಿ ಅಡಿಗೆಮನೆಯವರು ದಿನಸಿಗುಮಾಸ್ತರು ಸೇರಿ ಸಂತರ್ಪಣೆ ಅಡಿಗೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸಿದ್ಧರಿರಬೇಕು. ಶ್ರೀಯವರು ಸಂಗಮಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸಿದ ನಂತರ ಪ್ರಥಮತಃ ಪುಣ್ಯಾಹವಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಿ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕವಾಗಿ ಸಂಗಮದಲ್ಲಿ ಸಂಕಲ್ಪ ಹೇಳಿ ತೀರ್ಥವಾಗಬೇಕು. ಇದಾದನಂತರ ಶ್ರೀವಾರಿಯವರನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಜಯಮಾಡಿಸಿ ಮಂಗಳಾರತಿ ಅಷ್ಟೋತ್ತರ ಆದನಂತರ ಶ್ರೀಮಠದ ಗುಮಾಸ್ತರಿಗೆ ಮಾಲೆ ಪರಿವಟ್ಟಾಗಿ ಪುರಾಣಪಠಣವಾಗಬೇಕು. ಆನಂತರ ಸಂತರ್ಪಣೆ ತಳಿಗೆ ನಿವೇದನವಾಗಿ ಎಲೆ ಅಡಿಕೆ ಮರ್ಯಾದೆಯಾಗಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂತರ್ಪಣೆಯಾದ ನಂತರ ರಾತ್ರಿ 8.30ಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಯವರು ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸಿ ನಿತ್ಯಕಟ್ಲೆಯಾಗತಕ್ಕದ್ದು.[25]

ಹೀಗೆ ಅಷ್ಟತೀರ್ಥೋತ್ಸವದ ದಿನ ಆಚರಣೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣದ ನಿವಾಸಿಗಳು ಜೊತೆಗೆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಊರಿನ ಜನರು ಭಾಗವಹಿಸಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕಷ್ಟಕಾರ್ಪಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೂ ಈಗಾಗಲೇ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತು ಈಡೇರಿರುವವರು ಹರಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಜನ ಹರಕೆ ಹೊರುವವರು ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದವರು ಹಾಗೂ ರೋಗರುಜಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಲುವವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲು ಈ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸೇರುತ್ತಿದ್ದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕಾರಣ ಒಂದೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಬರಿ ಕಾಲುನಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಜನ ಅಷ್ಟು ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ನಡೆಯಲಾರದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಚಕರಾದ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.[26]

ಕೊಠಾರೋತ್ಸವ:

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಗೆ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷವೂ ಧನುರ್ಮಾಸ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ದಿವಸದಿಂದ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯವರಿಗೆ ಕೋಠಾರೋತ್ಸವವು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಬಳಿ ಕೊಠಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅನೇಕ ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ಪೀತಾಂಬರಗಳಿಂದಲೂ, ಕಂದೀಲು ದೀಪಗಳಿಂದಲೂ, ತಳಿರುತೋರಣಗಳಿಂದಲೂ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ

ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕೊಠಾರ ಮಂಟಪವೆಂತಲೂ, ರಂಗಮಹಲ್ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಕೊಠಾರ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಕೊಠಾರೋತ್ಸವ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಅದೇ ಹೆಸರಿದೆ.

ಈ ಕೊಠಾರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ರಾಜಮನೆತನದವರೂ, ಒಂದೊಂದು ದಿವಸ ಸೇವೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ದಿವಸ ಮಹಾರಾಜರ ಸೇವೆಯಾಗಿತ್ತು. ಶ್ರೀಯವರ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಂದ ನಾದಸ್ವರವೂ, ಸಂಗೀತವೂ ನರ್ತಕಿಯಿಂದ ನೃತ್ಯವೂ ಸಹ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಿತು.

ಈ ಉತ್ಸವವನ್ನು ದರ್ಶನ ಮಾಡಲು ಸಹಸ್ರಾರು ಜನರೂ ರಾಜಮನೆತನದವರೂ, ಮಹಾರಾಜರು, ಮಹಾರಾಣಿ ಸಮ್ಮುಖದವರೂ, ಹೈದರ್ ಕಡೆಯ ಜನಗಳು, ಅಧಿಕಾರವರ್ಗದವರೂ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಹಾರಾಜರು ತಮ್ಮ ಉತ್ಸವದ ದಿವಸ ಶ್ರೀಯವರಿಗೆ ಮೋಹಿನಿ ಅವತಾರದ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ದೇವರಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಪೀತಾಂಬರವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ವಾಡಿಕೆಯಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. 1774ನೆಯ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಕೊಠಾರೋತ್ಸವವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಂಟನೆಯ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಕೊಠಾರಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿ ತಗುಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಂದರೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ತುಂಬಾ ದುಃಖವುಂಟಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ಹೈದರನು ರಾಜರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವಂತೆಯೂ, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಇಂತಹ ತೊಂದರೆಯಾಗದಂತೆಯೂ ತಕ್ಷಣವೇ ಕೆಲವರಿಗೆ ಹುಕುಂ ಮಾಡಿ ಮಾರನೆಯ ಉತ್ಸವದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ರಂಗಮಹಲ್ ಇದ್ದ ಕಡೆ ಕಲ್ಲುಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ರಂಗಮಹಲ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಹೋಗಿ ಪಾತಾಳ ಮಂಟಪವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿ ಅದ್ಯಾಪಿ ಕೊಠಾರೋತ್ಸವವು ಅದೇ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಡೆಯತ್ತಾ ಇದೆ.

ಜಾತ್ರೆಗಳು:

ಜಾತ್ರೆಗಳು ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದು, ಮನರಂಜನೆ ನೀಡುವ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವು ಜನಪದರ ದೈನಂದಿನ ಜೀವನದ ಬೇಸರ ಕಳೆಯಲು ಮನರಂಜನೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ತಾಣಗಳೂ ಆಗಿದ್ದವು. ಜಾತ್ರೆಗಳ ಆಚರಣೆಯು ಜನರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯತೆ ಹಾಗೂ ಸಂಘಟನಾ ಮನೋಭಾವನೆ ಬೆಳೆಸಲು ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದ್ದವು. ಸಮಾಜದ ಒಳಿತಿಗಾಗಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಗಾಗಿ ವಿಶೇಷ

ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಸಂಭ್ರಮೋತ್ಸಾಹಗಳಿಂದ ನಡೆಸುವ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಆಚರಣೆಗಳೇ ಜಾತ್ರೆಗಳು. ಇವು ಜನಪದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಇವನ್ನು ಜಾತ್ರೆ, ಪರಿಷೆ, ತೇರು, ರಥೋತ್ಸವ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ, ಬಂಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಜಾತ್ರೆಗಳ ಹೊರ ಸ್ವರೂಪ ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದು ಇಂತಹ ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪದರು ತಮ್ಮ ಬಯಕೆಗಳ ಈಡೇರಿಕೆಗಾಗಿ, ಕಷ್ಟನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ದೇವರಿಗೆ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತೀರಿಸುವುದು ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಬಹುತೇಕ ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ತೇರು ಅಥವಾ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಜಾತ್ರೆ ಎಂದರೆ ರಥೋತ್ಸವವೇ ಎನ್ನುವಷ್ಟು ಇದರ ವ್ಯಾಪಕತೆ ಇದೆ. “ಹೋಳಿಗೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹಬ್ಬವಿಲ್ಲ ರಥವಿಲ್ಲದೆ ಜಾತ್ರೆಯಿಲ್ಲ” ಎಂಬ ಗಾದೆ ಮಾತು ಸಹ ಇದೆ. ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಹಾಯುವುದು, ಸಿಡಿಏರುವುದು, ಬಲಿಕೊಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಹರಕೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದು,[27] ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಈ ಜಾತ್ರಾಮಹೋತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ಬಲಿಕೊಡುವಿಕೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಪ್ರಾಣಿ ದಯಾಸಂಘದವರಿಂದಾಗಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಸ್ತು ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ಅಂದಿಗಿಂತ ಇಂದು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜನರನ್ನು ಸೆಳೆಯುತ್ತಿವೆ.

ಕೃಷಿ ದೇಶವಾದ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಒಂದು ವಾರ್ಷಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವಾಗಿದ್ದು, ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು, ತಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರಲು ಧಾರಾಳವಾದ ಅವಕಾಶ ರೈತರಿಗೂ, ಕಸುಬುದಾರರು ಮತ್ತು ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಇಂತಹ ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ದನಕರುಗಳ ಮಾರಾಟ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ರೈತರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಾಸು ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಜಾತ್ರೆಗಳ ಏರ್ಪಾಡಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಈ ಜಾತ್ರೆಗಳು ಮನರಂಜನೆಯ ಮೂಲವಾಗಿದ್ದು ಗಾಯಕರು, ನರ್ತಕರು, ಯಕ್ಷಿಣಿಗಾರರು, ಹಾವಾಡಿಗರು ಮೊದಲಾದವರು ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಲೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವರು. ಜಾತ್ರೆಯ ಅವಧಿ ಒಂದೋ ಎರಡೋ ದಿನಗಳಿಂದ ಒಂದೋ ಎರಡೋ ವಾರಗಳವರೆಗೆ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ವರಮಾನವಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಸರಕಾರವೂ ಇಂತಹ ಜಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲೂ ಮನಗಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಜಾತ್ರೆಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಆಚರಣೆಯ ಆಶಯಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜನಸಮೂಹದ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ವಾಣಿಜ್ಯಕ ಸಂಬಂಧಗಳು, ವಹಿವಾಟುಗಳು, ಕೊಡುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ಹಾಗೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಭ್ರಮದ ವೇದಿಕೆಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆಯ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ಮಹೋತ್ಸವ / ರಥಸಪ್ತಮಿ

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಟ್ಟಣ, ಇಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬ-ಹುಣ್ಣಿಮೆ ನಡೆದರೆ ಜಾತ್ರೆಯ ವಾತಾವರಣವೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯ ರಥೋತ್ಸವ ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ಸಪ್ತಮಿಯಂದು ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಭಗವಾನ್ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣನು ತನ್ನ ಸಂಚಾರದ ಪಥವನ್ನು ಬದಲಿಸುವ ದಿನವಿದು. ರಂಗನಾಥನ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ರಥದಲ್ಲಿರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇರಿಸಿ ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ.[28] ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಬಾರಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಉತ್ಸವಕ್ಕಿಂತ ಫೆಬ್ರವರಿ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ರಥಸಪ್ತಮಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ರಥೋತ್ಸವ ಬಹಳ ಪ್ರಮುಖವಾದುದಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಜಾತ್ರೆ ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳ ಕಲಾಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ದಿನವೂ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಚರಣೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮೋತ್ಸವವು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂದು ಪಕ್ಕದ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬೃಂದಾವನ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಛತ್ರಿ ಚಾಮರದೊಂದಿಗೆ ಬಂದು ಐದು ಕೊಡ ನೀರನ್ನು ಮಕ್ಕಳ ಕೈಲಿ ತರಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಅಭ್ಯಂಜನ ಮಾಡಿಸಿ, ನಂತರ ಮಂತ್ರಪುರಸ್ಸರವಾಗಿ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಧರಿಸಿ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಮೊದಲ ದಿನದ ಪೂಜೆಯಾದುದರಿಂದ ಪಟ್ಟಣದ ಜನರು ಮಾತ್ರ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದ ಗ್ರಾಮದ ಜನರು ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಸೇರಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಅಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಜನಪದರ ಪೂಜೆ ಮೊದಲ ಪೂಜೆಯು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಭಕ್ತಜನರಿಗೆ ಅನ್ನ ಸಂತರ್ಪಣೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಮೊದಲ ದಿನದ ಆಚರಣೆಯೂ ಜಾತ್ರೆಗೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡುವ ಪ್ರಮುಖ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾರೆ ಬ್ರಹ್ಮೋತ್ಸವ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಯಾಗಶಾಲೆ ಪ್ರವೇಶ: ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರಮುಖವಾದ ದೇವತೆಯಾದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಜಾತ್ರೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು ಯಾಗಶಾಲೆ ಪ್ರವೇಶ. ಇದು 2ನೆಯ ದಿನ ನಡೆಯುವ ವಿಶೇಷ ಆಚರಣೆಯೂ ಕೂಡ ಆಗಿದೆ. ಅಂದು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಜಾತ್ರೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇತರೆ ಒಂಬತ್ತು ದೇವರುಗಳನ್ನು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಅವಭೃತ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿಸಿ ಕರೆತರುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವರುಗಳೆಂದರೆ ಗರುಡ, ಆಂಜನೇಯ, ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದವು. ಅವಭೃತ ಸ್ನಾನದ ನಂತರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದ ಒಂಬತ್ತು ದೇವರುಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಜಾತ್ರೆ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಪೂಜಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗೆ ರಥೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ನಡೆಯುವ ಈ ಆಚರಣೆಗೆ ಯಾಗಶಾಲೆ ಪ್ರವೇಶ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾಗಶಾಲೆ ಪ್ರವೇಶದ ದಿನದಂದು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅಭಿಷೇಕಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅಂದು ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ದಂಡು ನೆರೆದು ಅಭಿಷೇಕ ಮತ್ತು ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ.[29]

ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಪರಿಭಾವನೆ: ಜಾತ್ರೆಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಈ ಆಚರಣೆಗಳು ತುಂಬಾ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ಅಂದು ನವಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಅಭಿಷೇಕಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟಣದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲದೆ ದೂರದ ಊರಿನಿಂದ ಬಂದಂತಹ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳೂ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.[30]

ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷ: ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಈ ಆಚರಣೆಗಳು ಪಟ್ಟಣದ ಜನಸಮುದಾಯವನ್ನು ತನ್ನ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳಂದು ಆರಂಭವಾಗುವ ಜಾತ್ರೆಯ ಪೂರ್ವ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಜಾತ್ರೆಗಳಂತೆ ನಡೆಯುವ ಈ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣದ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತರಾದ ಕೃಷಿಕರು ಬಗೆಬಗೆಯ ಅಭಿಷೇಕ ಮತ್ತು ಸೇವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷವು ಜಾತ್ರೆಯ ಮುನ್ನ ದಿನ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ದೇವರಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಪಡೆದು ರಥೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಒಂದು ಪರಿಪಕ್ವ ದಿನವೆಂಬ ಭಾವನೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.[31]

ರಥೋತ್ಸವ: ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ನಿತ್ಯ ಪೂಜೋತ್ಸವಗಳು ಮುಗಿದ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಐದನೇ ದಿನ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆ ದಿನ ಜಾತ್ರೆಯ ಪ್ರಮುಖವಾದ ದಿನ. ಅಂದು ಬೆಳಿಗ್ಗೆ 6 ಗಂಟೆಗೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ವಾಹನ ಎಂಬ ಆಚರಣೆಯು ಮುಗಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಬೃಂದಾವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಕುಂಭಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ತಂದು ಕುಂಭಾಭೀಷೇಕ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ವಾಹನ ಎಂಬ ಉತ್ಸವವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಚಕರು ಮತ್ತು ಪರಿಚಾರಕರು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ದೇವರು ವಾಪಸ್ಸು ಹೊಳೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಾತ್ರೆ ನಿಧಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ನವಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಎಲ್ಲ ದೇವರಿಗೂ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಮಂಟಪೋತ್ಸವ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮಂಟಪೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ, ನಂತರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವರುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಆರಂಭವಾದ ಮಂಟಪೋತ್ಸವ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಪಟ್ಟಣದ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮನೆಯವರು ದೇವರಿಗೆ ಹಣ್ಣು–ಕಾಯಿಗಳಿಂದ ಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಈ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಜಾತಿ, ಮತ, ವರ್ಗ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲರೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಂಟಪೋತ್ಸವ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ದೇವರಿಗೆ ಮಹಾಮಂಗಳಾರತಿಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗನನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಇತರ ದೇವರುಗಳನ್ನು ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲೇ ಇಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೊಂಡ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಭಕ್ತಿ ಭಾವಪೂರಿತ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ವೇಳೆಗೆ ತೇರನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ರಥೋತ್ಸವದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಮುಖವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯ ಬೇಕು ಎಂಬ ನಿರ್ಧಾರವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಇಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ರಾಜಕಾರಣಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದು,

ಈ ತೇರನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ರಾಜಕಾರಣಿಯಿಂದ ಮೊದಲು ಎಳೆಸುವ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಯಾವುದೇ ಜಾತಿ ಮತ ಎನ್ನದೆ ಬಂದಂತಹ ಭಕ್ತಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ರಥೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ಹೊರ ಊರುಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸಾಗರೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತಾರೆ. ರಥ ಎಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಭಕ್ತ ಸಮೂಹ ರಥದ ಮೇಲೆ 'ಹರಕೆದಂಡೆ'ಯನ್ನು ಎಸೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹರಕೆದಂಡೆ ಎಂದರೆ ಹೂ, ದವನ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು ಮೂರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಒಂದು ದಂಡೆ. ಅದನ್ನು ರಥದ ಮೇಲೆ ಎಸೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಹರಕೆದಂಡೆ ಅಂದು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜನರುಗಳು ಆಚರಣೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಜನರುಗಳಿಂದ ಬರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಗೋವಿಂದ ಗೋವಿಂದ ಎಂದು ಕೂಗುವ ಶಬ್ದಗಳು ಜನರನ್ನು ಭಾವತೃಪ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಸುತ್ತದೆ. ಗಂಟೆಗಳ ನಾದ, ಜೈಕಾರಗಳಂತಹ ಕೂಗಾಟ ಮೈನವಿರೇಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಉಯ್ಯಾಲೋತ್ಸವ: ಇದು ರಥೋತ್ಸವದ ಮರುದಿನ ನಡೆಯುವ ಆಚರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಹಾಲಿನ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮೊದಲು ರಥೋತ್ಸವ ಆದ ನಂತರ ದೇವರನ್ನು ರಥದಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿಸಿ ನೀರಿನಿಂದ ಅಭ್ಯಂಜನ ಮಾಡಿಸಿ ನಂತರ ಹಾಲಿನ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಯ್ಯಾಲೋತ್ಸವ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಆಚರಣೆ ಒಂದು ದಿನ ಪೂರ್ತಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.[32]

ಹಬ್ಬಗಳು, ಉತ್ಸವಗಳು, ಜಾತ್ರೆಗಳು ಜನರಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯ ಮೂಡಿಸುವ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದ್ದು, ಮನಸ್ಸಿನ ನೆಮ್ಮದಿಗಾಗಿ, ಲೋಕ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಒಟ್ಟಾರೆ ಸಮಷ್ಠಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರೂಪಿತಗೊಂಡ ಸಂಪ್ರದಾಯ ನಿಷ್ಠ ಆಚರಣೆಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆ

ದೇವಾಲಯಗಳು ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನದ ಸಕ್ರಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದುದರ ಜೊತೆಗೆ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬಹುಮುಖ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯದ ಸೇವೆ, ವಿಶೇಷ ಪರ್ವ, ಉತ್ಸವಗಳು, ರಂಗಭೋಗ, ಅಂಗಭೋಗ, ಪಾತ್ರಪಾದ ಮೂಲ ಪರಿವಾರ, ಪೂಜಾರಿ ವರ್ಗದವರ ಜೀವಂತ ಮಠಗಳು, ಅನ್ನ ಸತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಹಾಗೂ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಹೇರಳವಾದ ಸಂಪತ್ತಿನ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇತ್ತು. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅನೇಕ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಆ ಮೂಲಗಳೆಂದರೆ ಅರಸರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ದಾನದತ್ತಿಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು, ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಕೊಡುಗೆಗಳು, ವರ್ತಕ ಸಂಘಗಳ ಕೊಡುಗೆಗಳು, ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗಗಳು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ದಾನಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಹಳ್ಳಿಗಳು, ಹೊಲ-ಗದ್ದೆಗಳು, ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಇತರ ಆಭರಣಗಳು, ಹಣ, ಗೋವು, ದವಸಧಾನ್ಯಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುಗೆಗಳು ಸಂಗ್ರಹವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಸಂಪತ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಅಲ್ಲದೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಸೇವಾ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಪುರೋಹಿತರು, ಸಂಗೀತಗಾರರು, ನರ್ತಕಿಯರು, ಅಡುಗೆಯವರು, ದೀಪ ಹಚ್ಚುವವರು, ಕಸ ಗುಡಿಸುವವರು, ಕಾವಲುಗಾರರು ಮುಂತಾದವರಿರುತ್ತಿದ್ದು,[33] ಇವರೆಲ್ಲರ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ನೌಕರಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಲಕೊಡುವ, ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಖರೀದಿಸುವ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ನಡೆಸುವ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯಗಳು ಖಾಸಗಿ ಭೂ ಮಾಲೀಕರಂತಿದ್ದು, ಅವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಹಬ್ಬಗಳು, ಜಾತ್ರೆಗಳು, ಉತ್ಸವಗಳು ಮೊದಲಾದ ಆಚರಣೆಗಳು ವ್ಯಾಪಾರಿ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವೇ ಆಗಿದ್ದು ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಬಿರುಸಿನಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಆಯಾಮವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಎರಡನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಯೇತರ ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೃಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದು, 1. ಕೃಷಿ–ಭೂಮಿ 2. ಭೂಸ್ವಾಧೀನ 3. ಭೂದಾನ–ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯ ಮತ್ತು ದೇವಾದಾಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ 4. ನೀರಾವರಿ. ಕೃಷಿಯೇತರ ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವ್ಯಾಪಾರ–ವಾಣಿಜ್ಯ, ತೆರಿಗೆ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೃಷಿ–ಭೂಮಿ: ಒಂದು ನಾಡಿನ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆ ಅಲ್ಲಿನ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿನ ಜನತೆ ತಮ್ಮ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಭದ್ರತೆಗೆ ಅಲ್ಲಿನ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಯು ಅಲ್ಲಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ನಿಸರ್ಗದತ್ತವಾದ ಬೆಟ್ಟ–ಗುಡ್ಡ, ಕಾಡು, ಮಣ್ಣು, ನೀರು ಮುಂತಾದ ಭೂಮಿಯಾಧಾರಿತ ಅಂಶಗಳಿಂದಾಗಿರುವ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆರ್ಥಿಕ ನೆಲೆಗೆ ಮೂಲಸೆಲೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನಾಂಗವಾಗಿ ಮಾಡಲು ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಡು ನಾಡಾಯಿತು. ದೇವರು ಧರ್ಮದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಬಳಸಿದಾಗ ಊರುಗಳು ನೆಲೆಗೊಂಡು ಆರ್ಥಿಕ ಸೆಲೆ ಸದೃಢಗೊಂಡಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆಯು ಭೂ–ಆಧಾರಿತ ಅಂದರೆ ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ, ಕೃಷಿಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಸಾಗುವಳಿಯ ಜಮೀನನ್ನು 'ದೇವಮಾತೃಕ' ಮತ್ತು 'ನದೀಮಾತೃಕ'[34] ಗಳೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕೇವಲ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹೊಲಗಳು ದೇವಮಾತೃಕಗಳು; ನದಿ, ಕೆರೆ, ಬಾವಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಹೊಲಗಳನ್ನು ನದೀ ಮಾತೃಕಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಭಜನೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು 'ಬೆದ್ದಲೆ' ಮತ್ತು 'ಗದ್ದೆ'[35] ಗಳೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು, 'ಬೆದ್ದಲು' ಎಂದರೆ 'ಹೊಲ', ನೀರಾವರಿವುಳ್ಳ ಭೂಮಿಗೆ 'ಗದ್ದೆ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.[36] ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತೋಟ (ಬಾಗಾಯ್ತು) ಮತ್ತು ತುಡಿಕೆ[37]ಗಳೆಂದು ಸಹ ಕೃಷಿಭೂಮಿಯನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಡಿಕೆ, ವೀಳ್ಯೆದೆಲೆ, ತೆಂಗು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ತೋಟ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಕಾಯಿ ಪಲ್ಯೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ತುಡಿಕೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[38]

ಈ ವರ್ಗೀಕರಣದ ಜೊತೆಗೆ ಬುಕನಾನ್ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಎರೆಭೂಮಿ, ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು, ಮರಳು ಭೂಮಿ, ಬೋರೆ ಅಥವಾ ಕಲ್ಲು ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೃಷಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಭೂಮಿ[39] ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಗೀಕರಣಗಳು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭೂ ಸ್ವಾಧೀನ: ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಗೌರವಯುತವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದು, ದಾನ ಪಡೆಯುವುದರ ಮೂಲಕವೋ ಅಥವಾ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರ ಮೂಲಕವೋ ಭೂ ಒಡೆಯನಾಗುವ ಅವಕಾಶ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಇದ್ದು, ದೇವಾಲಯಗಳು, ಮಠಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು, ಮುಂತಾದವರು ಭೂದಾನ ಪಡೆದು ಭೂಮಿಯ ಒಡೆಯರೆನಿಸಿದ್ದರು. ಮಿಲಿಟರಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದವರಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಅಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅಂಶವಾಗಿತ್ತು.[40] ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಪಡೆದವರು ಕೇಂದ್ರಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ನೂತನ ಭೂಮಾಲೀಕ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳ ಹುಟ್ಟಿಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು.[41] ದೇವಾಲಯಗಳಂತೂ ಅಪಾರ ದಾನದತ್ತಿಗಳಿಂದಾಗಿ ಭೂಮಾಲೀಕರಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಈ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಉತ್ಪಾದಕ ವರ್ಗದ ಶೋಷಣೆ ಮತ್ತು ಬಲವಂತ ದುಡಿಮೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ್ದವು. ಹಳ್ಳಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ರೈತಾಪಿ ವರ್ಗದವರಿಂದ ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ದುಡಿಮೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.[42] ಅಂತೆಯೇ ದಾನದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಥೆಯೇ ಆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿನ ಒಡೆತನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ದಾನ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯವಾಗಿದ್ದು, ಅದು ಹೊಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭೂಮಾಲೀಕ ವರ್ಗವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿತ್ತು.[43] ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ರಾಜ್ಯದೊಳಗೆ ಹೊಸ ಭೂಮಾಲೀಕ ವರ್ಗಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದವು. ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಹತೋಟಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಅರಸು ಮನೆತನಗಳಿಗೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು.[44] ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭುತ್ವದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿ ಇಲ್ಲವೆ ಸೈನಿಕ ಬಲವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹತೋಟಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಧರ್ಮದ ಮೊರೆ ಹೋಗುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು.

ಭೂದಾನ / ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ಮತ್ತು ದೇವದಾಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ:-

ದಾನದ ಕಲ್ಪನೆ ಅಂದಿನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವೂ, ಸಾಮಾಜಿಕ-ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಕ್ತಿಯೂ ಆಗಿತ್ತು. ಧರ್ಮದ ಭದ್ರ ತಳಹದಿಗೆ ದಾನ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವಾಲಯ, ಬಸದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅವುಗಳಿಗೆ ದಾನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ, ರಾಜಾಶ್ರಯ ನೀಡಿ ಅವು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ದಾನ ನೀಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ದಾನದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಭೂಮಿ, ಹಣ, ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ದೈನಂದಿನ ಉಪಯೋಗದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದು ಆಕರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಬಹುತೇಕ ದಾನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ, ಅಗ್ರಹಾರ, ಮಠ ಮತ್ತಿತರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ನೀಡಿರುವ ದಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭೂದಾನ ನೀಡಿರುವ ಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡುವ ಪದ್ಧತಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳರವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹರಡಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಕಂಡು ಬಂದರೂ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ದಾನ ನೀಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಅರಸರಿಗಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಂಡ ಪ್ರಭುವರ್ಗ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾವರ್ಗಗಳಾದ ಅರಸರು, ರಾಣಿಯರು, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು, ಶ್ರೀಮಂತರು, ಸಾಮಂತರು, ಅಧಿಕಾರಿವರ್ಗದವರು ಮೊದಲಾದವರು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ದಾನವನ್ನು ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನೀಡಲು ಮುಂದಾದರು. ರಾಜ್ಯನೀತಿಯ ಸಾಧನವಾಗಿ ದಾನದ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳಾದ ಅಗ್ರಹಾರ, ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ಮತ್ತು ದೇವದಾನಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದರೆ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಿರುವ ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿದ್ದು, ಅಗ್ರನಿಗೆ ಅಥವಾ ಹಿರಿಯನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಊರು ಎಂದು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಗ್ರ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಆಹಾರ ಎಂದರೆ ದೇಶ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಜನವಸತಿ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ವಾಸಿಸಲು ದಾನದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂಥ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[45] ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ

ಭೂಮಿಯ ಮಹಾಜನರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮದೇಯವೆಂತಲೂ, ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದೇವದಾಯವೆಂತಲೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ನೆಲೆಗಳು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ವಾಸಮಾಡುವ ಬಡಾವಣೆಗಳು) ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರು, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡ ಮೇಲೆ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಅವರು ದೇವದಾಯ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ಬರ್ಟನ್ ಸ್ಟೀನ್‌ರವರು "ಬ್ರಹ್ಮದೇಯಗಳು ಕೃಷಿ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು".[46] ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ಗ್ರಾಮಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯವಿರುವ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಶಾಂತಿ, ಸುಭದ್ರತೆ ಹಾಗೂ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳ ಸುರಕ್ಷತೆಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ನದಿಗಳು, ತೊರೆಗಳು, ಕಾಲುವೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೆರೆಗಳಿಂದ ನೀರು ಒದಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಶುಷ್ಕವಾದ ಒಣನೆಲವಿರುವಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಿಲ್ಲ. ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳಿಲ್ಲದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗ್ರಾಮಗಳು ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಟೀನ್ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.[47] ಇವರ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಪ್ರದೇಶದ ಕೇಂದ್ರ ಬಿಂದುವಾಗಿದ್ದು, ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಕಪಿಲಾ ನದಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ಕೃಷಿ ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ತಳಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.1210ಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ದೇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಈ ಶಾಸನವು ಬ್ರಹ್ಮಪುರ ಅಥವಾ ಚತುರ್ಮುಖ ನಾರಾಯಣ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಭಟ್ಟರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಸ್ಥಳ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದ ವರಂತರು ಪೆರುಮಾನ್ ಎಂಬುವವನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮವನ್ನು 65 ವೃತ್ತಿಗಳಾಗಿ

ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ 33 ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು 88 ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ನೀಡಲಾಯಿತು. ದಾನ ನೀಡಿದ ಮೇಲೆ ಗ್ರಾಮದ ಹೆಸರು 'ಅಳಗಿಯ ಪೆರುಮಾಳ ಪುರಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು.[48]

ಕ್ರಿ.ಶ. 1431ಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ವಿಜಯನಗರದ 2ನೇ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನವು, ಅರಸನ ನಿರೂಪದಿಂದ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವರು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಅಡಿಕೆ ಸುಂಕ, ಮಗ್ಗ ವುಮಾರ (ತಮಿಳಿನ ವುಮಾರ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹೊಸತಿಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಹೊಸತಿಲು ಹಣ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಪದವೆನ್ನಬಹುದು) ಕಾಣಿಕೆ ಮುಂತಾದ ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಆದಾಯವನ್ನು, ಸೌಮ್ಯ ರಾಜನೆನಿಸಿದ ರಂಗನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ವಸಂತೋತ್ಸವ ಪೂಜೆಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[49] ಇದೇ ಶಾಸನವು ಅರಸನ ನಿರೂಪದಿಂದ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಗೆ ದಿನಪ್ರತಿ ಅತಿರಸ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಬೀರಶೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿಯ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಭೂದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[50]

ವಿಜಯನಗರದ ಅಚ್ಚುತರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.1464ನೆಯ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಅಮರ ಮಾಗಣಿಯಾಗಿ ರಾಮಭಟ್ಟಯ್ಯನಿಂದ ಅಪ್ಪಾಜಿಯ ಮಗನಾದ ಪೆದ್ದಿರಾಜನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸೀಮೆಯ ದಳವಾಯಿ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ಮಾನ್ಯಗ್ರಾಮಗಳು, ಕರಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾನ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಸತ್ರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಸುಂಕವನ್ನು ಪಾರುಪತ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಮಪ್ಪನಾಯಕನು ವಸೂಲು ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದ ಒಟ್ಟು ಹಣ 300 ಗದ್ಯಾಣಗಳು. ಆದರೆ ಇದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಚಿತವಾಗಿ ಬಂದ ಈ ಹಣವನ್ನು ಪೆದ್ದಿರಾಜನ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದೇವರಿಗೆ ರಾಮಭಟ್ಟಯ್ಯನಿಗೂ, ರಾಯರಿಗೂ ಪುಣ್ಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ದಾನ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[51]

ಕ್ರಿ.ಶ.1585ರ ಶಾಸನವು ರಾಮರಾಜನ ಮಗ ತಿರುಮಲ ರಾಜನು ತನ್ನ ತಂದೆ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ಶ್ರೀರಂಗಧಾಮ ಸ್ವಾಮಿಗೆ (ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ) ಪಟ್ಟಸೋಮನಹಳ್ಳಿ, ಸುಂಕತೊಣ್ಣೂರು, ಮೇನಾಗರ ಮತ್ತು ನರಿಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.[52]

ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಉತ್ತರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ 'ಕಂಠೀರಮಪುರ' ಎಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸೋಪಕರಣ ಸೋಪಸ್ಕರವಾಗಿ ಗೃಹಗಳನ್ನು, ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ತ್ರಿಮತಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಟ್ಟರು.[53] ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕಾವೇರಿ ಮಣಿಕರ್ಣಿಕ ತೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಹಸ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಂತರ್ಪಣೆ ಆಗಬೇಕೆಂದಾಲೋಚಿಸಿ, ಆ ತೀರದಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ 'ದೇವರಾಜ ಸಮುದ್ರ' ವೆಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತ್ರಿಮತಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ವೃತ್ತಿಗಳೊಡನೆ ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಟ್ಟರು.[54] ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್‌ರವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರಾದ ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್‌ರವರ ವರ್ಷಾಬ್ಧಿಕ ಪುಣ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ವೈಕುಂಠದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಮತಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಟ್ಟು, ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಸುಖವಸತಿಯಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ತಾವು ಗುಂಡಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಆ ಪ್ರತಿಪರ ವಾಸುದೇವರ ಗುಡಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚತುರಶ್ರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕುಬೀದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ, ಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ವೃತ್ತಿವಂತರಾದ ಮಹಾಜನಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾಮಭೂಮಿ, ಗೃಹೋಪಕರಣ, ಪೂಜೋಪಕರಣ ಸಹಿತವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಈ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ 'ದೇವನಗರ' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟು, ಪ್ರಥಮ ಶತಕ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾಮವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದರು.[55]

ಕ್ರಿ.ಶ. 1686ನೇ ನವೆಂಬರ್ 19ರಂದು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಮತ್ತು ರಾಣಿಗೆ ಚಿನ್ನದ ಬಟ್ಟಲು ಹಿಡಿಯುವ ಚೆಲುವವ್ವೆ ಮಗನಾದ ದೊಡ್ಡ ದೇವಯ್ಯನು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮಧ್ಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸೀತಾಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸಮೇತರಾದ ಕೋದಂಡಸರಾಮ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ರಾಜರ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ಈ ದೇವರಿಗೆ ಸೇವೆಗಳು, ನೈವೇದ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಾಮನವಮಿಯಂದು ವಿಶೇಷ ಉತ್ಸವ ನಡೆಸುವುದು ಇವುಗಳಿಗಾಗಿ ಅವ್ವೇರಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನೀಡಿದನು.[56]

ನೀರಾವರಿ:

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿಂದಲೂ ನೋಡಲಾಗಿತ್ತು. ಕೆರೆ, ಕಾಲುವೆ, ಬಾವಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು, ಶ್ರೀಮಂತರು ಮೊದಲಾದವರು

ಪುಣ್ಯದ ಕೆಲಸವೆಂದು ಕೆರೆ-ಕಟ್ಟೆ-ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಕೆರೆ, ಬಾವಿಗಳನ್ನು ಬಳಸುವ ಹಕ್ಕು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದೇ ರೀತಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಧಿಕಾರವೂ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿತ್ತು. ನೀರಾವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೀರು ಮೊದಲು ದೇವಾಲಯದ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗಿ ನಂತರ ಇತರ ಜಮೀನುಗಳಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇಂಥ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಅಧಿಕಾರ ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಆದರೆ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿಯೂ, ಮಾನವನಿರ್ಮಿತವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಂತಹ ಹಲವು ಜಲಸಂಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿವೆ. ಮುಂದೊಂದು ದಿನ ಈ ಜಲಸಂಗ್ರಹಗಳಿಗಾಗಿ ಮನುಕುಲವು ಪರಿತಪಿಸಬೇಕಾಗುವ ಸಂದರ್ಭ ಒದಗಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕೃಷಿ ಚಟುವಟಿಕೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ನದಿಗಳು ಹರಿಯದೇ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ಕೃಷಿಕರು ಹೆಚ್ಚೆಚ್ಚು ಕೆರೆ-ಕಟ್ಟೆ-ಬಾವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಜಲಸಂಗ್ರಹಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಳ್ಳಬೇಕೇನ್ನುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವರಿಗೆ ತೆರಿಗೆಯಿಂದ ಪೂರ್ತಿ ಅಥವಾ ಭಾಗಶಃ ವಿನಾಯಿತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆರೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಸನಲ್ಲದೆ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಮಠಗಳು, ವರ್ತಕ ಸಂಘಗಳು, ಗ್ರಾಮಸಭೆ ಮುಂತಾದವು ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಿನ ಬೇಸಾಯದ ಭೂಮಿಯ ವಿಸ್ತಾರ ಹಾಗೂ ಬೆಳೆಯುವ ಬೆಳೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡು ಕೆರೆಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರ ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಯಾರ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಅವರ ಹೆಸರನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಇಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಇಂತಹ ನಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ: 1) ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆ, ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆಗಳು ತುಂಬಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕೆರೆಗಳು ಇದ್ದವೆಂದು ಬುಕನಾನ್ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೈನುಬೆಳೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿತ್ತು. ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನು ಬೆಳೆಯಲು ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದ ನೀರನ್ನು ಕಾದಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವ ನೀರನ್ನು

ಕೆರೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಎರಡು ಫಸಲು ಬಿತ್ತನೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಯ ಬಹುದಿತ್ತೆಂದೂ ಬುಕನಾನ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.[57]

2) ಕ್ರಿ.ಶ.1458ರ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು "ಆ ಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹೋದ ಕಾಲುವೆ, ಎಡದಲ್ಲಿ ಹಾಯಿಕೊಂಡು ಆ ಕಾಲುವೆ", "ಆ ಕಾಲುವೆ ಮೇರೆಯಾಗಿ ನಡೆದು ಲೋಕಪಾವನಿ ಎಂಬ ಸಾಗರ ಕೂಡಿತ್ತು" ಎಂಬ ಈ ಉಲ್ಲೇಖದಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ತೋಡಿ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.[58] ಇದೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ "ನೆಲಮನೆಯ ರಂಗಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಕೆರೆಯ ತೆಂಕಣ ಕೋಡಿಯಲ್ಲಿ" ಎಂಬ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದ್ದು, ಇದು ಕೆರೆಯ ನೀರನ್ನು ಹಾಯಿಸಿ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ನೀರಾವರಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಭೂಮಿಯ ವರ್ಗೀಕರಣವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. 'ಗದ್ದೆ', 'ಬೆದ್ದಲು', 'ತೋಟ', 'ತುಡಿಕೆ', 'ಅಣೆ', 'ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು', 'ಕಾಡಾರಂಭ', 'ನೀರಾರಂಭ'.[59] ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಕೃಷಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ನೀರಾರಂಭ ಅಥವಾ ಗದ್ದೆ ಎಂದೂ, ಮಳೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿದ ಕೃಷಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಕಾಡಾರಂಭ ಅಥವಾ ಬೆದ್ದಲು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ತೆಂಗು, ಅಡಿಕೆ ಮತ್ತು ಮಾವುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ತೋಟವೆಂದು, ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ತುಡಿಕೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಣೆ ಎಂದರೆ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ನೀರಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಒಡ್ಡು ಕಟ್ಟಿ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ. ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ಎಂದರೆ ಒಂದು ಕೆರೆ ಅಥವಾ ಕಾಲುವೆ ಕೆಳಗಿನ ನೀರುಣಿಸಿದ ಭೂಮಿಯ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸೀಮೆಯು ಕಾವೇರಿ ನದಿಬಯಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಸಮೃದ್ಧವಾದ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ಅಂಶವು ಅಲ್ಲಿನ ಕೃಷಿ ಉತ್ಪಾದಕತೆಗೆ ತನ್ನ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡಿತು. ದೇವಾಲಯದ ಆರ್ಥಿಕತೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ಮತ್ತು ದೇವದಾಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಇಂತಹ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭೂದಾನ ನೀಡುವವರು ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅನುಕೂಲತೆ ಇದ್ದ ಕಡೆಯೇ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗಣ ಭೂಮಿ, ಕೆರೆಯ ಮೇಲಿನ ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿರುವ ಇಂತಹ ನಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಹಲವು

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣ ಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ನಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜ ಒಡೆಯರು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಕಳಸ್ತವಾಡಿ ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗಿದ್ದ 50 ಖಂಡುಗ ಭತ್ತವನ್ನು ಕೊಡುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದರು.[60] ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕೋಟೆಗೆ ನೈಋತ್ಯ, ವಾಯವ್ಯ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ನದಿಗೆ ಎರಡು ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಚಂದ್ರವನದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕವಲೊಡೆವ ಕಾವೇರಿಗೆ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಹೊಸದಾಗಿ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ಕಾಲುವೆ' ಎಂದು ತಮ್ಮ ಉಪಸಪತ್ನಿಯ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟು, ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಆದ ಭತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಕಟ್ಟಳೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು.[61] ಕ್ರಿ.ಶ. 1730ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದಾಗಿ ಸಮಕಾಲೀನ ಕೃತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.[62]

ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ:

ದೇವಾಲಯವು ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯದ ಕೇಂದ್ರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಂತೆ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಅಂಶಗಳಿಂದ ದೃಢಪಡಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಹಣವನ್ನು ಸಾಲ ನೀಡುವ, ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಹಾಗೂ ಬಡ್ಡಿಯನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾ, ಬ್ಯಾಂಕಿನಂತೆ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಣಿಕೆಗಳು, ತೆರಿಗೆಗಳು, ಸುಂಕಗಳು, ಹಣ ಮತ್ತು ವಸ್ತು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾಗಿದ್ದು, ಇವು ಅವಶ್ಯಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾದ ಕಾಣಿಕೆ, ಸುಂಕ ದಾನಗಳು ಅವಶ್ಯಕ ವೆಚ್ಚದ ನಂತರವೂ ಉಳಿದು ದೇವರ ನಿಧಿಯಾಗಿ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು, ದೇವರ ನಿಧಿಗೆ ಶ್ರೀಭಂಡಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ದೇವರ ಶ್ರೀಭಂಡಾರದಿಂದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದ್ದವರಿಗೆ ಸಾಲ ನೀಡಿ ಬಂದ ಬಡ್ಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸೇವೆಗಳಿಗಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ದಾನಿಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸೇವೆಯ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿ, ಅದರ ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಸೇವೆ ನಡೆಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.[63] ಜೊತೆಗೆ ದೈನಂದಿನ ಬೇಡಿಕೆಗಳಾದ ಹೂವು, ಎಲೆ, ಹಾಲು, ಪಾತ್ರೆ, ದವಸಧಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ ಹಬ್ಬಗಳು, ಉತ್ಸವಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ

ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಖರೀದಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಜಾತ್ರೆಗಳು, ಉತ್ಸವಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂತೆಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು ತಮ್ಮ ಅಂಗಡಿಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ತೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು.

ತೆರಿಗೆ: ರಾಜ್ಯದ ಆದಾಯದ ಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆ ಮೊದಲ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಈ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಅನೇಕ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಆಸ್ತಿ ತೆರಿಗೆ, ವೃತ್ತಿ ತೆರಿಗೆ, ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ತೆರಿಗೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮುದಾಯಿಕ ಕರಗಳು ಇತರೆ ತೆರಿಗೆಗಳು.[64] ಇದಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹಣ ಸಂದಾಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಇತರ ಮೂಲಗಳೆಂದರೆ ಕಾಣಿಕೆಗಳು, ತಪ್ಪಿತಸ್ಥರ ಮೇಲಿನ ಶುಲ್ಕಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ. ರಾಜ್ಯದ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದಾಗಿ ರಾಜ್ಯಾದಾಯದಲ್ಲಿ ಭೂಕಂದಾಯದ ಮೊತ್ತ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಇದು ಅನಿವಾರ್ಯವೂ ಆಗಿತ್ತು. ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಮೊದಲು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳತೆ ಮಾಡುವ, ಉತ್ಪಾದನೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುವ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು.[65] ಭೂಮಿಯ ಫಲವತ್ತತೆ ಮತ್ತು ಬೆಳೆಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಭೂ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[66]

ಕೆಲವು ವೃತ್ತಿಗಳು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ದಾನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದು, ಹಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಸ್ತುವಿಗೇ ದೊರೆತಿದ್ದ ಆದ್ಯತೆಯಿಂದ. ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಪ್ರಗತಿ ಮತ್ತು ಉದ್ಯಮದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ನೆರವಾಗುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು, ಮಾಲೆಗಾರರಿಂದ ಮಾಲೆ, ತಂಬುಲಿಗರಿಂದ ಎಲೆ, ತೆಲ್ಲಿಗರಿಂದ ಎಣ್ಣೆ, ಹೀಗೆ ಉತ್ಪಾದಿತ ವಸ್ತುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲೇ ತೆರಿಗೆ ನೀಡುವುದು ವೃತ್ತಿಗಾರರಿಗೆ ಹೊರೆಯಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ವೃತ್ತಿಗಳವರಿಂದ ಅವರು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗರು, ಅಗಸರು, ಮೇದರು ಮೊದಲಾದವರು ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಸಂದಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.[67] ಜೊತೆಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಉತ್ಪಾದನಾ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಇತರ ವೃತ್ತಿಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ದೂರ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಕುಂಬಾರ, ಕಮ್ಮಾರ, ಚಮ್ಮಾರ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಗದವರು ನೀಡಿರುವ ಕಾಣಿಕೆಗಳು, ದಾನಗಳು, ಸುಂಕಗಳು ಸಹ ಅಪಾರ.[68]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯವು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತಲುಪಿಸಲು ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಸಾಮಾನು ಸರಂಜಾಮುಗಳನ್ನು ಆಮದುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯ ಅಗತ್ಯವೆನಿಸಿತ್ತು. ವೈಶ್ಯರು, ಬಣಜಿಗ ಶೆಟ್ಟಿಗಳು ಎಂಬ ಜನಾಂಗದವರು ವ್ಯಾಪಾರ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು ವರ್ತಕರೆಂದೂ, ವಣಿಕರೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವರ್ತಕರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟುಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಹಾಗೂ ಅದನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.[69] ಪೇಟೆಗಳಲ್ಲಿನ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ವ್ಯಾಪಾರ ವರ್ತಕರುಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವರ್ತಕ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಇವರು ಒಗ್ಗಟ್ಟಿನಿಂದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಹ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನ್ನಸತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಮಠಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಮುಕ್ತ ಹಸ್ತದಿಂದ ದಾನ ಧರ್ಮ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತೆರಿಗೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳು ಇಂತಿವೆ.

ತೆರಿಗೆಗಳ ಹೆಸರು	ಕಾಲ	ಶಾಸನ ಸಂಖ್ಯೆ
ಅಡಿಕೆ ಸುಂಕ, ಮಗ್ಗ, ವುಮಾರ ಕಾಣಿಕೆ, ಹೊರಪಾರು ಒಟ್ಟು ಸುಂಕ, ಭತ್ತ	ಕ್ರಿ.ಶ.1431	ಶ್ರೀ. ಪ.3
ಮಗ್ಗ, ಮರೆವಣ, ಸುವರ್ಣಾದಾಯ,	ಕ್ರಿ.ಶ.1528	ಶ್ರೀ.ಪ.8
ಅಡಿಕೆ, ಸುಂಕ, ವೊಳವಾರು ಬೆಡಿಗೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1564	ಶ್ರೀ.ಪ.5
ಹೊಗೆ, ಹಣ, ಸುಂಕ	ಕ್ರಿ.ಶ.1664	ಶ್ರೀ.ಪ.23
ಗದ್ದೆ, ಬೆದ್ದಲು, ತೋಟ, ತುಡಿಕೆ, ಮಗ್ಗ, ಮನೆ ಸುಂಕ, ಸುವರ್ಣಾದಾಯ, ಕಾಡಾರಂಭ, ನೀರಾರಂಭ, ಕಾಣಿಕೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1686	ಶ್ರೀ.ಪ.24
ಅಷ್ಟಭೋಗ, ತೇಜುಸ್ವಾಮ್ಯ, ಸುವರ್ಣಾದಾಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1630	ಶ್ರೀ.ಪ.25

ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು: ಕನ್ನಡ ನಾಡು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ತವರೂರು ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಮತೋಲನವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಯಷ್ಟೇ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದ

ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು, ಗ್ರಾಮಗಳ ಸ್ವಾವಲಂಬಿ ಆರ್ಥಿಕ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗ್ರಾಮವೂ ತನಗೆ ಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ತಯಾರಿಸಿಕೊಂಡು ನೆಮ್ಮದಿಯ ಸಂತೃಪ್ತಿ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿತ್ತು. ನೇಯ್ಗೆ, ಲೋಹ, ಎಣ್ಣೆ, ಗೃಹೋಪಕರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಪೀಠೋಪಕರಣಗಳು, ಉಪ್ಪು ತಯಾರಿಕೆ, ಕುಂಬಾರಿಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಅಂದು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಕಚ್ಚಾ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವಗ್ರಾಮದಲ್ಲೇ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆಲವು ಬಾರಿ ನೆರೆಯ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಕಚ್ಚಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[70] ಹೀಗೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ಸ್ವಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಒಂದೊಂದು ವೃತ್ತಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳವರೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಕೊಡು-ಕೊಳ್ಳುವ ವ್ಯವಹಾರ ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಾಗಿತ್ತು.[71] ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುವುದು.

ನೇಯ್ಗೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ: ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನೇಯ್ಗೆ, ಮಗ್ಗದೆರಿಗೆ, ಮಗ್ಗದ ಕಾಣಿಕೆ ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.[72] ದೇವಾಂಗಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಜನಾಂಗದವರು ಈ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು.[73] ಕಚ್ಚಾ ಹತ್ತಿಯಿಂದ ನೂಲು ತೆಗೆದು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪಟ್ಟ, ಸೀರೆ, ದೋತಿ, ತೆರೆಸೀರೆ (ಕರ್ಟನ್) ಹೊದಿಕೆ, ಧಾರೆಸೀರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಟ್ಟೆಗಾರರು ಉನ್ನತವಾದ ಬಾಳಿಕೆ ಬರುವ ರೇಶಿಮೆ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ಬುಕನಾನ್ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.[74]

ಬೆಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ: ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಕಬ್ಬು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಕಬ್ಬಿನ ರಸದಿಂದ ಈ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕಬ್ಬಿನಹಾಲು ತೆಗೆದು ಬೆಲ್ಲ ತಯಾರಿಸುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಆಲೆಮನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[75] ಬೆಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನ ಉಗ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.[76]

ಎಣ್ಣೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ: ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಯು ಪ್ರಮುಖವಾದುದಾಗಿತ್ತು. ಗಾಣಿಗರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವರ್ಗದವರು ಈ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು

ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರು. ಗಾಣದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಎಳ್ಳು, ಹುಚ್ಚೆಳ್ಳು, ಹರಳು, ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಬೀಜ ಮುಂತಾದ ಎಣ್ಣೆ ಕಾಳುಗಳಿಂದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[77] ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪ ಉರಿಸಲು ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿದಿನದ ಆಹಾರದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಕರಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು: ಚಮ್ಮಾರರು, ಕಂಬಾರರು, ಗಾಜಿನ ಕೆಲಸಗಾರರು, ಮರಗೆಲಸದವರು, ಕಲ್ಲು ಕುಟಿಕರು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿಯನ್ನವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ವರ್ಗದ ಜನರು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನುರಿತವರಾಗಿದ್ದು, ಆ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿನಾಜೂಕಾದ ಪೀಠೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕರಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳು ಇದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.[78]

ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳೆಂದರೆ, ದೇವಾಲಯವು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಆಯಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದು ಮತ್ತು ಅದರ ಪ್ರಚಾರಕನಂತೆ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಐಕ್ಯತಾ ಕೇಂದ್ರವು ಆಗಿದ್ದಿತು. ದೇವಾಲಯದ ಆರ್ಥಿಕತೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇದು ಇಂದಿನ ಬ್ಯಾಂಕಿನಂತೆ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಕೃಷಿಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯವು ಸುಗಮವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಅನಿವಾರ್ಯಸವಾಗಿದ್ದ ಮಾಧ್ಯಮದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಫಲಿತಗಳು:

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹಳೆಯದಾದ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಭಕ್ತರಿಂದ ಮತ್ತು ಅರ್ಚಕರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂಜೆಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರು ವಲಸೆ ಬಂದ ನಂತರ ರಾಜನ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಅಥವಾ ಆಡಳಿತ ಯಂತ್ರದ ಮೂಲಕ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ತಮ್ಮದಾಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅರ್ಚನಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮಕ್ಕೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ರೀತ್ಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚನೆ, ಪೂಜೆ, ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ, ಪಕ್ಷೋತ್ಸವ, ಮಾಸೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರೋತ್ಸವಗಳು ಜರುಗುತ್ತಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಆಚರಣೆಗಳು ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಮಾರ್ಪಾಡನ್ನು ಹೊಂದದಿದ್ದರೂ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಸೇರ್ಪಡೆಗಳು ಅಥವಾ ಕೆಲವೊಂದು ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಾರಣ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಆನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚನಾಕ್ರಮ ಹೀಗೆಯೇ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಖಚಿತವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ಕ್ರಮಗಳು ಇಂದಿಗೂ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನಾವು ಅಲ್ಲಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಾದರೂ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅವಧಿಯವರೆಗೆ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಯು ಮಹಾಜನಗಳಾದ್ದಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ತನ್ನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದರೂ ಆತನು ದೇವಾಲಯದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಆರಾಧನಾಕ್ರಮವನ್ನು ಬದಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪರಂಪರೆಯು ಮತ್ತು ಆರಾಧನಾಕ್ರಮವು ಆಡಳಿತಗಾರರ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೊರಗುಳಿದಿತ್ತೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಳ್ಳು ಅಥವಾ ಕಪಟ ಇನಾಂಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಭೂಮಿಯೆಂದು ಇತರ ಭೂಮಿಗಳ ಕಂದಾಯವನ್ನು ವಂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹಿಡುವಳಿದಾರರನ್ನು ಮಟ್ಟಹಾಕಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸುಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರಲು ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಏನೇ ಆದರೂ ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಮುಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಇಂದಿಗೂ ಮಹತ್ವದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಪರಂಪರೆಯ ಆಚರಣೆ, ಆಚಾರ–ವಿಚಾರಗಳು, ಹಬ್ಬ–ಹರಿದಿನಗಳು ಮುಂತಾದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಲಯವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವು ತಮ್ಮ ಹಿಂದಿನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದಮೇಲೆ 1800ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದದ ನಿರಂತರ ಸಮಾಜವೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ ಸಮಾಜ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ನಿಷೇಧಿಸಿತು. ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವದ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅರಸರುಗಳು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನೈತಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಹತ್ವ ಕೊಟ್ಟು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಕೇವಲ ದೇವದಾಸಿಯರ ನೃತ್ಯ ನೋಡಲು ಸೇರುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ನೈತಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಬೇಕೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದೇವಾದಾಸಿಯರು ಮೃತರಾದ ನಂತರ ಅಥವಾ ಅವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಅಶಕ್ತವಾದ ವಯಸ್ಸನ್ನು ದಾಟಿದ ನಂತರ ಅವರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ದೇವದಾಸಿಯರ ನೇಮಕವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿತು. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ 1892ರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. 1910ರಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆ, ಆಚರಣೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿತು. 1919ರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲಾ ಕಮೀಷನರುಗಳಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವ ದೇವದಾಸಿಯರಿಗೆ ಭೂದಾನವನ್ನು ನೀಡಕೂಡದೆಂದು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿತು. 1927ರಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಯಿತು. ಇದು ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿಯ ಮೇಲೆ ಗದಾಪ್ರಹಾರವಾಯಿತಾದರೂ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆ ಅದರ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅನೈತಿಕ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿದ್ದನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿದುದು ಮಹತ್ವದ ಹಂತವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಎಲ್ಲ ಉತ್ಸವಗಳು ತಮಿಳು ಪಂಚಾಂಗದಂತೆ ಮತ್ತು ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ನೆರವೇರುತ್ತಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಣೆಯಾಗುವ ಎಲ್ಲ ಸೇವೆಗಳಿಗೂ ವಿವಿಧ ವರ್ಗದ ಜನಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸಮಾಜವು ಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಈ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಯಾವುದೇ ಗೊಂದಲವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅದರ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಭೂದಾನವನ್ನು ಮತ್ತು ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಎಲ್ಲ ಶ್ರದ್ಧಾಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೂ ಭಕ್ತರು ದಾನ ನೀಡುವ ಪರಂಪರೆ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ದೇವರು ಮತ್ತು ಭಕ್ತರ ನಡುವಿನ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಸರ್ಕಾರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆದಾಯವನ್ನು

ಸಮಾಜದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಳಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಚಾರ. ಇದರಂತೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ತಮ್ಮ ಆದಾಯ ವನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಹುಟ್ಟುವಳಿಯನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸಿ ಸಮಾಜದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಉದಾ: ದೇವಾಲಯಗಳು ತಮ್ಮಲ್ಲಿದ್ದ ಅಧಿಕ ಹಣವನ್ನು ಅಥವಾ ಭಕ್ತರು ದಾನಮಾಡಿದ ಮೂಲಧನವನ್ನು ಅಂದಿನ ಗುಡಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಾದ ನೇಯ್ಗೆ, ಕುಂಬಾರಿಕೆ, ತೆಲ್ಲಿಗರು ಮುಂತಾದ ವರ್ತಕ ಸಂಘಗಳಿಗೆ ಅತಿ ಕಡಿಮೆಯೆನಿಸುವ ಬಡ್ಡಿಗೆ ದಾನನೀಡಿ ಆ ಮೂಲಧನದ ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಭಕ್ತನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಒಂದೆಡೆ ದೇವಾಲಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸದೃಢ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಬಲವಿಲ್ಲದ ವೃತ್ತಿಕೌಶಲ ಹೊಂದಿದ ಸಮಾಜವೊಂದರ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಸಮೃದ್ಧ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಮಹಾನಗರಗಳಾಗಿ, ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮ ಆರ್ಥಿಕ ಸದೃಢತೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡವು. ಇದೇ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಹಿಡುವಳಿಶಾಹಿಯಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದಾದರೂ ಈ ಹಿಡುವಳಿಶಾಹಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜ ಯಾವುದೇ ಬಗೆಯ ಪ್ರತಿರೋಧವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅಂದಿನ ಸಮಾಜವು ದೇವಾಲಯದೊಂದಿಗೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಮನಗಾಣುತ್ತೇವೆ. ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪಾಪ, ಪುಣ್ಯ, ದೇವರು, ನಂಬಿಕೆ ಇದ್ದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ಲೌಕಿಕ ಸಂಪತ್ತಿಗಿಂತ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಂಪತ್ತೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕ ಸಂಪತ್ತು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆಯಾದರೂ ಅದು ತನ್ನದಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ತಮಗೆ ಸಿಕ್ಕ ಅವಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಎಲ್ಲ ಶ್ರದ್ಧಾಳುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಶಃ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಾವು ಇಂದೂ ಭಾವಿಸುವಂತೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಶೋಷಣೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಾರ್ಜಿತವೆಂದು ನಂಬಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲವದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜ ಶೋಷಣೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದೇ ಹೊರತು ಆ ಶೋಷಣೆಯ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು:

1. Swami Harshananda, The Pancharatra Agamas- A Brief Study, January, 2003.(http://www.esamskriti.com)
2. ಅದೇ;
3. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಪಾಡಿಗಾರ್, ವಿಷ್ಣು ಕಲ್ಟ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಮೈಸೂರು, 1996, ಪು. 13–15.
4. ಅದೇ; ಪು.14,15.
5. ರಂಗೇಶಾಚಾರ್ ಎಸ್., ದಿ ಫಿಲಾಸಫಿ ಆಫ್ ಪಂಚರಾತ್ರಾಸ್, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪ್ರೌಢಪ್ರಬಂಧ, 1967, ಪು. 209–261.
6. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಪಾಡಿಗಾರ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, *ಪು.15*
7. **Swami Harshananda,** ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.
8. ರಂಗೇಶಾಚಾರ್ ಎಸ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.209–261.
9. ವೆಂಕಟನಾಥನ್ ಎ.ಎಸ್., ವಯಸ್ಸು 75, ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, ಇವರು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.
10. ರಂಗೇಶಾಚಾರ್ ಎಸ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 209–261.
11. ವಿಜಯಸಾರಥಿ, ವಯಸ್ಸು 45, ಆಗಮಿಕರು, ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಇವರು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.
12. ವೆಂಕಟನಾಥನ್ ಎ.ಎಸ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.
13. ವಿಜಯಸಾರಥಿ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.
14. ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ, ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪರಂಪರೆ, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ, 2011, ಪು.3
15. ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಸಂ–1, ಪು.154–155.
16. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಡಿ.ಟಿ., ಭಾರತದ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳು, ಪು.65.
17. ನೂರೊಂದಯ್ಯ, ಸೌಂದರಕಾವ್ಯ, (1740), ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ, ಮೈಸೂರು, ಸಂಧಿ. 1,2,3.

18. ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯ; ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯ, ಸಂಧಿ.21 ಪದ್ಯ. 1-24.

19. ಅದೇ; ಸಂಧಿ-21 ಪದ್ಯ.25-50.

20. ಅದೇ; ಸಂಧಿ 22

21. ಅದೇ; ಸಂಧಿ 22

22. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಬಿ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.255-262

23. ವಿಜಯಸಾರಥಿ, ವಯಸ್ಸು 45, ಪ್ರಧಾನ ಅರ್ಚಕರು, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ, ವಯಸ್ಸು 48, ವ್ಯಾಪಾರಿ ಇವರುಗಳು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.

24. ರಾಜಗೋಪಾಲ್, ವಯಸ್ಸು 60, ನಾದಸ್ವರ ವಿದ್ವಾನ್, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಇವರು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.

25. ರಾಮಯ್ಯ ಬಿ., ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿ, ಪು.110-111.

26. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್, ವಯಸ್ಸು 65, ಅರ್ಚಕರು, ಮತ್ತು ರಾಜಗೋಪಾಲ್, ವಯಸ್ಸು 60, ನಾದಸ್ವರ ವಿದ್ವಾನ್, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ,ಸ ಇವರುಗಳು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.

27. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪು.259-260.

28. ಜಿ.ವಿ.ದಾಸೇಗೌಡ , ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಾತ್ರೆಗಳು, ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು-2000, ಪು.52

29. ರಾಮಯ್ಯ ಬಿ., ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿ, ಪು.130.

30. ಅದೇ, ಪು.133-134.

31. ಅದೇ, ಪು.134.

32. ಅದೇ, ಪು.137.

33. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಮೈಸೂರು, 1968 ಪು.202

34. ಅದೇ, ಪು.404.

35. ಅದೇ, ಪು.404.

36. EC(NS)VI, Sr.74, 1422, A.D

37. ಗುರುರಾಜಾಚಾರ್, ಸಮ್ ಆ್ಯಸ್‌ಪೆಕ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಅಂಡ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಲೈಫ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ (ಕ್ರಿ.ಶ.1000-1300), ಮೈಸೂರು, 1978, ಪು. 17-18., ಎಂ.ಎ.ಆರ್, 1915-1919, ಪು. 195.

38. ನಾಯಕ ಹಾ.ಮಾ. (ಸಂ.), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಪು.481, ಮತ್ತು ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಎ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ದಿ ಒಡೆಯರ್ಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಮೈಸೂರು, 1996, ಪು. 401.

39. ಬುಕಾನನ್ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್, ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್, ಲಂಡನ್, 1811, ಸಂ. 1, ಪು. 83–84.

40. ಮಹಾಲಿಂಗಮ್ ಟಿ.ವಿ., ಅಡ್‌ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಷನ್ ಅಂಡ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಲೈಫ್ ಆಫ್ ವಿಜಯನಗರ, ಮದ್ರಾಸ್, 1975, ಸಂ.2, ಪು. 76–77. ಮತ್ತು ಶಿವಣ್ಣ ಕೆ.ಎಸ್., ಲ್ಯಾಂಡ್ ಅಂಡ್ ಪೆಸೆಂಟ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಪೀಪಲ್ ಆಫ್ ಮೆಡಿವಲ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಮೈಸೂರು, ಪು. 81.

41. ಮೋಹನಕೃಷ್ಣ ರೈ, ಪ್ರಭುತ್ವ ಮತ್ತು ಜನತೆ, 2010, ಪು.40.

42. ಅದೇ, ಪು.40.

43. ಗುರುರಾಜಾಚಾರ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 189.

44. ಬರ್ಟನ್ ಸ್ಟೈನ್, ಪೆಸೆಂಟ್ ಸ್ಟೇಟ್ ಅಂಡ್ ಸೊಸೈಟಿ ಇನ್ ಮೆಡಿವಲ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪು. 274.

45. ಗುರುರಾಜಾಚಾರ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 189.

46. ಬರ್ಟನ್ಸ್ ಸ್ಟೈನ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 141.

47. ಅದೇ, ಪು.142.

48. ಎ.ಕ. VI, Sr.1, 1210 A.D., p.331-332

49. ಅದೇ, Sr.3, p.332-334

50. ಅದೇ, Sr.3, p.332-334

51. ಅದೇ, Sr.5, p.335-336

52. ಅದೇ, Pp.223, p.305-306

53. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಬಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.90.

54. ಅದೇ, ಪು.101.

55. ಅದೇ, ಪು.137–139.

56. ಎ.ಕ. VI, Sr.24, p.352-357.

57. ಬುಕಾನನ್ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 84.

58. ಎ.ಕ. VI, Sr.93, p.413-416.

59. ಅದೇ, Sr.2,23 & 24.

60. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಸಂ. 2, ಪು. 70–71.

61. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಬಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.91.

62. ಅದೇ, ಪು.33.

63. ಚೆನ್ನಣ್ಣ ವಾಲೀಕಾರ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು–ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ದಲಿತ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, 2001, ಪು.114. & ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಹೆಚ್.ಎಸ್., ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು: ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು.115.

64. ಷೇಕ್ ಆಲಿ ಬಿ.(ಸಂ), ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂಪುಟ–3, ಪು.206

65. ಮೋಹನಕೃಷ್ಣ ರೈ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.24.

66. ಅದೇ, ಪು.24

67. ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಹೆಚ್.ಎಸ್., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.113.

68. ಅದೇ; ಪು.115.

69. ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಎಂ.ಎನ್. ಟೂ ಸೆಂಚುರಿಸ್ ಆಫ್ ಒಡೆಯರ್ಸ್ ರೂಲ್ ಇನ್ ಮೈಸೂರು, ಕ್ಯೂಜೆಎಂಎಸ್, ಸಂ. 23, ಪು. 461–462.

70. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಬಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.126–128.

71. ಅದೇ; ಪು.120.

72. ಎ.ಕ. VI, Sr.3, 8, 24, 104.

73. ಬುಕಾನನ್ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಸಂ. 1, ಪು. 33, 271.

74. ಅದೇ; ಪು.208.

75. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ ಆರ್., ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂ.23, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ., ಪು.136.

76. ನಾರಾಯಣಯ್ಯ, ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಸಂಗತಿ, ಹ.ಪ್ರ. ನಂ.359 : 2, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮಾನಸ ಗಂಗೋತ್ರಿ, ಮೈಸೂರು. ಪು.33.

77. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಭಾಗ–1, ಲಂಡನ್, 1889, ಪು.541.

78. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಬಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.119–120., ಕೃಷ್ಣ ಎಂ.ಎಚ್., ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆ, ಪು.3.

ಅಧ್ಯಾಯ – 5

ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಯಾಮ, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ಕಾಡು ಮೇಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಮಾನವ ಸಂಘಟಿತ ಬದುಕನ್ನು ಕಲಿತು ಒಂದೆಡೆ ನಿಂತ ನೆಲೆಯೇ ಸಮಾಜ. ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪರ ಅರಿವು, ಸಹಕಾರ, ಸಹಬಾಳ್ವೆ, ಸಹನೆ, ಸಹಿಷ್ಣುತೆ, ಕರುಣೆ, ನಿರ್ಮತ್ಸರದಂತಹ ಉದಾತ್ತ ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳ ನಿರಂತರ ಹರಿವು ಮನುಕುಲ ಉಳಿವಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದು, ಇವುಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಾನವನ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪ್ರಗತಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ನಾಗರಿಕ ಸಮಾಜದ ತಳಹದಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿವೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ದೇವರ ಕಲ್ಪನೆ ಬಂದಾಗಿನಿಂದ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ಕಾರಣದಿಂದ ಅಂತರ್ಗತ ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಮಿಡಿಯುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಭಯದಿಂದ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಋಣಪರಿಹಾರ' ಅಥವಾ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಯಾವುದೇ ಸಮಯದಲ್ಲೂ ದೇವರ ಬಗೆಗಿನ ಕಲ್ಪನೆ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಶಿಷ್ಟರಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಜನಪದರಿರಬಹುದು ದೇವರನ್ನು ಅಮೂರ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದದೆ ಮೂರ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಿ ಕಂಡುಕೊಂಡು ದೇವರಿಗೆ ನಾನಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೀಡಿ, ತನ್ನದೇ ಆದ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ಪರಂಪರಾನುಗತವಾಗಿ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡು ಆತ್ಮೀಯ ಭಾವನೆಯನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತಾ, ಆ ಭಾವನೆಯನ್ನು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ, ಕುಲದಲ್ಲಿ, ಸಂಕುಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾಗಿ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡು ಆಚರಿಸಿ ಅದರ ಮೂಲಕ ದೇವರನ್ನು ಕಂಡೆನೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಕೃತಾರ್ಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಸಾಕಾರಗೊಳಿಸಿದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದೇವರೆಂದು ಮೆರೆಸಿದ್ದಾನೆ.

ದೇವರ ಕಲ್ಪನೆ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡ ಮಾನವ ಅದಕ್ಕೊಂದು ಆಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವರನ್ನು ಶಾಶ್ವತಗೊಳಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಮುಂದಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿ. "ಆಳವಾದ ಸತ್ಯದ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿ, ಸಮೃದ್ಧ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ

ಅನುಭವಕ್ಕೆ ದಾರಿಯಾಗಿ ಹೊಸ ಹೊಸ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಕುಲವೊಂದು ಜನ್ಮ ತಳೆದು ಗಹನವಾದ ಕಲ್ಪನೆ, ತೀವ್ರವಾದ ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸತೊಡಗಿತು. ವೈದಿಕ ಯಜ್ಞವು ಭಗ್ನ ಅವಶೇಷದಂತಾಯಿತು. ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬಂದವು. ಯಜ್ಞದ ಕರ್ಮಕಾಂಡವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಕಾಂಡವಾಗಿ ಹೊಸರೂಪ ತಳೆಯಿತು. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತರಾಗಿದ್ದ ವೈದಿಕ ದೇವತೆಗಳ ಪರಿವರ್ತನಶೀಲ ಮಾನಸಿಕ ಕಲ್ಪನೆಗಳು ಪ್ರತಿಮೆಗಳಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಿವಸ್ವರೂಪಿ ವಿಗ್ರಹಗಳ ರೂಪ ಧರಿಸಿದವು. ಅವರಿಬ್ಬರ ಶಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಗಳು ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿ ತಲೆದೋರಿ, ಇನ್ನು ಮಿಕ್ಕಗಣಗಳೆಲ್ಲ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದವು. ಈ ಹೊಸತಾತ್ವಿಕತೆ ಅಂತರಂಗದ ಆರಾಧನೆ, ಬಹಿರಂಗ ಅರ್ಚನೆಗಳ ರೂಪದಳೆಯಿತು."[1] ಹಾಗೆಯೇ "ದೇವಸ್ಥಾನಗಳೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ನಾವು ಕಲಿತಿರುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಳಸುವ ಪ್ರಯೋಗಶಾಲೆಗಳು; ಮನಸ್ಸಿನ ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಾಲೆಗಳು. ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಹೋಗಿ ಬಂದರೆ ಸಾಲದು. ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ ಕುಳಿತು, ಭಕ್ತಿಭಾವದಿಂದ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕು. ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅವನ ಧ್ಯಾನದಿಂದ, ನಾಮ ಸ್ಮರಣೆಯಿಂದ ತುಂಬಬೇಕು. ದೇಗುಲವು ಮನಸ್ಸಿನ ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಾಲೆಯೇ ಹೊರತು ದೈಹಿಕ ಗರಡಿಯಲ್ಲ".[2]

ಆದಿಮಾನವನಿಂದ ಆಧುನಿಕ ಮಾನವನವರೆಗೆ ಮಾನವನ ಮೂಲಭೂತ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಬದಲಾದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಜೀವನ ಕ್ರಮ ಬದಲುಗೊಳ್ಳುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾದರೂ 'ಪರಂಪರಾನುಗತ ಮೌಲ್ಯ' ಅದು ಕೆಟ್ಟದಿರಲಿ ಅಥವಾ ಒಳ್ಳೆಯದಿರಲಿ ಸದಾ ಜೀವಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಎಂದೋ ಸೃಷ್ಟಿಗೊಂಡ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಒಂದು ಕಾಲದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಕೆಲವಾದರೂ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಸತ್ಯವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಯಾವುದೇ ಹಬ್ಬ ಇವತ್ತಿಗೂ ಏಕೆ ಜೀವಂತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಅದು ಇಂದಿಗೂ ಮನುಷ್ಯನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಸಮಾಜ ಅಥವಾ ಸಮೂಹ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕವಾದ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕವಾದ ಕಟ್ಟುಪಾಡುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಟ್ಟು ಪಾಡುಗಳೇ ಬರಬರುತ್ತಾ ಆಯಾ ಸಮಾಜದ, ಸಮುದಾಯದ ಜೀವನ ವಿಧಾನವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಮನುಷ್ಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ತನ್ನ

ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾಸು ಹೊಕ್ಕಾಗಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಧರ್ಮ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಧರ್ಮ ಮನುಷ್ಯನ ಅಸ್ತಿತ್ವದ, ಅವನ ಕುಟುಂಬದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನದ ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ಧರ್ಮದ ಲಕ್ಷಣಗಳ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಒಂದು ಮಹತ್ವವಾದ ಹಂತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳ ತಿಳುವಳಿಕೆಯ ಜೊತೆಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಶೀಲತೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯಕ. ಈ ಗುರಿಯನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಧರ್ಮದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಆಚಾರ, ವಿಚಾರಗಳ, ನಂಬಿಕೆಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ವೈಚಾರಿಕ ಪರಿಶೀಲನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಕ್ತಿ, ಪಾಪ-ಪುಣ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಗ್ರಹ ಆರಾಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನಂಬಿಕೆ, ಆಚರಣೆಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಧರ್ಮದ ಆಚರಣೆಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ಧರ್ಮದ ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅವುಗಳಿಂದ ಸ್ಫುರಿಸುವ ಮೂಲತತ್ವಗಳು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ.

ಧರ್ಮ ಯಾವಾಗ ತನ್ನ ಮೂಲ ರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಆಳುವ ಶಕ್ತಿಯ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೋ ಆಗ ಅದರ ಪೂರ್ವ ಯುಗದ ಆಚರಣೆಗಳು, ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಆಡಳಿತದ ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. ಈ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಒಪ್ಪಂದಗಳು ನೆರವೇರಿದವು. ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ಧರ್ಮದ ಬಾಹ್ಯಾಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿದವೇ ಹೊರತು ಅವುಗಳ ಒಳರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಆಶಯ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮದಿಂದಲೇ ದಲಿತ ಸಮುದಾಯಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದ ಚಹರೆಯೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆದರೆ ಬಹುಪಾಲು ಎಲ್ಲಾ ಕೆಳಜಾತಿಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ತಾತ್ವಿಕವಾಗಿ ಬಹುಜನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಂತೆ ಬಹು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸಂವೇದನೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೂ ಜಾತಿ, ಧರ್ಮ, ಮತಕ್ಕೂ ಯಾವುದೇ ಸಂಬಂಧ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಅದು ಅವರವರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅನನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಅವು ಇರುವುದೇ ತಾನು ನಿನಗಿಂತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಭಿನ್ನ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಹಾಗಾಗಿ ಕೆಳಜಾತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಜಾತಿಯ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳದೇ ಆದ

ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದು ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ಕೇವಲ ವ್ಯಕ್ತಿನಿಷ್ಠ, ನಂಬಿಕೆ, ಆಚರಣೆಯಾಗಿರದೆ ಸಮುದಾಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜನಾಂಗಕ್ಕೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ಆಚಾರ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ನಂಬಿಕೆ ಹಾಗೂ ನಡಾವಳಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪೀಳಿಗೆಯಿಂದ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಈ ನಂಬಿಕೆಗಳು, ಪದ್ಧತಿಗಳು ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಸಮಾಜದ ಕೆಳಸ್ತರದಿಂದ ಮೇಲಿನವರೆಗೂ, ಅವಿದ್ಯಾವಂತರಿಂದ ವಿದ್ಯಾವಂತ ವರ್ಗದವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಯ ಜನರು ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತಾರೆ.[3]

ಹೀಗೆ ಧರ್ಮ ಯಾವುದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿರದೆ ಅದು ಆಯಾ ಜನಸಮುದಾಯದ ಆಸಕ್ತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧರ್ಮ ಸಮುದಾಯದ ಒಳಗೆ ಸುಪ್ತವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಕಾಣಲರಿಯದ ಭಾವಸಂಬಂಧಿಯದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ದೇವಾಲಯವು ಸ್ತರೀಕೃತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗೇ ಮುಂದುವರಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದು, ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿತ್ತಾದರೂ, ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಅದು ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ಆಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕಿದ್ದ ಮೂರು ಮೂಲಾಂಶಗಳೆಂದರೆ ಅನುಕ್ರಮಿಕತೆ, ವಿಶೇಷತೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಗಳು. ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯಿಸುವ, ವೈವಿಧ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರಿದರೂ ಆಂತರಿಕವಾಗಿ ಏಕರೂಪದ್ದಾದ ಆನುವಂಶಿಕ ತಂಡಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾನಮಾನದ ಅನುಕ್ರಮಿಕತೆಗೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಲು ಅದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು. ಸಂಕೀರ್ಣವಾದ ವೃತ್ತಿಗೌರವವು, ಈ ವಿಸ್ತೃತವಾಗುತ್ತಿರುವ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ವಿವಿಧ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಉದ್ಯಮಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲು, ಹಾಗೆಯೇ ವಿಭಿನ್ನ ಉದ್ಯಮಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾರೆ ಬೃಹತ್ ಕಾರ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಒಂದು ಕಾರ್ಯತಂತ್ರವಾಗಿ ದೇವಾಲಯವು ಹಿಂದಿನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿನಂತೆಯೇ ತನ್ನ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹಂಚಿ, ಸಂಬಂಧಿತ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಅವರು ತಪ್ಪದೇ ಆಚರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿತ್ತು. ಕೆಲವು ಸ್ಥಾನಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದುವು, ಕೆಲವು ಕೆಲಸಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಉಳಿದವುಕ್ಕಿಂತ ಕಷ್ಟವಾಗಿದ್ದುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಫಲಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಯಾರು ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮ ತರವಾಗಿ ಆಚರಿಸಬಲ್ಲರೋ ಅವರು ನಿರ್ದೇಶನಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕಡೆ ನೋಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ

ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಈ ಹಲವು ಸೇವೆಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಫಲವಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಸಮತೆ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ವಸ್ತು–ಸೇವೆಗಳ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತ ಹಂಚಿಕೆಗಳು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪರವಾದುವು. ಸ್ಥಾನ ಮಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ವಿಭಿನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿತ್ತು. ವರ್ಗದ ಉಳಿವಿಗೆ, ಅದರಲ್ಲೂ ಆ ಕಾಲದ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಮಾಜದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗೆ ಅದು ಅಗತ್ಯವೂ ಆಗಿತ್ತು.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳು ವಿವಿಧ ವರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಿತು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಕರು, ಸ್ಥಾನಿಕರು, ಪೇಷ್ಕಾರರು, ಮಣೆಗಾರರು ಎಂಬ ಉನ್ನತ ದರ್ಜೆಯ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಪೇಷ್ಕಾರರು ಇಡೀ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಪೇಷ್ಕಾರರ ಬದಲು ಇ.ಒ. (ಎಕ್ಸಿಕ್ಯುಟಿವ್ ಆಫೀಸರ್)ರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದೆ. ಈತ ಯಾವ ಜಾತಿಯವರಾದರೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಈತನ ಗೈರು ಹಾಜರಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಾರುಪತ್ತೇಗಾರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪೌರೋಹಿತ್ಯವನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸೇವೆಗಳಿದ್ದು ಅವರಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಧಿ ಕಾವಲು, ಬೆಳ್ಳಿದೀವಟಿಗೆ, ಗೊಲ್ಲ, ಸಿಪಾಯಿ, ಹವಾಲ್ದಾರ ಎಂಬ ಹುದ್ದೆಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಉಳಿದ ವರ್ಗದವರು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರ ಮೇಲು ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ಹವಾಲ್ದಾರ ಎಂಬುವನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಇವರೆಲ್ಲರ ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಬದಲಾವಣೆಗಳಿರುತ್ತವೆ ಆದರೆ ಪೌರೋಹಿತ್ಯವರ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂತ್ಯಜರೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಜಲಗಾರರು ದೇವಾಲಯದ ಸ್ವಚ್ಛತಾ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.[4]

ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಯಾಮ – ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಸಮಾಜ ಎಂಬುದು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಸಿಲುಕದ, ಅಳತೆಗೂ ನಿಲುಕದ ಅಂತರಾಳದ ಅನನ್ಯ ಜಟಿಲ ಪದರಗಳಿಂದಾಗಿರುವ ಸಂಕೀರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ. ಇಂತಹ ಸಂಕೀರ್ಣವಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಚೌಕಟ್ಟಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿದಾಗ ಸಮೃದ್ಧ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ನಿಧಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವುದೇ ಒಂದು ದೇಶದ ಅಥವಾ ಪ್ರದೇಶದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ದೇವಾಲಯವು ಮೂಲ ಸಾಮಗ್ರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾಜಿಕ ಧರ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೇ ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪದ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಅಂಶವಾದುದರಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣ, ಲಲಿತಕಲೆ, ಸಮಾಜಸೇವೆ ಇವುಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೇವಾಲಯವು ದೈವತಾರಾಧನೆಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಸಮಾಜ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬಹು ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿತ್ತು. ಸಮಾಜವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸುವ ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸ್ಥಳವೇ ದೇವಾಲಯವಾಯಿತು. ನಂತರ ಊರ ಜನರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ವಿಧಿವಿಧಾನದ ಬಗೆಯು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಾಪಂಚಿಕತೆಯಿಂದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತೆಯ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಸುವ ಬದಲಾವಣೆಯ ಹರಿಕಾರರಾಗಿದ್ದುವು. ಅವು ಜನರ ನಡವಳಿಕೆಗೆ ಒಂದು ನೀತಿ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಉಪಕರಣಗಳಾದುವು. ಕಲೆ ಮತ್ತು ಕೌಶಲಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲು ಕೂಡ ಅದು ಸದಾವಕಾಶ ನೀಡಿದ್ದು ಬಹು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನರ್ತಕರು, ತಾಳವಾದ್ಯಗಾರರು, ಗಾಯಕರು, ಅಲಂಕಾರ ನಿಪುಣರು, ಹೂವಾಡಿಗರು, ಅರ್ಚಕರು, ಅಡುಗೆಯವರು, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಕಲೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದೈನಿಕ, ಪಾಕ್ಷಿಕ, ಮಾಸಿಕ, ವಾರ್ಷಿಕ ಹಾಗೂ ವಿಶೇಷ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಭೋಜನಕೂಟಗಳು, ಮೆರವಣಿಗೆಗಳು, ಉತ್ಸವಗಳು, ನಗಾರಿ ನುಡಿಸುವಿಕೆ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳು, ಗಾಯನ–ನರ್ತನ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಜನರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮನರಂಜನೆಯನ್ನು ನೀಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಜನರು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಹೀಗೆ ಒಂದೆಡೆ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಸೇರಿದ ಜನತೆಗೆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು, ಪುರಾಣ ಪ್ರವಚನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಈ ಹಿಂದೆ ಇಂದಿನಂತೆ

ಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜು, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವು ವಿದ್ಯೆಯ ಪ್ರಸಾರಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳೇ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ಕಲಿಸಲಾಗದಿದ್ದರೂ ಆಸಕ್ತ ಮೇಲ್ವರ್ಗದ ಜನರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪುರಾಣ ಪ್ರವಚನಗಳ ಮೂಲಕ ಧರ್ಮ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಕಲಿಸಿಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ನೀತಿ ಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಧರ್ಮ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆಳವರ್ಗವಾದ ಶೂದ್ರರು ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ವಂಚಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ತನ್ನ ಧಾರ್ಮಿಕಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ತನ್ನ ತೋಳ್ಬಲದಿಂದ ವೈಶ್ಯನಿಗೆ, ವೈಶ್ಯ ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರ ಬಲದಿಂದ ಶೂದ್ರನನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಹುನ್ನಾರಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[5]

ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಮುದಾಯಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ವಿವಿಧ ಗೋತ್ರ, ಶಾಖೆ, ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ವೃತ್ತಿಗಳು ಅಥವಾ ಹಳ್ಳಿಯ ಭೂಮಿಯ ಪಾಲು ಸಾಮುದಾಯಿಕ ಜೀವನದ ಘಟಕಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅದರಲ್ಲೂ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಗಳು, ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಉಳಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಅವು ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ಬಂದವರಿಗೂ ಮತ್ತು ಬಡವರಿಗೂ ಸಹ ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿಯೂ ಸಹ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದು, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬಳಸುವುದು. ದೇವರಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿತರಿಸುವುದು, ಭಗವಂತನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವುದು ಇವು ಸಾಮಾಜಿಕ-ಧಾರ್ಮಿಕ ಆದರ್ಶಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವು ಜನರು ತುಂಬಾ ಬೆಲೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಮೌಲ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ದಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪುಣ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮನ್ನಣೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ ಎಂಬ ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಗಾಢವಾಗಿ ಬೇರೂರಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ದೇವದಾಯ ದಾನಗಳು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಐಕ್ಯತಾಭಾವನೆಗೆ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅಧಿಕಾರ ಶಾಹಿಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಠಾವಂತಿಕೆಯ ಭಾವನೆ ಮತ್ತು ಪಡೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಲು ಕೂಡ ಸಹಾಯಕವಾದವು.

ಶ್ರೇಣಿಕೃತ ಸಾಮಾಜಿಕ ರಚನೆ / ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ತರ ವಿನ್ಯಾಸ:

ವೇದಗಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪರಂಪರಾನುಗತವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಪದ್ಧತಿಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಬೀರಿತ್ತು. ಜಾತಿ ಎಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಾಗಿತ್ತೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿರಲೇ ಬೇಕಾಗಿತ್ತು.[6] ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಆಗಲಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಜಾತಿಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಮೀರಿದರೆ ಅಂತಹವರನ್ನು ಜಾತಿಯ ಯಜಮಾನನ ತೀರ್ಮಾನದಂತೆ ಜಾತಿ ಭ್ರಷ್ಟನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಗೌರವ, ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು, ಸಹಕಾರ ದೊರಕುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[7] ಒಮ್ಮೆ ಜಾತಿಭ್ರಷ್ಟನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಯಾವುದೇ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗಾಗಲೀ, ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸಮಾರಂಭಗಳಿಗಾಗಲೀ ಆಹ್ವಾನಿಸುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿದ್ದ ಕಾರಣ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮ ಜಾತಿಗೆ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಬಂದ ಕಸುಬನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು.[8] ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಬಿಗುವಿನ ವಾತಾವರಣವು ಸಾಕಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಪರಂಪರಾನುಗತವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದ ಸಮಾಜದ ಶ್ರೇಣೀಕೃತ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಆಳರಸರದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಮುಖ ವರ್ಣಗಳು ಹಲವಾರು ಜಾತಿ–ಉಪಜಾತಿಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವರ್ಣದವರೂ, ಜಾತಿಯವರೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.[9] ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಬೀದಿ (ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು), ನೇಯ್ಗೆಯವರ ಬೀದಿ, ಉಪ್ಪಾರರ ಬೀದಿ, ಶೆಟ್ಟರ ಬೀದಿ, ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಬೀದಿ, ಕುಂಬಾರರ ಬೀದಿ ಹೊಲೆಯರ ಕೇರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಸಸ್ಥಳಗಳಿದ್ದವು. ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿನ ಬೀದಿಗಳ ಬಗೆಗೆ ತನ್ನ ಕಂಠೀರವನರಸರಾಜ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಸವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬೀದಿಗಳಿದ್ದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಕವಿಗಳು, ಆಶ್ರಯದಾತರು, ಕರಣಿಕರು ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯರು, ಗಾಯಕರು, ನಟ ನಾಯಕರು ಇದ್ದರು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಬೀದಿಗಳೂ ಇದ್ದವೆಂದು ಕವಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಗರದಲ್ಲಿ

ವರ್ತಕರ ಮನೆಗಳಿದ್ದವು. ಇವರು ಮೋಸವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂದ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಕೇರಿಯಿದ್ದು ಅವರೆಲ್ಲ ಸೋಂಭೇರಿಗಳಾಗಿ ಕಾಲ ಕಳೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ 'ಅಕ್ಕರೊಳಗೆ ಬಹು ಬಗೆಯ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಚೊಕ್ಕಟವಾಗಿಯೇ ಬೆಳೆದು ಒಗ್ಗಟ್ಟಿನಿಂದ ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು'[10] ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶಿವಭಕ್ತ (ವೀರಶೈವ)ರದೊಂದು ಕೇರಿಯೂ ಅಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಅವರು "ಕ್ಷುದ್ಬಾಧೆಯೊಳು ಐತಹ ಚರಲಿಂಗ ನಿವಹವ ಕರೆದೊಯ್ದು ತವಕದೆ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನವಿತ್ತು"[11] ತಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಗಂದಿಗರು, ಬೋಗಾರರು, ತಿಲಗಾತಕ (ಗಾಣಿಗ)ರು, ತಾಮ್ರ ಮರ್ದಕರು, ಮಲ್ಲರು, ಜಲಗಾರರು ಮೊದಲಾದ ಜಾತಿಯವರು ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಚತ್ರಿಗರದೊಂದು ಕೇರಿಯಿದ್ದಿತು; ಅಂದರಂತೆಯೇ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಸೇಲಿಗರ ಕೇರಿಗಳೂ; ಸಿರತಾಳಿ, ಜೋಡು, ಪೈಠಣಿಗಳ ಹೊಲಿಗೆಯ ಗರುವ ಚಿಪ್ಪಿಗರ ಕೇರಿಗಳು ಇದ್ದವು. ತಾಳಧಾರಿಗಳು, ಮದ್ದಳಿಗರು, ನಾದಸ್ವರ ಮೌರಿಯ, ಅಲಾಪಿಗರು, ನಟುವಿಗರು, ಜೋಗಿಗರು, ಮುಚ್ಚಿಗರು[12] ಇವರೆಲ್ಲರ ಮನೆಗಳು ಸಾಲು ಸಾಲಾಗಿ ಇದ್ದವು. ಅರಮನೆಯ ಪರಿಚಾರತನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ದೀವಟಿಗರು, ಕಟ್ಟಿಗೆಯವರು, ರಾವುತರು, ಮಾವುತರು ಮೊದಲಾದವರ ಮನೆಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿರುತ್ತಿದ್ದವು[13] ಎಂದು ಕವಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ನಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದು, ಹಳೆಯ ಬೀದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಆಯಾಯಾ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿವೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಕಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿದ್ದ ಸಮಾಜ ಕ್ರಮೇಣ ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡು ಸಮಾಜದ ಮೂಲ ಆಧಾರವಾಯಿತು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಎಂಬುದಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಯಿತು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಮೊದಲನೆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಅಂತಸ್ತು, ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಉನ್ನತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಇನ್ನುಳಿದ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದವು. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಸಮಾಜದ ಬೇಡಿಕೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಕಸುಬುಗಳು ಉದ್ಭವಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವರ್ಗದವರ ವೃತ್ತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಜಾತಿ–ಉಪಜಾತಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಜಾತಿ ವಿಂಗಡಣೆ

ವೃತ್ತಿ(ಕರ್ಮ)ಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿ ಬಂದುದೇ ಹೊರತು ಪರಸ್ಪರ ವೈರ–ವೈಷಮ್ಯಗಳನ್ನು, ಕೀಳುಮೇಲು ಭಾವನೆಗಳನ್ನು, ತಾರ–ತಮ್ಯವನ್ನು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿದೆ. ಸಮಾಜದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಜೀವನ ಅವಶ್ಯವೆಂಬುದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಯಾರೊಬ್ಬರ ಸಹಕಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದುಕು ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಪರಸ್ಪರ ಪೂರಕ–ಪೋಷಕಗಳಾಗಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸಹಬಾಳ್ವೆ ನಡೆಸುತ್ತಾ ಸಮಾಜದ ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ನೋಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಆಳರಸರ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಅವರುಗಳು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು

ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ತರವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರದಾಗಿತ್ತು. ಅವರಿಗೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪೂಜನೀಯ ಸ್ಥಾನ ಇತ್ತು. ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಯಜನ, ಯಾಜನ, ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ದಾನ, ಪರಿಗ್ರಹಗಳೆಂಬ ಷಟ್ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು.[14] ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತ ವರ್ಗದವರು ಸರಳ, ಸ್ವಚ್ಛ ಹಾಗೂ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು.[15] ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಜೀವನವು ಸುಸೂತ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯಲೆಂಬ ಉದಾತ್ತ ಮನೋಭಾವನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಮಾಜ ಅವರಿಗೆ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ದಾನಗಳನ್ನು (ಭೂಮಿ, ಚಿನ್ನ, ಧಾನ್ಯ, ಹಸು, ವಸ್ತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ) ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು.[16] ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸವಲತ್ತುಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದು ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಇವರುಗಳು ದಾನ ಪಡೆದಿದ್ದ ಭೂಮಿ, ಮನೆ, ಇತರ ಧನ, ಧಾನ್ಯ, ಹಸು ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಗ್ರಹಾರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡೆಯಬಹುದು.[17] ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳಲ್ಲಿ ಘಟಿಕಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮ್ಮ ಮನೆ, ನಿವೇಶನ, ಇತರೆ ಆಸ್ತಿ–ಸಂಪತ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆ ನೀಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು.[18] ಇದರಿಂದ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜ–ಸರ್ಕಾರ ವಿದ್ವತ್ತುಳ್ಳ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಮನೋಭಾವನೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಹಾಗೂ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು, ಗೌರವಾದರಗಳನ್ನು ನೀಡಿತ್ತೆಂಬುದಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಬಂದ ಉತ್ಪನ್ನದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜೆ,

ಉತ್ಸವ, ನೈವೇದ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರಿಯ ಜೀವನಕ್ಕೂ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು.[19]

8ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಮಾರ್ತ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 12ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರು ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದರು, ಅದರಿಂದಾಗಿ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ಸೋಸಲೆ, ಗರ್ಗೇಶ್ವರಿ, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಮೂಗೂರು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ತೊಣ್ಣೂರು, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಮತ್ತು ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ನೆಲೆಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡವು. 13 ಮತ್ತು 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದ ದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಹರಡಿತು.[20] ಹೀಗಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರ್ತ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ವ ಎಂಬ ತ್ರಿಮತಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದು, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿಯೂ ಉನ್ನತ ದರ್ಜೆಯ ಮತ್ತು ಕೆಳದರ್ಜೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವರ್ಗವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು, 1) ಲೌಕಿಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು: ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಧಿಕಾರದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ರಾಜರಿಂದ ಸಂಬಳವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಭೂ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದರು. ಉದಾ: ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಮಾಧ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾಗಿದ್ದರು. 2) ಪುರೋಹಿತ ವರ್ಗ: ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಒಳಗೆ ಇದ್ದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ರಾಜ ಪುರೋಹಿತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯಲ್ಲೇ ಹಲವಾರು ಒಳಪಂಗಡಗಳಿದ್ದವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವರು[21] ಅಥವಾ ಅಯ್ಯಂಗಾರರು[22] ವಡಗಲೆ ಮತ್ತು ತೆಂಕಲೆ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಬಂದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬುಕನಾನ್‌ನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಸ್ಮಾರ್ತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲೇ ಸುಮಾರು 200 ಉಪವರ್ಗಗಳಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.[23]

ಇಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಗೌರವಾನ್ವಿತವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದ್ವಾಂಸರು ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು, ಆರು ದರ್ಶನ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ನಾಲ್ಕು ವೇದ ಮತ್ತು 18 ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರು.[24] ಕೌಶಿಕ ಗೋತ್ರದ ಎರಡನೇ ಸಿಂಗಾರ್ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ನರಸಿಂಹ ಸೂರಿಯು

[illegible]

ವೈಷ್ಣವ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಅಳಸಿಂಗಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರಿದ್ದಿತು. ಉಭಯ ವೇದಾಂತ, ತ್ರಿಭಾಷ್ಯ, ಶ್ರುತ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಸ್ಮೃತಿ, ವೇದ ಮತ್ತು ವೇದಾಂತ, ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತು ಅವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಧಿಕಾರಯುತವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಬಲ್ಲಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದನು.[25] ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಥವಾ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಯಾವುದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಅವರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಜೀವನ ವಿವಿಧ ಆಚರಣೆಗಳಿಂದ ಕಿಕ್ಕಿರಿದಿತ್ತು. ಅಂದರೆ ಸದಾಕಾಲವೂ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ಸಮಾರಂಭವೇ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಈ ಸಮಾರಂಭಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮಗುವಿನ ನಾಮಕರಣ, ವಿವಾಹ, ಅಂತ್ಯಕ್ರಿಯೆ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಾಗಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅರ್ಚಕರಾಗುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಾಪನ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನ ದಾನವೂ ಅವರಿಗೇ ಮೀಸಲು ಎಲ್ಲಾ ಗುರುಕುಲಗಳನ್ನು ಅವರು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವರ್ಗದವರು ದೀರ್ಘಕಾಲದಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಲು ಅವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಕಾರ್ಯದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಜಾತಿಪದ್ಧತಿ ತುಂಬಾ ಗಡುಸಾಯಿತು. ಅವರು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಬಲವಾದ ಪ್ರತಿಪಾದಕರಾದರು. ಏಕೆಂದರೆ ತಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಇತರರು ಅನುಸರಿಸಬಾರದೆಂದು ಬಯಸುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಅವರು ನಿರತರಾಗಿರಲು ಅದರಿಂದ ಸಹಾಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂಥದೊಂದು ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪಟ್ಟು ಹಿಡಿದು ರಕ್ಷಿಸುವವರಾದ್ದರಿಂದ ವೇದಕಾಲದಿಂದ ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇನ್ನಿತರ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು, ರೂಢಿಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರಲು ಅವರು ಸದಾ ಉತ್ಸುಕರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ನೀತಿಯಿಂದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಸಮಾನತೆ, ಆರ್ಥಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಅಡ್ಡಿ, ಬೌದ್ಧಿಕ ಹಿನ್ನಡೆಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಜಾತಿ ಪದ್ಧತಿಯು ಎಷ್ಟು ಗಡುಸಾಯಿತೆಂದರೆ ಒಂದು ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಯಿಸುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಅಸಾಧ್ಯವೇ ಆಯಿತು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆಗಳ ಕಾವಲು ಪಡೆಯಾಗಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅವರು ಸಮಾಜದ ಕೆಲವು ವರ್ಗಗಳ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಲನೆಯನ್ನು ತಡೆದರು, ನಿವಾರಿಸಿದರು. ಉನ್ನತ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದರು, ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತೆಯನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇತರ ಜಾತಿಗಳೂ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದವು. ಆಚರಣೆಗಳಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು

ಮಾತ್ರವೇ ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವಂತಿಲ್ಲ ಆಳುವ ವರ್ಗದವರು, ಶ್ರೀಮಂತರು, ಗಣ್ಯರು, ವರ್ತಕರು ಎಲ್ಲರೂ ಅಂಥದೊಂದು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ನೆರವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮತ್ತು ಮಠಗಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಸಮಾಜದ ಒಂದು ವರ್ಗವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ವ್ಯವಹರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ.

ಕ್ಷತ್ರಿಯರು

ಸಮಾಜದ ಶ್ರೇಣೀಕೃತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ನಂತರದ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದವರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಳುವ ವರ್ಗದವರನ್ನು ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರಸರುಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ತೋರಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಜೆಗಳ ಹೃದಯವನ್ನು ಗೆದ್ದಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳುವುದು ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಂತೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವಾಗಲಿ, ಪಾತ್ರವಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಸೈನಿಕ ವರ್ಗ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ಷತ್ರಿಯರಲ್ಲೂ ಮೇಲು ದರ್ಜೆಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಮತ್ತು ಕೆಳದರ್ಜೆಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುವವರು ಮತ್ತು ಗಣ್ಯರು ಮೇಲು ದರ್ಜೆಯವರಾದರೆ ವೈಶ್ಯರು ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಸಾಮಾನ್ಯ ದರ್ಜೆಯವರಾಗಿದ್ದರು.[26]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆಳುವ ವರ್ಗ ಇದ್ದು, ಇವರ ಮುಖಂಡ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನು. ಅಂದರೆ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಸುಗಳೆಂಬ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ ಪಂಗಡ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಗಳನ್ನು ನೀತಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ನಿಯಮಿಸಿದ್ದರು. ಆ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇವರು ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಳುವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾದ್ದರಿಂದ ಅರಸು ಜನಾಂಗದವರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ವರ್ಗವಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಅರಸುಗಳು ಮತ್ತು ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅರಸುಗಳು ಇದ್ದರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ವೀರಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಉದಾ: ಕಳಲೆ ಮನೆತನದ ದಳವಾಯಿಗಳು

ವೀರಶೈವರಾಗಿದ್ದರು. ಸೈನ್ಯ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಸು ಜನಾಂಗದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಸ್ವಲ್ಪ ತಗ್ಗಿತು ಎನ್ನಬಹುದು. ಮುಸ್ಲಿಮರು ಆಳುವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ 18ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಉದಾ: ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ವೈಶ್ಯರು

ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈಶ್ಯರು ವ್ಯಾಪಾರ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ, ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದವರೆನಿಸಿದ್ದರು. ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಈ ವರ್ಗದವರನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವಲಂಬಿಸಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದಷ್ಟು ತೆರಿಗೆಗಳ ಮೂಲಕ ರಾಜ್ಯದ ಖಜಾನೆಗೆ ಆದಾಯ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವರ್ತಕರು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಸಮಕಾಲೀನ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ದೃಢಪಟ್ಟಿದೆ.[27] ವರ್ತಕರು ವ್ಯಾಪಾರ ವೃತ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜಕೀಯ, ಆಡಳಿತ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಸಕ್ರಿಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಮುಖ ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದವರೆನಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಿಸಬಹುದು.

ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ವೈಶ್ಯ ವರ್ಗ ಸಾಮಾಜಿಕ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಪುರೋಹಿತ ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಸೈನಿಕ ವರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವರೆಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು. ಶ್ರೀಮಂತ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು ಅರಸರೊಡನೆ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದರೇ ವಿನಃ ಸಣ್ಣ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರಲ್ಲ. ರಾಜ್ಯದ ಅರ್ಥ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಮೊದಲ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಶ್ರೇಣೀಕೃತ ಸಮಾಜ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಕರು ಕೆಳಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಕೃಷಿಕರು ಕೃಷಿಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕರಕುಶಲ ವೃತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಪಶುಸಂಗೋಪನೆಯಲ್ಲೂ ತೊಡಗುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲೆ ವಿಂಗಡಣೆಗೊಂಡಿದ್ದರು. ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡವರು ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ, ವೈದಿಕ

ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಇಲ್ಲದವರು ಶೂದ್ರರ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಇಳಿಯಬೇಕಾಗಿತ್ತು.[28] ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದವರು ಮೇಲ್ವರ್ಗದವರಿಂದ ಶಿಕ್ಷೆಗೊಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ವ್ಯಾಪಾರಿ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಜನಾಂಗದವರನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

1) ಹಿಂದೂಗಳು 2) ಮುಸ್ಲಿಂ 3) ಐರೋಪ್ಯರು

ಹಿಂದೂಗಳ ಪೈಕಿ ಶೆಟ್ಟಿಗಳು ಮತ್ತು ಬಣಜಿಗರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. ಮುಸ್ಲಿಂರ ಪೈಕಿ ಪಠಾಣರು ಮತ್ತು ಲಬ್ಬೆಗಳು 18ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಐರೋಪ್ಯ ವರ್ತಕರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು.

ಶೂದ್ರರು

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿದ್ದ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರ ನಂತರದ ಸ್ಥಾನ ಶೂದ್ರರದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಇವರು ಮೇಲಿನ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳು ಹೊಂದಿದ್ದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳವರ ಸೇವೆಯೇ ಶೂದ್ರ ವರ್ಣದವರ ಪ್ರಮುಖ ಕಾಯಕವೆನಿಸಿತ್ತು. ಶೂದ್ರರಲ್ಲೇ ವೃತ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅನೇಕ ಜಾತಿ ಉಪಜಾತಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದವು.[29] ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸು.70ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಉಪಜಾತಿಗಳಿದ್ದುದಾಗಿ ರೈಸ್‌ರವರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.[30] ಅಬೆ ದುಬೈ ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿ 18 ಉಪಜಾತಿಗಳಿತ್ತೆಂದೂ ಅದನ್ನು ಪುನಃ 108 ವರ್ಗಗಳಾಗಿ ವಿಭಜಿಸಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.[31] ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗ, ಬಡಗಿ, ಕಮ್ಮಾರ, ಬೆಸ್ತ, ವಡ್ಡ, ಗೊಲ್ಲ, ಅಗಸ, ಗಾಣಿಗ, ದೇವಾಂಗ, ಉಪ್ಪಾರ, ಒಕ್ಕಲಿಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಜಾತಿಗಳಿದ್ದವು.[32] ಇಂತಹ ಉಪಜಾತಿಗಳು ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವೃತ್ತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪಂಗಡಗಳು– ಉಪಪಂಗಡಗಳಾಗಿ ರಚನೆಗೊಂಡವು. ಶೂದ್ರರು ಇತರ ಮೇಲ್‌ವರ್ಗಗಳ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗಾಗಿ ದುಡಿಯುವ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಕೃಷಿ, ಕೈಗಾರಿಕೆ, ವ್ಯಾಪಾರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಣಿತರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಗಸರು (ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಶುಭ್ರಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದವರು), ನಾಯಿಂದರು (ಕ್ಷೌರದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವರು), ನೇಕಾರರು (ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನೇಯುತ್ತಿದ್ದವರು), ಬಳೆಗಾರರು (ಬಳೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದವರು), ಬೆಸ್ತರು

(ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುತ್ತಿದ್ದವರು), ತಲ್ಲಿಗರು ಅಥವಾ ತೈಲಿಗರು (ಗಾಣದಿಂದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದವರು), ಚಿಪ್ಪಿಗರು (ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಹೊಲಿಯುತ್ತಿದ್ದವರು), ತಂಬುಲಿಗರು (ವೀಳೆದೆಲೆಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವರು), ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಮುಂತಾದವರು ಈ ವರ್ಗದೊಳಗೆ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದರು.[33] ಶೂದ್ರರಲ್ಲೇ ಬಣಜಿಗರೆಂಬ ಒಂದು ಜಾತಿ ಇತ್ತು. ಅವರು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದರು.[34] ಇವರಲ್ಲೇ ವೀರಪಾಂಚಾಲರು ವ್ಯಾಪಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಕಬ್ಬಿಣ ಕೆಲಸ, ಮರದ ಕೆಲಸ ಇತ್ಯಾದಿ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರಲ್ಲದೆ ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿ 'ಪಂಚಮರು' ಅಥವಾ 'ಅಂತ್ಯಜರು' ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಪಂಗಡವಿದ್ದು, ಇವರನ್ನು ಐದನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ನೂಕಲಾಗಿತ್ತು. ಅವರಲ್ಲಿ ಚಮ್ಮಾರ, ಬೇಡ, ಕುಳುವಾಡಿ, ಮಾದಿಗರು, ಹೊಲೆಯರು ಸೇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಗಾರ, ಕುಳುವಾಡಿ, ಮಾದಿಗ, ಹೋಚ ಮುಂತಾದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಲಾಗಿದೆ.[35] ಅಂತ್ಯಜರೆಂದು ಐದನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 'ಹೊಲೆಯರು' ನಾಗರಿಕ ಸಮಾಜದ ಚೌಕಟ್ಟಿನಿಂದ ಹೊರಗಿದ್ದು, ಊರಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೊಲೆಗೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.[36] ಹಳ್ಳಿಯ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅವರು ವಾಸ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಮೇಲು ಜಾತಿಗಳ ಜನರು ಅವರನ್ನು ದುರುಪಯೋಗ ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅಪಮಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ದುಡಿಯಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಕುರಿತು ಪರಮ ವಿಧೇಯತೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅತಿಸಣ್ಣ ಅಪರಾಧಗಳಿಗೂ ಅವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಕ್ರೂರವಾದ ದಂಡನೆ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇತರ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಅವರು ನೀರು ಸೇದಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇತರರ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಶಿಷ್ಟ ಪರಂಪರೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪೂಜಿಸುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲಾ ಜನರಿಗೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗ್ರಾಮದ ಆಯಗಾರ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ತೋಟಿ, ತಳವಾರ ಹುದ್ದೆಗಳು ಇವರಿಗೆಂದೇ ಮೀಸಲಾಗಿತ್ತು. ಅಂದರೆ ಊರಿನ ಕಸವನ್ನು ಗುಡಿಸುವುದು, ಸತ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ಸಾಗಿಸುವುದು, ಸ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ಗುಂಡಿ ತೋಡುವುದು, ಮರಣ ದಂಡನೆಗೆ ಒಳಗಾದವರನ್ನು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸುವುದು ಮುಂತಾದವು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೆಲಸಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರಾರೂ ಭೂಮಿಗೆ ಒಡೆಯರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವೆರಡರಿಂದಲೂ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರನ್ನು ದೂರ

ಇಡಲಾಗಿತ್ತು. ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಜೀತದಾಳುಗಳಾಗಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವವೇ ಇಲ್ಲದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನ ನಡೆಸುವ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಅವರು ಒಳಗಾಗಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದಾದ ಕಾದಂಬರಿ ಎಂದರೆ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ಚೋಮನದುಡಿ. ಚೋಮನು ಅಂತ್ಯಜನಾಗಿದ್ದು ಆತ ಅರ್ಧ ಎಕರೆಯಾದರೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಹೆಬ್ಬಯಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದು ಮೇಲ್‌ವರ್ಗದ ಜನರ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆಯಿಂದಾಗಿ ಈಡೇರದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಇಂತಹ ಕೊಳೆತು ನಾರುವ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಸಮಾನತೆಯು ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದು ಕೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಾಗರಿಕತೆಯ ಸೋಗಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿ, ಪಟ್ಟಣ, ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಇಂತಹ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ವರ್ಗವೇ ಊಳಿಗ ವರ್ಗ. ಈ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗೇಣಿದಾರರು, ಭೂರಹಿತ ಕಾರ್ಮಿಕರು, ಜೀತದಾಳುಗಳು ಮತ್ತು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಇವರು ಮೇಲುವರ್ಗದ ಸಮಾಜದ ಸದಸ್ಯರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬದುಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಅರಮನೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದ ಮನೆಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ಇವರು ಊಳಿಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಅಂಶಗಳು ಜಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು. ಆಳುವ ವರ್ಗ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಿಯಮಗಳನ್ನು, ಕಟ್ಟಳೆಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಲು ತೀವ್ರತರವಾದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಯಥಾಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದೇ ಅಂದಿನ ಆಳುವ ವರ್ಗದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಧೋರಣೆಯಾಗಿತ್ತು. ಸುಮಾರು 1800ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಬುಕನಾನ್ ನೀಡಿರುವ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಿತ್ರವು ಇದನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಎಡಗೈ ಮತ್ತು ಬಲಗೈ ಎಂಬ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಅಂತ್ಯಜರ ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಭಜನೆ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.[37]

ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಠಗಳು ಮತ್ತು ಅಗ್ರಹಾರಗಳು:

ಅಂದು ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ, ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮಠಗಳು, ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳು ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಸಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವಾದ ಪಾತ್ರ

ವಹಿಸಿದ್ದವು. ಇಂತಹ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಣವು ರಾಜರು, ಶ್ರೀಮಂತರು, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ದಾನಗಳಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದು ರಾಜನ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಸರ್ವರಿಗೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಒದಗಿಸುವುದು ರಾಜ್ಯದ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಬೆಳೆದಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜ್ಯದ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಕೈವಶವಾಗಿದ್ದವು. ಚತುರ್ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಂಕೀರ್ಣಗೊಂಡ ಮೇಲೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಮೀಸಲೆಂಬ ಭಾವನೆ ಬೆಳೆದು ನಾಲ್ಕನೇ ವರ್ಣವಾದ ಶೂದ್ರರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣದ ಹಕ್ಕನ್ನು ನಿರ್ಬಂಧಿಸಲಾಯಿತು. ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಶೂದ್ರರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ದೂರವಿಡಲಾಯಿತು.[38] ಅಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಲ್ಲದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಅವಕಾಶ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿತ್ತು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ಕೆಳಜಾತಿಯವರು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಠಗಳು ಗುರುಕುಲಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೂ ಅವರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲೇ ಧಾರ್ಮಿಕ, ನೈತಿಕ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ದೈನಂದಿನ ಜೀವನ ವಿಧಾನದಲ್ಲೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾ, ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿನ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ, ಜಾತ್ರೆ–ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪುರಾಣ ಪುಣ್ಯ ಕಥೆಗಳ ಶ್ರವಣ, ಬಯಲಾಟಗಳನ್ನು ಆಡಿಸುವುದು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೂಲಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪರಕಾಲ ಮಠವೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದು, ಇವು ಪ್ರಮುಖ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿದ್ದವು. ಈ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಮತಧರ್ಮದ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದೊಂದಿಗೆ ಪರಕಾಲ ಮಠವಿದ್ದು, ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಸಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಮೊದಲನೇ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಇವರ ವಿಜ್ಞಾಪನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ಪರಕಾಲ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದರೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.[39] ಆಗ ರಾಜಮನೆತನದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದು ಕರಿಘಟ್ಟದ ಬಳಿ ಮಠವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನದತ್ತಿ ನೀಡಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದಲೂ ಪರಕಾಲ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮೈಸೂರು ರಾಜಮನೆತನದ ಗುರುಗಳೆನಿಸಿದರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ತಾಯಿ

ದೇವಾಜಮ್ಮಣ್ಣಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ವೇದಾಂತ ಪರಕಾಲಮಠದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಅನ್ನಸಂತರ್ಪಣೆಗಾಗಿ ಅಂದೂರು ಸ್ಥಳದ 'ಅತ್ತಾಣಿ', 'ನವಲೂರು', 'ಮುಂಗಿಪಟ್ಟಿ', ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಮಠಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದರು.[40] ಇದೇ ಮಠಕ್ಕೆ 1750ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು 500 ವರಹ ಕಂದಾಯ ಮೌಲ್ಯದ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಅನ್ನಸಂತರ್ಪಣೆ ಮತ್ತು ಪರಕಾಲಸ್ವಾಮಿಯವರ ಹುಟ್ಟುಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಗಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿದುದಾಗಿ ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[41] ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪರಕಾಲಮಠವನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು.[42]

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಸಾರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವಾದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದವು. 'ಅಗ್ರಹಾರ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಅಗ್ರ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮ, 'ಅಹರ' ಎಂದರೆ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಬಹುದು.[43] ಒಟ್ಟಾರೆ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಆಳರಸರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಸಮಾಜದ ವಿವಿಧ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ನೀಡಿದ ದಾನಗಳೇ ಈ ಅಗ್ರಹಾರಗಳೆನಿಸಿದ್ದವು. ಹದಿನೆಂಟನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ನಂಜನಗೂಡು, ಮೈಸೂರು, ಬೇಲೂರು, ತಲಕಾಡು ಮುಂತಾದವು ಪ್ರಮುಖ ಕಲಿಕಾ ಕೇಂದ್ರಗಳೆನಿಸಿದ್ದವು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ, ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆರ್.ಕೆ.ಮುಖರ್ಜಿಯವರು ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣದ ಬಗೆಗೆ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

"An Agrahara was a wider Institution, a whole settlement of learned Brahmanas with its own powers of government and means of maintenance granted by generous donors, who founded them."[44]

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಬರುವಂತೆ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳು, ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ಚರ್ಚೆಗಳು ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಡೆದು ಬಂದಿದ್ದವು. ಫಾದರ್ ಸಿನಾಮಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ಭೇಟಿಮಾಡಿ ತನ್ನ ಅನಿಸಿಕೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಬಹುದು. "ಜುಲೈ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ಹಲವಾರು ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳನ್ನೇರಿ, ಹಲಕೆಲವು ಪ್ರಾಂತಗಳನ್ನು, ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಟಿ, ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಲುಪಿ, ಅಗ್ರಹಾರ ಒಂದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆಯಲು ತೆರಳಿದೆ. ಈ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ

ಮಠಗಳಂತಿವೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಬೀದಿಗಳು ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ, ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಬೀದಿಯ ಇಕ್ಕೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಲಾಗಿ ಮನೆಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಅನುಕೂಲಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಅತಿಥಿಗಳಾಗಿ ಬರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಂಗಳಗಳಿವೆ. ಅವರು ಇಡೀ ದಿನ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ವಾಚನ, ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ರಾಜರ ಪೋಷಣೆ ಅವರಿಗೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಅವರು ಸಾಂಸಾರಿಕ ತಾಪತ್ರಯಗಳಿಲ್ಲದೆ ನೆಮ್ಮದಿಯಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ನನ್ನನ್ನು ಹಾರ್ದಿಕವಾಗಿ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕುಶಲ ಸಂಭಾಷಣೆ ನಡೆಸಿದರು."[45] ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಿನಾಮಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಉದ್ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಸಾರ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೂ ಸೇರಿದ್ದು, ಧರ್ಮ–ದೇವರುಗಳ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ನಂಬಿಕೆ–ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳೆರಡೂ ಸುಸೂತ್ರವಾಗಿ ಮುನ್ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ದೇವಾಲಯ, ಮುಂತಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರವೇಶದ ನಿಷೇಧಕ್ಕೊಳಗಾದ ಶೂದ್ರಾತಿಶೂದ್ರರು, ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು, ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ದೂರವಾದರು. ಒಟ್ಟಾರೆ ಆಧುನಿಕ ಪೂರ್ವ ಕಾಲದ ಶಿಕ್ಷಣವು ಅಸಮತೋಲನವಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. 20ನೇ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲೂ ಸಹ ಸಿ.ಹಯವದನ್ ರಾವ್ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವಂತೆ "ಬೌದ್ಧಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನ ಭಾರತೀಯ ಅರಸರು ಶಿಕ್ಷಣ ಒದಗಿಸುವುದು ರಾಜ್ಯದ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿರಲೇ ಇಲ್ಲ. ಶಿಕ್ಷಣವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಮುಖಂಡರು ಮತ್ತು ಪುರೋಹಿತರ ಕೈಯಲ್ಲೇ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತಗೊಂಡಿತ್ತು".[46] ಒಟ್ಟಾರೆ ಆಧುನಿಕ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಕಪಿಮುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿತ್ತು. ಸಮಾಜದ ಯಥಾಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದೇ ಆಧುನಿಕ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಶಿಕ್ಷಣದ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು.

ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ:

ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಾಗಿ, ದಂಡ ವಿಧಿಸುವ ಸ್ಥಾನಗಳಾಗಿ ಕೂಡ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿವೆ. ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮೀರಿದವರಿಗೆ ದಂಡ, ಅಪರಾಧ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ದಂಡ ವಿಧಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಹೊಸದೇನಲ್ಲ. ಸ್ಮೃತಿಗಳು ವಿವಿಧ ಅಪರಾಧಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಶಿಕ್ಷೆ ಅಥವಾ ದಂಡ ವಿಧಿಸುವ ಸ್ಥಾನಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರದೆ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು.

ದೇವಾಲಯಗಳು ಸ್ಥಳದ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಹಾಗೂ ಏಕೈಕ ಸಾಮುದಾಯಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲದೆ ದೇವರ ಬಗೆಗಿನ ಶ್ರದ್ಧೆ, ನಂಬಿಕೆ, ಭಕ್ತಿ, ಭಯಗಳ ಕಾರಣದಿಂದ ದೇವರ ಎದುರಿನಲ್ಲೇ ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸುವ ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಆಜ್ಞೆಯು ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಲು ಭಯ ಅಡ್ಡಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಭಯದ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರಾಧಿಯ ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆದಾಗ ಅವನು ತಪ್ಪನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವ ಅವಕಾಶಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದವು. ವಿಚಾರಣೆಯ ಸಂದರ್ಭದ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳೂ ಸಹ ಅಪರಾಧಿಯು ತಪ್ಪನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.

ಅಪರಾಧವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಪ್ರಾಚೀನ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ 'ದಿವ್ಯ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಪರಾಧ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಮಾನುಷವಾದ ಸಾಕ್ಷಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ದೈವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು 'ದಿವ್ಯ'ವೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು. ದಿವ್ಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದು, ಮನುವು ಎರಡು ದಿವ್ಯಗಳನ್ನು, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಮುಂತಾದವರು ಐದನ್ನು, ನಾರದನು ಏಳನ್ನು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮುಂತಾದವರು ಒಂಬತ್ತನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರವಿ, ತಂಡುಲ, ಅಗ್ನಿ, ತಪ್ತಮಾಷ, ಜಲ, ವಿಷ ಎಂಬ ಏಳು ದಿವ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.[47] ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಗಳನ್ನು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆಯಾಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸರಳಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ತೋಯ್ದ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಗುಡಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು, ದೇವರಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿ ಹೇಳುವುದು, ಮಕ್ಕಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಗುಡಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು, ಘಟಸರ್ಪ ಮುಟ್ಟುವುದು, ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ಮೊದಲಾದ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ನ್ಯಾಯಗಳು ನೆಡೆದಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪು, ವೀಳ್ಯದೆಲೆ, ದೇವರಮೇಲಿನ ಆಣೆ ಪ್ರಮಾಣ,

ತುಳಸಿ ಹಾರವನ್ನು ಕತ್ತಿಗೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಪ್ರಮಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ಹಿರಿಯ ನಾಗರಿಕರಾದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರೊ. ಮಹದೇವ ಸಿ. ಇವರು ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[48] ಹಾಗೆಯೇ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ನಾಗರಿಕರಾದ ನಾಗಣ್ಣ ಎಂಬುವವರು ಸಹ ತಮ್ಮ ಅಕ್ಕನ ಮನೆಯ ನ್ಯಾಯವು ಇದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದ್ದು, ಸುಳ್ಳು ಸಾಕ್ಷಿ ಹೇಳಿದ ಆತ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆಯೇ ಸಾಕ್ಷಿ ಹೇಳಿದ ಮರುದಿನವೇ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.[49] ಇದರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಕಾಕತಾಳೀಯವೆಂಬಂತೆ ಮರಣ ಹೊಂದಿರಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ದೇವದಾಸಿ:

ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದೇವದಾಸಿ ಮತ್ತು ಬಸವಿ ಬಿಡುವ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಶೂದ್ರರು ಹಾಗೂ ಪಂಚಮರಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಕದಂಬರ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುದಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿಯರನ್ನು 'ಕಂಬದ ಸೂಳೆಯರು' ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ನಾಗವಾಸ'ದವರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಮತ್ತು ಅವರ ಪರಂಪರೆಯ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ದೇವದಾಸಿಯರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವದಾಸಿಯರು ಎಂದರೆ ಭಗವಂತನ ದಾಸಿಯರು, ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಮೀಸಲಾದವರು ಎಂದರ್ಥ. ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗೀತನೃತ್ಯಗಳ ಮೂಲಕ ಭಗವಂತನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬದುಕುತ್ತಿದ್ದವರು. ಭಾರತದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಜೀವಂತ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂಬಂತೆ ಭಾವಿಸಿ, ವೈಭವದಲ್ಲಿ ಬಾಳುವ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಎಲ್ಲ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಭಗವಂತನಿಗೂ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಂಗಭೋಗ' ಮತ್ತು 'ರಂಗಭೋಗ' ಎಂಬ ಸೇವೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಅಭಿಷೇಕ, ಪೂಜೆ, ಅಲಂಕಾರ, ನೈವೇದ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಗಭೋಗಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾರಿ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕ ಇತ್ಯಾದಿ ರಂಗಭೋಗಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ತ್ರೀಯರೇ ದೇವದಾಸಿಯರೆನಿಸಿದ್ದರು.[50] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ದೇವದಾಸಿಯರು ಚಾಮರ ಬೀಸುವುದು, ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸ್ವಚ್ಛಗೊಳಿಸಿ ರಂಗೋಲಿ ಇಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಕೆಳವರ್ಗದವರು ತಮ್ಮ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಗರ್ಭಿಣಿಯರಾಗಿ ಅವರ ಪ್ರಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆ ಉಂಟಾದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ತಮ್ಮ ನಂಬಿಕೆಯ ದೇವರಿಗೆ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತು. ಆಕೆಗೆ ಹೆರಿಗೆ ಸುಖವಾಗಿ ಕಳೆದು, ಹೆಣ್ಣುಮಗು ಜನಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವರಿಗೆ ಮೀಸಲು ಅಂದರೆ ದಾಸಿಯಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತೇವೆಂದು ಹರಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲವುಬಾರಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಅತಿಯಾದ ಖಾಯಿಲೆಗಳಿಗೆ ತುತ್ತಾದರೂ ಅವಳು ಜೀವಂತವಾಗಿ ಉಳಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿಯಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆಂದು ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಎಲ್ಲವೂ ಕೈಗೂಡಿದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಹೆಣ್ಣು ಮಗುವನ್ನು ಆಕೆಯ ವಿವಾಹದ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾವು ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾಸಿಯಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು.[51] ಹೀಗೆ ಒಮ್ಮೆ ದೇವದಾಸಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಅಂತಹ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಯಾರೂ ಗೃಹಿಣಿಯಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[52]

ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ದೇವದಾಸಿಯರು ಅರಮನೆಯ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸಂಗೀತ–ನೃತ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಅಂದು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಅಂದಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದುವೆನಿಸಿದ್ದರು. ದಸರ ಉತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಳಸ, ಕನ್ನಡಿ, ಚಾಮರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಮೆರವಣಿಗೆ ಬರುವುದನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಅರಮನೆ ಮುಂದೆ ಜನರು ಕಾದಿರುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.[53] ದೇವದಾಸಿಯರಿಗೆ ರಾಜಾಶ್ರಯ ದೊರೆತಿತ್ತು ಹಾಗೂ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮನ್ನಣೆಯೂ ಇತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿಯೂ ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದರು.[54] ದೇವಾಲಯದ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ದೇವದಾಸಿಯರಿಗೂ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಜಮೀನನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[55]

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಂಗಡಣೆಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗ, ಕಂಬದ, ಮಾಡದ, ಚಾಮರದ, ಪಾತ್ರದ ಹಾಗೂ ಓಲಗದ ಸೂಳೆಯರು.[56] ಅಂಗಭೋಗದವರು ದೇವರ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸ್ನಾನ, ಪೂಜೆ, ನೈವೇದ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ರಂಗಭೋಗದವರು ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಇವರಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುವವರಿದ್ದರು. ಅವರುಗಳೆಂದರೆ ಕಂಬದ, ಮಾಡದ, ಚಾಮರಸ,

ಪಾತ್ರದ ಹಾಗೂ ಓಲಗದವರು. ಕಂಬದವರು ದೇವಸ್ಥಾನದ ರಂಗ ಮಂಟಪದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಿಂತುಕೊಳ್ಳುವವರು ಮಾಡದವರು. ದೇವರಿಗೆ ಚಾಮರದ ಸೇವೆ ಮಾಡುವವರು ಚಾಮರದವರು. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನರ್ತನ ಮಾಡುವವರು ಪಾತರದವರು. ಅದೇ ರೀತಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುವವರು ಓಲಗದವರು. ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾದ ಸೇವೆ, ಕರ್ತವ್ಯ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ಪ್ರಭುತ್ವದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿಂದ ಬಂದವು.[57] ಇವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿದ್ದ ರಾಜಪ್ರಭುತ್ವ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಭುತ್ವ ಹಾಗೂ ಪುರುಷಪ್ರಭುತ್ವ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಲಾಸ್ಯ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಧರ್ಮದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಶೋಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದ ಒತ್ತುತ್ತ ಕುಳಿತಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ದೇವದಾಸಿ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಚೆನ್ನಣ್ಣ ವಾಲೀಕಾರ್ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.[58] ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸುವಂತಹ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನು ಗೋವಿಂದವೈದ್ಯನು ತನ್ನ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಜಮನೆತನದವರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮತ್ತು ದೇವದಾಸಿಯರು ವಿದ್ಯಾವತಿಯರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕಲಾನ್ವೇಷಣೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿಗಳು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿಯ ಬಗೆಗೆ ಇರದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ವಾದ ವಿವಾದಗಳಿವೆ.

ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ:

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಂದರೆ ಅದರ ಆಚರಣೆ, ನಂಬಿಕೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಜನರಿಂದ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕೆಲವು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ರಂಗನಾಥನೊಬ್ಬನಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಮೂಲವಿಲ್ಲ ಈ ರಂಗನಾಥನೇ ಮೂಲವಾಗಿದ್ದು ಹಾಗೂ ಸ್ವಯಂಭೂ ಮೂರ್ತಿಯೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಆಗಮೋಕ್ತವಾಗಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿದ್ದು ಶೇಷಶಯನ

ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಬ್ಬರು ದೇವಿಯರು ಇರುತ್ತಾರೆ ಅಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇಬ್ಬರು ದೇವಿಯರು ಇದ್ದಾರೆ. ಅವರೆಂದರೆ ಆಂಡಾಳಮ್ಮ (ಗೋದಾದೇವಿ) ಮತ್ತು ರಂಗನಾಯಕಮ್ಮ. ಇವರುಗಳು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೂಲಮೂರ್ತಿಯ ಬಳಿ ಇಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯ ರಂಗನಾಥನ ಬಳಿ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ರಂಗನಾಥನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ದೇವಿಯರಿಗೂ ಪೂಜೆಗಳು ದಿನನಿತ್ಯವೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಮೂಲ ದೇವರಷ್ಟು ಮಹತ್ವ ಅವುಗಳಿಗಿಲ್ಲ. ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಮೂಲದೇವರು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದು, ತದನಂತರ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಪ್ರವೇಶದಿಂದಾಗಿ ಅವರು ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಮನ್ನಣೆ ಗೌರವವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಿ ನಂತರದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಯಕಮ್ಮ ಮತ್ತು ಆಂಡಾಳಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ರಂಗನಾಥನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತು.[59]

ಕೆಲವು ರಂಗನಾಥನ ಬಳಿ ಇರುವ ಇಬ್ಬರು ದೇವಿಯರಿಗೂ ರಂಗನಾಥನಿಗೂ ಕಲ್ಯಾಣೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆಯೇ ಎಂದು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ನರಸಿಂಹರಂಗನ್ ಎಂಬ ಅರ್ಚಕರನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಈ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಕಲ್ಯಾಣೋತ್ಸವ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈತ ಮಲಗಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ ಅಂದರೆ ಮಲಗಿರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆತನನ್ನು ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಇದಾವುದೂ ನಡೆಯುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಆದರೆ ಇದು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಯಾವ ಆಚರಣೆಗಳೂ ನಡೆದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕು ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ಆಚರಣೆಗಳೂ ನಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣೋತ್ಸವವು ನಡೆಯದೇ ಇರಬಹುದಷ್ಟೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಮಲಗಿರುವುದು ಕಾರಣವಲ್ಲ.

ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧೆಡೆಗಳಿಂದ ಬರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಹೊರ ರಾಜ್ಯದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸಹ ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬಂದು ಹೋಗುವವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಂದಿ ಅಂದರೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ವಾರಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಅಂದರೆ ಶನಿವಾರ, ಇತ್ಯಾದಿ ವೈಷ್ಣವ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅವರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ದಿನದಂದು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ವಿಶೇಷ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ

ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬರುವ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ರಂಗನಾಥನ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪಾರಂಪರಿಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬರುವವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೇವಾಲಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳು, ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಸಹ ಬಂದುಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ವರುಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಬಂದು ದೇವರ ದರುಶನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ದೂರದ ಊರಿನವರು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನವರು ತಮ್ಮ ಹರಕೆ ಫಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಈಡೇರಿರುವುದರಿಂದ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಅಪಾರವಾದ ನಂಬಿಕೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾರೆ.

ನಂಬಿಕೆಯೆನ್ನುವುದು ಮಾನವನ ಜೀವನವನ್ನು ಕೈಹಿಡಿದು ಮುನ್ನಡೆಸುವ ಪ್ರೇರಕ ಶಕ್ತಿ. ದೈವಕ್ಕೆ ಹರಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ತೀರಿಸುವುದು ಗ್ರಾಮೀಣ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಕಾಯಕ. ದೇಗುಲಗಳು ಹಲವೊಮ್ಮೆ ಔಷಧಾಲಯಗಳಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದುಂಟು. ದೈಹಿಕ ತೊಂದರೆಗಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿರದೆ, ಮಾನಸಿಕ ತೊಳಲಾಟಕ್ಕೂ ಔಷಧ ನೀಡಿ ಮಾನಸಿಕ ಶಾಂತಿ, ನೆಮ್ಮದಿ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವ ತಾಣಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತಾವು ಬೇಡಿದ್ದನ್ನು ನೀಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ ತಾವು ನಂಬಿದ, ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಪೂರೈಸಿದ ದೈವಕ್ಕೆ ಅಂದುಕೊಂಡಿದ್ದನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಹರಕೆ ಎನ್ನಲಾಗುವುದು. ಬಹುಶಃ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಲಂಚ ಎಂದು ವಿಚಾರವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾರೆಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ಬಲವಾಗಿ ಬೇರೂರಿರುವ ನಂಬಿಕೆ ಹರಕೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿಯಾದರೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ನೆರವೇರಿಸಿದ ದೈವಕ್ಕೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹರಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ವಾಡಿಕೆ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದೆ.

ಇಂತಹ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಜನತೆ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಜನಪದರು ರೋಗರುಜಿನಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಈ ದೇವರ ಮೊರೆಹೋಗುವುದು ಉಂಟು. ಕೆಲವು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಒಂದೊಂದು ರೋಗವಾಸಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ನಂಜನಗೂಡಿನ ಹುಲ್ಲುಗುರು ಬಸವ ಚರ್ಮರೋಗವಾದ ಹಲ್ಲುಗುರಿಗೂ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೈದ್ಯನಾಥಪುರದ ವೈದ್ಯನಾಥೇಶ್ವರನು ನಾಗರು ಎಂಬ ಚರ್ಮ ವ್ಯಾಧಿಗೂ,[60] ಸರ್ಪಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು ಆ ರೋಗಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತರೆ ವಾಸಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಜನಪದರು ನಂಬುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥದ್ದೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ರೋಗವಾಸಿಯ ತಾಣವೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ರೋಗದವರು ಹರಕೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ರಂಗನಾಥನ ಗುಡಿಯೊಳಗೆ ಇರುವ ಬೆಣ್ಣೆಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದವರು ಹರಕೆ ಹೊತ್ತು, ತಮ್ಮ ಹರಕೆ ಈಡೇರಿದರೆ ದೇವರಿಗೆ ಬೆಣ್ಣೆ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಚಕರಾದ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.[61]

ದೇವಾಲಯವು ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಒಳಪಡುವ ಮುನ್ನ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ದೇಣಿಗೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಅಂದರೆ ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರುಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಅದರ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳು ಯಾವುದೇ ಅಡಚಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಜಮಹಾರಾಜರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭಕ್ತ ಸಮೂಹವು ಯಾವುದೇ ಜಾತಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ದೇವರಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ವಸ್ತುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ, ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ, ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಪಾರಂಪರಿಕವಾಗಿ ತಾತಾ ಮುತ್ತಾತನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಹರಕೆ ಫಲಿಸಿದ್ದು ಅಪಾರವಾದ ರಂಗನಾಥನ ಮೇಲಿನ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಯಾವ ದಾನವೂ ಕಾಣಿಕೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಜ್ಯೋತಿಷಿಗಳ ಬಳಿ ಭಕ್ತರು ತಮ್ಮ ಸಂಕಷ್ಟ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸಲಹೆ ಕೇಳಲು ಹೋದಾಗ ಅವರು ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಇಂತಹ ದಾನವನ್ನು ಕೊಡಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ದಾನ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ ಅದನ್ನು ಅರ್ಚಕರು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.[62]

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೈವೀ ಕಲ್ಪನೆ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದ್ದು, ಅಪಾರವಾದ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಗಳು ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗನಾಥನ ಉತ್ಸವಗಳು ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳು ವರ್ಷದ 365 ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ, ಪಕ್ಷೋತ್ಸವ, ಮಾಸೋತ್ಸವ, ನೈಮಿತ್ತಿಕೋತ್ಸವ ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಹಲವು ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಆಚರಣೆಗಳಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಭಕ್ತ ಸಮೂಹವು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸೇರಿದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಉಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ಮನೋಭಾವದಿಂದ ಬಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪೂರ್ವಜರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಆಚರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದಾಗಿ ನಾವೇಕೆ ಬಿಡಬೇಕು ನಾವು ಎಂದು ಆಚರಿಸುವ,

ಆಚರಣೆಯು ತಪ್ಪಿದರೆ ರಂಗನಾಥನಿಂದ ತೊಂದರೆಗೆ ಒಳಗಾಗಬಹುದೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಬಂದು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಮಂದಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲೆಂದು ತಮ್ಮ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೂ ಅಚಾರ–ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದೇವೆ ಎಂಬ ಆಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು.[63] ತುಂಬಾ ವೈಚಾರಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬರು ಅದರ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ, ಅದು ವ್ಯರ್ಥ ದುಂದುಗಾರಿಕೆ ಮನದೊಳಗೆ ಭಕ್ತಿ ಭಾವವಿರಬೇಕು ಈ ಆಚರಣೆ ನಡೆಸುವುದರಿಂದಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವರ್ಗಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ ವರ್ಗಗಳಿದ್ದು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಉಪಜಾತಿಗಳು ಸಹ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರೆಲ್ಲ ದೇವಾಲಯದ ಎಲ್ಲಾ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಕ್ಷತ್ರಿಯರು, ವೈಶ್ಯರು ಬಹುಪಾಲು ಎಲ್ಲಾ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶೂದ್ರ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ತೀರಾ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರಾಮಹೋತ್ಸವವು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾರಿ ಜನಜಂಗುಳಿ ಸೇರಿ ಆಚರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಗದ ಜನರು ಮೇಲ್‌ವರ್ಗದಿಂದ ಕೆಳವರ್ಗದವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲರೂ, ಅಲ್ಲದೆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಜನಸಮೂಹವು ಈ ಜಾತ್ರೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶಿಷ್ಟಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆದಿರಂಗ, ಶಿವನಸಮುದ್ರದ ಮಧ್ಯರಂಗ, ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶ್ರೀರಂಗಂನ ಅಂತ್ಯರಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಮೂರು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ವೀಪ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ. ಇವು ಅನಂತಶಯನ ಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಅನಂತಶಯನ ನೀರಿನಲ್ಲೇ ವಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನದಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಈ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯ ಆಧಾರಿತವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಹ ದ್ವೀಪ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ.[64] ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗ, ಗವಿರಂಗ, ವಡ್ಡಕಲ್ಲು ರಂಗ, ಕಂಬದ ರಂಗನಾಥ, ಬೋಳಾರಿ ರಂಗನಾಥ ನಂದಿಹಳ್ಳಿ ರಂಗನಾಥ ಹೀಗೆ ಇನ್ನೂ ಹತ್ತು ಹಲವು ರಂಗನಾಥ ದೇವರುಗಳಿವೆ. ಇವು ನಿಲುವಿನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಅರ್ಚಕರಾದ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವರುಗಳು ಟಿಪ್ಪು

ತನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಜನ ಭಯಭೀತರಾಗಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಅವುಗಳನ್ನು ರಂಗನಾಥ ಎಂದು ಕರೆದುಬಿಡಿ ಆಗ ಟಿಪ್ಪು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿ ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಾದವು ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅವು ನಿಲುವಿನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೆ ನೀಡಿದರು.[65] ಆದರೆ ಈ ಹೇಳಿಕೆ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರವಾದದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಆಧಾರಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ನಿಲುವಿನ ಭಂಗಿಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವರುಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಿದ್ದು, ಇವುಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿನ ಜನರು ಪಶುಪಾಲನೆ, ಬೇಟೆ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರು, ಕೃಷಿಕರು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಒಕ್ಕಲು ಇದ್ದು, ಇಂದಿಗೂ ಆ ಒಕ್ಕಲಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ರಂಗನಾಥ, ರಂಗಣ್ಣ, ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆ.ಆರ್.ಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೂಕನಕೆರೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬೋಳಾರಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದ್ದು, ಈ ರಂಗನಾಥನ ಒಕ್ಕಲಿನವರು ಆ ದೇವರ ಹೆಸರನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವರಿಗೆ ಇಂಥದ್ದೇ ಒಕ್ಕಲು ಎಂಬುದಿಲ್ಲ, ಒಕ್ಕಲಿರುವ ರಂಗನಾಥನಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕೆಲವು ದೇವರಿಗೆ ಇದು ಮನೆದೇವರು ಎಂಬುದಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಚಲುವನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಒಕ್ಕಲಿದೆ. ಈ ದೇವರೇ ಮನೆದೇವರಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಜೊತೆಗೆ ಶನಿವಾರದಂದು ವಿಶೇಷ ದಿನವಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರದಂದು ವಿಶೇಷ ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ನಿದರ್ಶನಗಳು ರಂಗನಾಥನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮೀಯರು ಇದರ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದು, ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಒಕ್ಕಲಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಮನೆದೇವರೆಂಬ ನಾಮಧೇಯ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾಗಲಿ, ಕುಲದೈವ ವೆಂಬುದಾಗಲಿ, ವಿಶೇಷ ದಿನದ ಆಚರಣೆಯಾಗಲಿ ಈ ಯಾವ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದ ಜನರಲ್ಲಿ ಹೂ ಕೇಳುವ ಪದ್ಧತಿ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹದಮೇಲೆ ಹೂ ಇರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬಲಗಡೆಯಿಂದ ಹೂ ಬಿದ್ದರೆ ಅದು ನೆರವೇರುತ್ತದೆ, ಎಡಗಡೆಯಿಂದ ಬಿದ್ದರೆ ಅದು ಫಲಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಹೂ ಕೇಳುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದ್ದು ಇಂತಹ ಯಾವ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಈ ರಂಗನಾಥನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಪೂಜೆಗೆ ಪೂಜಾಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ತಂದು ಪೂಜೆಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಗದ ಜನರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದಾರೆಯೇ ಹೊರತು ಸಮಾನತೆಯಿಂದಲ್ಲ. ಸಮಾನತೆ ಇದ್ದರೆ ಪೌರೋಹಿತ್ಯದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸ್ವಚ್ಛಗೊಳಿಸುವ ಕಾರ್ಯದವರೆಗೂ ವರ್ಗಗಳು ಬದಲಾವಣೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ಸಮಾನತೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಂಘಿಕ ಜೀವನದಿಂದಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಮನಗಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಗರ್ಭ ಗೃಹ ಪ್ರವೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಬಗೆಗೆ ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ, ಸ್ತ್ರೀಯರಾಗಲಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವರ್ಗದವರಾಗಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲ. ಈ ನಿಯಮ ಇದೊಂದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಲ್ಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಪಾಲು ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿವೆ. ಕಾರಣ ಚತುರ್ವರ್ಣ ಪದ್ಧತಿ ಮತ್ತು ಪುರುಷ ಪ್ರಧಾನ ಸಮಾಜವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉತ್ಸವಗಳಾಗುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗದ ಜಾತಿಯ ಜನರು ಬಂದು ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ತೋರಣ ಕಟ್ಟುವುದು, ರಥಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸ್ವಚ್ಛಗೊಳಿಸುವುದು, ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರ ನೀಡುವುದು, ಪ್ರಸಾದ ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡುವುದು, ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ತಂದ ಹಣ್ಣುಕಾಯಿ ಒಡೆಯುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥದ್ದೇ ಜನಾಂಗವೆಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಅಂತ್ಯಜರನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಚಾರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಫಲಿತಗಳು:

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸರ ಮತ್ತು ಭಕ್ತವೃಂದ ವಿಶಾಲವಾದುದು. ಅದರಲ್ಲೂ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಆಗಮನದ ತರುವಾಯ ಅವರು ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗದ ಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅಂದು ನಿಕೃಷ್ಟರೆಂದು ಕಡೆಗಣಿಸಿದ್ದ ಶೂದ್ರವರ್ಗಕ್ಕೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸೇವೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದುದನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜ ಮರೆಯುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಜಾರಿಗೆ ತಂದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ದೀಕ್ಷೆ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಷಡಾಕ್ಷರಿ ಮಂತ್ರ ದೀಕ್ಷೆ ತಪ್ತಮುದ್ರ ಧಾರಣೆ ಇವು ಅಂದು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ನಿಕೃಷ್ಟರೆಂದು ಕಡೆಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಶೂದ್ರ ವರ್ಗದವರನ್ನು ದೇವಾಲಯದ

[illegible]

[illegible]

ವೃಂದವಾಗಿ ಕೈಂಕರ್ಯ ಮಾಡುವವರ ಪಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿತು. ಅಂದರೆ ಆಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾಲೆಕಟ್ಟುವ ವೃತ್ತಿ ಕುಂಬಾರ, ಬಡಗಿ, ರಥ ಕಟ್ಟುವವನು ಇತ್ಯಾದಿ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನು ಹೊರುವವರು ಇತ್ಯಾದಿ ಸೇವೆಗಳಿಗೆ ಶೂದ್ರವರ್ಗದ ಜನಗಳನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ತಪ್ತಮುದ್ರ ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿ ವೈಷ್ಣವ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಅವರುಗಳನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡುದರ ಫಲವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಮಾಜದ ಪರಿವರ್ತನೆಯ ಅಂಗಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟವು. ಹೀಗಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ರಥೋತ್ಸವಗಳು, ಪಕ್ಷೋತ್ಸವಗಳು, ಮಾಸೋತ್ಸವಗಳು ಮುಂತಾದ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾರಾದಿಯಾಗಿ ಶೂದ್ರವರ್ಗದವರೆಗೆ ಹಲವು ವರ್ಗದ ಭಕ್ತವೃಂದ ಇಂದಿಗೂ ತಪ್ಪದೆ ಸಂಪ್ರದಾಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಎಂದೂ ಯಾವ ವರ್ಗವೂ ತನ್ನನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಗ ತುಳಿಯುತ್ತಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸದೆ ಸಿಕ್ಕ ಅವಕಾಶವೇ ಮಹತ್ವವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಕೃತಾರ್ಥರಾದವು. ಒಬ್ಬನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮೊತ್ತೊಬ್ಬನು ಸೆಳೆಯುವ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡುವ ಮನೋಭಾವನೆ ಅಂದಿನ ಸಮೂದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ನಡೆದಿದ್ದರೂ ದಾಖಲಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡುವುದಾದರೆ ರಂಗನಾಥನ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವೃಂದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ತನ್ನ ಸೇವೆ ಮತ್ತು ಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಕೇವಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗುಡಿಯೊಳಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಉಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯೊಳಗೆ ಕೈಂಕರ್ಯ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಅಥವಾ ನೆರವೇರಿಸಲು ಪ್ರಧಾನ ಅರ್ಚಕ ಅಥವಾ ಆಗಮಿಕ ಮತ್ತು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಪ್ರವೇಶ. ಇತರರು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ನಿಂತು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ನಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎಲ್ಲ ವೃಂದದವರಿಗೆ ತೆರೆದುಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗದ ಭಕ್ತರನ್ನು ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವ ಭಕ್ತರನ್ನು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಆಧುನಿಕ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಸಮಾನತೆಯ

ಮಂತ್ರ. ಇಂದು ನಾವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸಮಬಾಳ್ವೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸಮ ಅವಕಾಶ, ಇದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೇ ಇನ್ನೂ ತೆರೆದುಕೊಂಡಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಅಷ್ಟೇ ಕಹಿ ಸತ್ಯ. ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವ ನಾವು ಅದನ್ನು ಏಕಾಏಕಿ ಬದಲಾಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಂದು ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಬದಲಾವಣೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನಾಶೀಲ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು:

1. ಹರೀಶ್, ವೇದ-ತಂತ್ರ-ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸೃಷ್ಟಿ ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್, 2007, ಪು.49.
2. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ, ನಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳು, ವಿಕಾಸ ಪ್ರಕಾಶನ, 2009, ಪು.11-12.
3. ದಾಸೇಗೌಡ ಬಿ.ವಿ., ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಜಾನಪದ ಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಲೇಖನಗಳು, ಮೈಸೂರು, 1982, ಪು.48.
4. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ, ವಯಸ್ಸು 65, ಅರ್ಚಕರು, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಇವರು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.
5. ಚೆನ್ನಣ್ಣ ವಾಲೀಕಾರ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು-ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪು.114.
6. ಅಬೆ ದುಬೈಸ್, ಹಿಂದೂ ಮ್ಯಾನರ್ಸ್, ಕಸ್ಟಮ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸೆರಮನೀಸ್, ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ 1906, ಪು.10.
7. ಅದೇ., ಪು.10.
8. ಘೌರೀ ಜಿ.ಎಸ್., ಕ್ಯಾಸ್ಟ್ ಅಂಡ್ ರೇಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಬಾಂಬೆ, 1979, ಪು.2.
9. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ.ಎ.ಎನ್., ಎ ಸೋಷಿಯಲ್ ಬ್ಯಾಕ್‌ಗ್ರೌಂಡ್ ಟು ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್, ಕ್ಯೂಜೆಎಂಎಸ್, ಪು. 147, ಶ್ಯಾಮರಾವ್ ಎಂ., ಮಾಡ್ರನ್ ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, 1939, ಪು.293.
10. ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯ, ಶಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್.(ಸಂ), ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು, 1971, ಸಂಧಿ 5 ಪದ್ಯ 52.
11. ಅದೇ; ಸಂಧಿ 5, ಪದ್ಯ 53.
12. ಅದೇ; ಸಂಧಿ 5, ಪದ್ಯ 54-56.
13. ಅದೇ; ಸಂಧಿ 5, ಪದ್ಯ 61.
14. ಬಸವರಾಜು ಕೆ.ಆರ್., ಹಿಸ್ಟರಿ ಅಂಡ್ ಕಲ್ಚರ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಧಾರವಾಡ, 1984, ಪು. 453-459.
15. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಬಿ., ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವಂಶಾವಳಿ, ಭಾಗ-1, ಪು.129-132.
16. ಅಬೆ ದುಬೈಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 175-177.

17. ಮಹಾಲಿಂಗಮ್ ಟಿ.ವಿ., ಅಡ್‌ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಷನ್ ಅಂಡ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಲೈಫ್ ಅಂಡರ್ ವಿಜಯನಗರ, ಸಂ. 2, ಮದ್ರಾಸು, 1975, ಪು. 240. ಕರ್ಮಾರ್ಕರ್ ಎ.ಪಿ., ಸೊಸೈಟಿ ಅಂಡ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಇನ್ ಮಿಡಿವಲ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್ ಕ್ಯೂಜೆಎಂಎಸ್, ಸಂಪುಟ-33, ಪು. 39.

18. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಸಂ. 2, ಮೈಸೂರು, 1939, ಪು.600.

19. ಅಬೆ ದುಬೈಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 130–132

20. ಪ್ರಸನ್ನಕುಮಾರ್ ಎಂ., ಮೈಸೂರು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ದಾನ, ಮಂಗಳೂರು, ಪು.381.

21. *EC*, (NS)VI, Sr.23, 1664, A.D

22. *EC*, (NS)VI,Sr.24, 1686 A.D

23. ಬುಕನಾನ್ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್, ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮಡ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್, ಸಂ.1 ಲಂಡನ್, 1811, ಪು. 354.

24. ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಸಂಧಿ 5, ಪದ್ಯ 60, ಸಂಧಿ 6, ಪದ್ಯ 42–48.

25. ಅದೇ; ಸಂಧಿ 6, ಪದ್ಯ 42–48.

26. ಮೋಹನಕೃಷ್ಣ ರೈ ; ಪ್ರಭುತ್ವ ಮತ್ತು ಜನತೆ, ಪು.63

27. EC III Gu-80

28. ಮೋಹನಕೃಷ್ಣ ರೈ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.64

29. ರಘುವಂಶಿ ವಿ.ಪಿ.ಎಸ್., ಇಂಡಿಯನ್ ಸೊಸೈಟಿ ಇನ್ ಎಯ್ಟೀನ್ತ್ ಸೆಂಚುರಿ, ಪು. 131.

30. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಭಾಗ–1, ಪು. 222.

31. ಅಬೆ ದುಬೈಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 15–16.

32. ಹಯವದನರಾವ್.ಸಿ., ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಭಾಗ–1, ಪು. 178.

33. ಮೋಹನಕೃಷ್ಣ ರೈ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.64.

34. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಭಾಗ–1, ಪು. 246.

35. EC V, (N.S) K.R. Nagara 116, 1741 A.D., T.N.Pura 16, 1748.

36. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಭಾಗ–1, ಪು. 215.

37. ಬುಕನಾನ್ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 77

38. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಪು. 217.

39. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಸಂಪುಟ–2, ಪು.748–750.

40. ಎಂ.ಎ.ಆರ್. 1938 ಪು. 116, ಕ್ರಿ.ಶ.1762

41. ದೇಶಿಕಾಚಾರ್ ಎನ್., ದಿ ಒರಿಜಿನ್ ಅಂಡ್ ಗ್ರೋತ್ ಆಫ್ ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮತಂತ್ರ ಪರಕಾಲ ಮಠ, ಪು. 4.

42. ಸೂರ್ಯನಾಥ ಯು. ಕಾಮತ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಸ್ಟೇಟ್ ಗೆಜೆಟಿಯರ್–ಮೈಸೂರು ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪು. 145.

43. ಗುರುಮೂರ್ತಿ ಎಸ್., ಎಜುಕೇಶನ್ ಇನ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಮದ್ರಾಸು, ಪು.26.

44. ಅದೇ; ಪು. 32

45. ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಎಂ.ವಿ., ಕೇಶವಭಟ್ ಎಂ. (ಸಂ), ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪು.104.

46. ಹಯವದನರಾವ್, ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಭಾಗ–1, ಪು.494

47. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಮೈಸೂರು, 1978, ಪು.217.

48. ಮಹದೇವ ಸಿ., ವಯಸ್ಸು 57, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಜೋನಿಗರ ಬೀದಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಇವರ ಮಾಹಿತಿ.

49. ನಾಗಣ್ಣ, ವಯಸ್ಸು 57, ಕೃಷಿಕರು, ಪಾಂಡವಪುರ ಮತ್ತು ಶಾಂತಮ್ಮ ವಯಸ್ಸು 57, ಪಾಲಹಳ್ಳಿ, ಇವರುಗಳ ಮಾಹಿತಿ.

50. ಥರ್ಸ್ಟನ್ ಎಡ್ಗರ್, ಕ್ಯಾಸ್ಟ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಟ್ರೈಬ್ಸ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಸಂ. 2, ಪು. 132. ನಾಯಕ ಹಾ.ಮಾ.(ಸಂ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ನಂ.9., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.200–201.

51. ಗುಂಡಪ್ಪ ಡಿ.ವಿ., ಕಲೋಪಾಸಕರು, ಸಂಪುಟ–2, ಪು.17–18., ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಗ್ರಾಮೀಣ, ಪು.79., ಬಸವರಾಜು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 459.

52. ಅಬೆ ದುಬೈಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು. 585–586

53. ದೇವದಾಸಿ ಸಿಸ್ಟಮ್, ಜಯಕರ್ನಾಟಕ 1952, ಪು. 249.

54. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಭಾಗ–1, ಪು. 244.

55. ನಾಯಕ ಹಾ.ಮಾ. ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ನಂ.9., ಪು.718.

56. ಮೋಹನಕೃಷ್ಣ ರೈ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.136.

57. ಅದೇ; ಪು.136.

58. ಚೆನ್ನಣ್ಣ ವಾಲೀಕಾರ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.115.

59. ಮಹದೇವ ಸಿ., ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಇವರು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.

60. ಹಿರಿಯಣ್ಣ ಅಂಬಳಿಕೆ, ಜಾನಪದ ವೀಕ್ಷಣೆ, ಪು.123–124.

61. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ, ವಯಸ್ಸು 65, ನರಸಿಂಹರಂಗನ್, ವಯಸ್ಸು 90, ಮತ್ತು ಪ್ರಸನ್ನ, ವಯಸ್ಸು 40, ಅರ್ಚಕರು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಚಂದ್ರು, ವಯಸ್ಸು 38, ಹಣ್ಣುಕಾಯಿ ಮಾರುವ ವ್ಯಾಪಾರಿ, ಇವರುಗಳು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.

62. ವಿಜಯಸಾರಥಿ, ವಯಸ್ಸು 45, ಪ್ರಧಾನ ಅರ್ಚಕರು, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ. ರಾಜಗೋಪಾಲ್, ವಯಸ್ಸು 60, ವಾದ್ಯಗಾರ, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಇವರುಗಳು ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ.

63. ಶಂಕರಪ್ಪ, ವಯಸ್ಸು 85, ಕೃಷಿಕ ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ ಕೊಪ್ಪಲು ಮತ್ತು ಶಾಂತ ಗೃಹಿಣಿ ವಯಸ್ಸು 40, ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ ಕೊಪ್ಪಲು, ಇವರುಗಳ ಮಾಹಿತಿ.

64. ಮಹದೇವ ಸಿ., ವಯಸ್ಸು 57, ಕನ್ನಡ ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ, ಇವರ ಮಾಹಿತಿ.

65. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಇವರ ಮಾಹಿತಿ.

ಅಧ್ಯಾಯ–6

ಉಪಸಂಹಾರ

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಮೀರಿದ ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯಾದರೂ ಇದು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಅಥವಾ ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡದುದು 18ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದಾಗಿಯೇ ಹೊರತು ಪ್ರಾಚೀನ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದಲ್ಲ. ಆದರೂ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾಲಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿ ಅದನ್ನೇ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ಹೊಗಳಿ ಹಾಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಇದು ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸಮಷ್ಠಿಯಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಹೋದರೆ ಒಂದು ಸಹಸ್ರಮಾನದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹಿರಿಮೆ ಗರಿಮೆಗಳನ್ನು ಅದು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಅದು ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಲಾಗಿದೆಯಾದರೂ, ವಿಷಯ ವೈಶಾಲ್ಯತೆಯನ್ನು ಒಂದು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ಚೌಕಟ್ಟಿಗೆ ತರಲು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಆರಂಭಿಕ ಕಾಲದಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೂ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಆದಿದೈವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವನ್ನು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉದ್ದೇಶ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ : ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮೂರ್ತಿ ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ದೇವಾತಾರಾಧನೆಯನ್ನು ಹರಪ್ಪ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಬಹುದು. ಹಾಗೆಂದಾಕ್ಷಣ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಹರಪ್ಪ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಅಥವಾ ವೈದಿಕ ಯುಗದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಪೂಜಾ ವಿಧಾನ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕವು ಗಂಗರ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಒಳಗಾದರೂ ಅತೀ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಲಿಲ್ಲವೆಂಬುಷು ಅಷ್ಟೇ ಸತ್ಯ. ಆದರೂ ಬಹುತೇಕ ಜನವಸತಿಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾ ಮಂದಿರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವೆಂಬುದು ಅಷ್ಟೇ ಸತ್ಯ. ಹೀಗಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಆಲಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾರಂಭವು ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಬೆಳೆದುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯ ಆಲಯದ ರಚನಾಕಾರ್ಯ ಇಂದಿಗೂ ಕಗ್ಗಂಟಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರಕಟಕೊಂಡಿರುವ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್‌ನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆಲಯವು ಕ್ರಿ.ಶ. 894ರಲ್ಲಿ ಗಂಗ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ತಿರುಮಲ್ಲಯ್ಯನು ಈ ಆಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಈ ಹಿಂದಿನ ಗೆಜೆಟಿಯರ್‌ನ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಹಯವದನರಾಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಕರಗಳ ಕೊರತೆಯಿದೆ ಎಂದು ಗೊಂದಲ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಂ.ಪಿ. ಮಂಜಪ್ಪ ಶೆಟ್ಟಿಯವರು ತಾವು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ತಿಮ್ಮಕವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. 817ರಲ್ಲಿ ಹಂಬಿಯೆಂಬ ದೇವದಾಸಿಯು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯ ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಹಲವು ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಠೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಅಂದು ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ರೀತಿ ನಾಲ್ಕು ಮರದ ಅಥವಾ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಆಧರಿಸಿದ ಛಾವಣಿಯನ್ನೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗೋಡೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಆಕೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಿರಬಹುದು. ತರುವಾಯ ನಗರ ಬೆಳೆದಂತೆ ಆ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಗಂಗ ದಂಡನಾಯಕ ತಿರುಮಲಯ್ಯನು ಮತ್ತೆ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿರಬೇಕು. ಈ ಹಂತದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕುರುಹು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉರುಳೆ ಆಕಾರದ ದಿಂಡನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎರಡು ಸರಳ ಕಂಬಗಳು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿವೆ. ತದನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳರು ಕಾಲದವರೆಗೆ ತಿರುಮಲ್ಲಯ್ಯನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯವೇ ಮುಂದುವರಿದಿರಬೇಕು ಅಥವಾ ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಂಡಿದ್ದ ಆಲಯವನ್ನು ಗಂಗವಾಡಿಯ ವಿಜಯದ ನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳರು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ನೇರ ದಾಖಲೆಗಳಿಲ್ಲ, ಮೈಸೂರು,

ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಮಂಡ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ಆ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರಿದವು. ಇದನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನ ಅಂದರೆ 1210ರ ಶಾಸನ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಬಲ್ಲಾಳನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಈ ಶಾಸನ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಇತಿಹಾಸದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಮತ. ಈ ಗ್ರಹಿಕೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ 1210ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಯವದನರಾವ್ ರವರು ತಮ್ಮ ಗೆಜೆಟಿಯರ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸೇನಾ ಠಾಣೆಯಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಶಾಸನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೂ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಲಸೆಯ ಬಗೆಗಿನ ಐತಿಹ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತೊಂಡನೂರು, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಆ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ನಗರಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಗಂಗರ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಮುಖ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿಯೇ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತ್ತೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಹಂಬಿಯಿಂದ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಆರಾಧನೆಯು ಗಂಗರ ಎರಡನೆಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನದ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಮಾರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಭೂತುಗನ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿದುದು, ಚೋಳರ ಅಧಿಪತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತಗೊಂಡಿತು.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಮುಖ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಯಿತಲ್ಲದೆ ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಮಾರ್ಗಗಳ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರು ವಲಸೆ ಬಂದಿದುದಕ್ಕೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಶೈವ ಅರಸರ ದುರಾಡಳಿತವೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಸಾರುತ್ತವೆಯಾದರೂ ತಮಿಳುನಾಡಿನ

ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಆಕರಗಳ ಕೊರತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವೈಷ್ಣವರು ಮತ್ತು ಶೈವರು ಪರಸ್ಪರ ಪೂರಕವಾಗಿ ಬದುಕಿದ್ದಕ್ಕೆ ಹಲವಾರು ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ. ಅದೇ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಿತು.

ಚೋಳರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ರಚನೆಯಾದ ಬೃಹದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಗಂಗೈಕೊಂಡ ಚೋಳಪುರಂನ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದು ಶೈವ ವೈಷ್ಣವ ಸಾಮರಸ್ಯದ ಮಹೋನ್ನತ ಸಾದೃಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಚೋಳರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ತಾನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿಯದೆ ಹೋದದ್ದು ಆ ಕಾಲದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದ ತರುವಾಯ ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜರ ಆಗಮನದ ತರುವಾಯ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಇದು ವಿಜಯನಗರ ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಭಾಗಶಃ ಪತನದ ನಂತರ ಅಂದರೆ ತಾಳಿಕೋಟೆ ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ತಾತಚಾರ್ಯ ಕುಟುಂಬದ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವರು ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಮೇಲುಕೋಟೆ, ನಾಗಮಂಗಲ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಾನಿಕ ಮನೆತನೆಗಳ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದಿದುದು ಮೊದಲನೆಯ ಕಾರಣ. ಅವರು ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಅವರ ಧರ್ಮ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಒಡೆಯರ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಲಕಾಡು, ತೊಂಡನೂರು, ನಾಗಮಂಗಲ, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಮಂಡ್ಯ ಮುಂತಾದ ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮದಾಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಪಾಲನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಶಾಸನಾಧ್ಯಾಯನಗಳು ಖಚಿತ ಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ವಲಸೆ ಬಂದ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಆಶ್ರಯತಾಣವಾಗಿ, ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಬಲವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಇತರ ಮತಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಮತದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರತಿರೋಧ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಂದ ಶೈವಾ ಪರಂಪರೆಯ ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಅರಸರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಅಲ್ಪಕಾಲ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರೂ, ಅವರ ಆಡಳಿತದ ಛಾಪು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. 2ನೇ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಪರಂಪರೆಯ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ

ಕೊಂಚ ಅಧಿಕವಾಗಿ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಮತ್ತೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು.

ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ಮತ್ತು ದೇವರಾಜಯ್ಯರವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶೈವ ಪರಂಪರೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ದಾನಗಳನ್ನು ತನ್ನದಾಗಿಸಿಕೊಂಡವು. ಹಲವಾರು ಸುಂದರವಾದ ಕಂಚಿನ ಶೈವ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನಗರೇಶ್ವರ ಅಥವಾ ಕಾಳಮ್ಮನ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮುಂತಾದ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ, ಅಲ್ಲದೆ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಜ್ಯೋತಿರ್ ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದುದ್ದಕ್ಕೂ ಅನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ರಾಜಧಾನಿಯ, ರಾಜ್ಯದ ಅದಿದೈವವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದದ್ದು ಇತಿಹಾಸದ ಆಕರಗಳಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಐತಿಹ್ಯಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ರಂಗನಾಥನ ಬಗೆಗಿನ ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಗೌತಮನಿಂದ ಆರಂಭ ಮಾಡಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನವರೆಗೆ ಕಾಲವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕವಾದವು. ಗೌತಮನ ಆಗಮನ ಆತನಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಸ್ವಾಮಿಯು ಭಕ್ತರ ಕೋರಿಕೆಗೆ ಒಲಿದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತದ್ದು ಕಾವೇರಿಯ ಹಿರಿಮೆ, ಗರಿಮೆ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದ ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಅವರ ಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ರಂಗನಾಥನು ಒಲಿದ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿವೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಐತಿಹ್ಯಗಳಂತು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಹಿಂದೂಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಪರಮ ಆರಾಧಕರೆಂದು ರಂಗನಾಥನು ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಇತರ ಯಾವ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಗಂಗ ತಿರುಮಲ್ಲಯ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ, ಬಲ್ಲಾಳ, ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ, ಆತನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಬೋಗಯ್ಯದೇವ, ಒಂದನೇ ತಿರುಮಲ್ಲನ ಮಗ ರಾಮರಾಜಯ್ಯ, ರಾಮರಾಜಯ್ಯನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ತಿರುಮಲ ಮೈಸೂರು ಅರಸು ಮನೆತನದ ರಾಜ ಒಡೆಯರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರವರೆಗೆ ಹಲವಾರು

ಅರಸರುಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯದೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದುದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಪರೋಕ್ಷ ಆಕರಗಳು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಾವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಎರಡು ಬಾರಿ ಹೋಗಿದ್ದರೆಂದು ಆ ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಜ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನ ಮಗ ತಿರುಮಲನು ರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂಹರಿಸಲು ಪಿತೂರಿಯನ್ನು ನಡೆಸಿ ವಿಫಲನಾದನೆಂದು ವಂಶರತ್ನಾಕರ ಕೃತಿ ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಲಕರಾಗಿದ್ದ ಮೈಸೂರಿನ ಅರಸರನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರದ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದರೆಂದು ಕೆಲವೊಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕವಾಗಿ 1784ರವರೆಗೆ ಪರಂಪರೆಯ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡೇ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಹೊಸ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದುದಾಗಿ ಮುಜರಾಯಿ ಕೈಪಿಡಿಯು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹ ಮುಂದುವರಿದು ಕಮಿಷನರ್ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ಆಡಳಿತದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಅಮುಲ್ದಾರರಿಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮುಜರಾಯಿ ಕಮಿಷನ್‌ರನ್ನು ನೇಮಕ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ವಾರ್ಷಿಕ ಆದಾಯದ ಮೇಲೆ ಎ.ಬಿ.ಸಿ.ಡಿ. ಶ್ರೇಣಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದು ವರ್ಗೀಕರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ವರ್ಗೀಕರಣವು ದೇವಾಲಯವು ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ಗಳಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆದಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಿತು. ಮುಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆ ರೆವಿನ್ಯೂ ಇಲಾಖೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತಗೊಂಡಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಇದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ.

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯ ಹಕ್ಕುಗಳು ಮತ್ತು ಕರ್ತವ್ಯಗಳು ಆಧುನಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಡಾಗಿವೆಯಾದರೂ ಅರ್ಚಕ ಮತ್ತು ಇತರ ವೃತ್ತಿಗಳು ವಂಶ ಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ

ಹುದ್ದೆಗಳಾದ ಪೇಶ್ಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹುದ್ದೆಗಳು ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದೇವಾಲಯವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತಿದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದರೂ ವಾಸ್ತು ವಿಶೇಷತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸುವ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಕರ್ಷಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವಲ್ಲಿ ವಿಫಲವಾಗಿದೆಯೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನದು ಗಂಗ–ಚೋಳ ಶೈಲಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಈ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದವಳು ಹಂಬಿ, ಅನಂತರ ತಿರುಮಲಯ್ಯ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ನಾಗಮಂಗಲದ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕ, ಆನಂತರ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಕೊಡುಗೆಗಳಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾದ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಆತನೂ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯವು ಹತ್ತು ಹಲವು ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮೂಲ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ಮಾರ್ಪಾಡುಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲ ಮೂರ್ತಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿದರೆ ಉಳಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದ ಸಾಧಾರಣ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ತನ್ನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನು ರಾಮಾನುಜ ಪರಂಪರೆಗೆ ಒಗ್ಗಿಕೊಂಡಂದಿನಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ದೃಢಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಪಂಚರಾತ್ರಗಮ ಶೈಲಿಯ ಆರಾಧನೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿರುವ ಈ ಆಲಯವು ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇದು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ರೀರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾದ ಆದಿರಂಗ, ಮಧ್ಯರಂಗ, ಅಂತ್ಯರಂಗನ ಸಾನಿಧ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆಳ್ವಾರರು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಿದ ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆಯ 108 ದಿವ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯರಂಗ ಮತ್ತು ಆದಿರಂಗನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಭಕ್ತರುಗಳು ನಾಲಾಯರ ದಿವ್ಯ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ

ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ರಂಗನಾಥನ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಇತರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಆರೋಪಿಸಿ ಇವು ವೈಷ್ಣವ ದಿವ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಇಂದಿಗೂ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವುದು ಈ ದಿವ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಸಾಧಿಸಿರುವ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿರಿಮೆ ಮತ್ತು ಗರಿಮೆಯನ್ನು ತೆರೆದಿಡುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಪರಂಪರೆಯ ಪೂಜಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪೂಜಾ ಉತ್ಸವಗಳು ಈ ಆಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಭಕ್ತರುಗಳ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಪ್ರಮುಖ ಉತ್ಸವಗಳೆಂದರೆ ಕೋಠಾರೋತ್ಸವ, ಅಷ್ಠ ತೀರ್ಥೋತ್ಸವ, ರಾಮನವಮಿ, ನರಸಿಂಹ ಜಯಂತಿ, ರಂಗ ಜಯಂತಿ, ರಥಸಪ್ತಮಿ, ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಉತ್ಸವಗಳಾಗಿತ್ತು. ಅವುಗಳಲ್ಲದೆ ರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರ ಜಯಂತಿ ಇತರ ಆಳ್ವಾರುಗಳ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರವಿಳಾ ಮುಂತಾದ ಆಚರಣೆಗಳು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಆಯಾಮವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದಂತೆ 1927ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯು ಹೊರಡಿಸಿದ ಸುತ್ತೋಲೆಯು ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅತಿದೊಡ್ಡ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹಲವಾರು ಅರಸರುಗಳು ವಿವಿಧ ಉತ್ಸವಗಳಿಗೆ ಅಪಾರವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು, ಆಭರಣಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ, ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರತಿವರ್ಷವು ಈ ಆರ್ಥಿಕ ರಾಶಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಜೋಪಾನ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಸೂಕ್ತ ಸೇವೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಕೈಂಕರ್ಯಗಳಿಗೆ ಬಳಸುವ ಅಥವಾ ತಾನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸುವ ಹಾಗೂ ಸೇವೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಶಾಸನವೊಂದು ಮಹಾಜನಗಳು ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದ ಮೇಲೆ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಭೂಮಿ, ಭೂಮಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಬಂದ ಹಣ, ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಮಹಾಜನರು ಸಮಾಜವು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸಮಪಾಲು ಸಹಬಾಳ್ವೆಯ ಸಿದ್ಧಾಂತದಡಿ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು.

ದೇವಾಲಯಗಳ ಹಣ ದುರುಪಯೋಗ, ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆ, ವ್ಯಭಿಚಾರಕ್ಕಿಂತ ಕೀಳಾದ ಪಾತಕವೆಂದು ಜನ ನಂಬಿದ್ದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಮಹಾಜನಗಳ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ

[illegible]

ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಮಹಾಜನಗಳ ಒಮ್ಮತದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ನಿರ್ಧರಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಮಹಾಜನಗಳೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಶೋತ್ರಿಯರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇತರ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರರ ಮುಖಂಡರು ಮಹಾಜನಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಗ್ರಾಮದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ನಾಯಕರುಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸಂಘಗಳ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು, ಆಡಳಿತ ಯಂತ್ರದ ನಾಯಕರುಗಳು, ಇತರರು ಈ ಮಹಾಜನರುಗಳ ಯಾದಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ ಆಡಳಿತದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಣಕಾಸಿನ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರ ಒಮ್ಮತದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಹೀಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸದೃಢವಾದವಲ್ಲದೆ ಅಪಾರವಾದ ಸಂಪತ್ತಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದವು. ಇದರಿಂದಾಗಿಯೇ ಬಹುತೇಕ ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಿಂದೂಯೇತರರ ದಾಳಿಗೆ ಆಹಾರವಾದವು.

ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನಿಗಳು ನೀಡಿದ ಮೂಲಧನ ಜೀವನ ಪರ್ಯಂತ ಪೂಜಾ ಕೈಂಕರ್ಯ ನಡೆಸಲು ಸಾಲದವು ಆದರೆ ಈ ಮೂಲಧನವನ್ನು ಮಹಾಜನರು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿ, ವೃದ್ಧಿಸಿ, ಬರುವ ಮೂಲಧನದ ಮೇಲಿನ ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಉಳಿದ ಹಣವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮೂಲಧನವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತೇ ವಿನಃ ಕುಸಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ರಂಗನಾಥನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಯಾಮ ವಿಶೇಷವಾದುದೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ರಂಗನಾಥನ ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಭಕ್ತರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರವರೆಗೆ ಹಲವು ಜನಾಂಗಗಳ ಭಕ್ತರನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆಳರಸರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸಮಗಾರರವರೆಗೆ ರಂಗನಾಥನಿಗೆ ಭಕ್ತರು ಇದ್ದಾರೆ. ವೈದಿಕ ಭಕ್ತರು ಸಾಮಾನ್ಯ ಭಕ್ತರು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಕೃಪೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಧರ್ಮ ಅಥವಾ ನಂಬಿಕೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗತವಾದರೂ ಅದು ಸಮಾಜದ ಮೇಲೆ ಬೀರುವ ಪ್ರಭಾವ ಗಾಢವಾದುದು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಂದ ತಿರುಮಲನವರೆಗೆ ರಾಜ ಒಡೆಯರಿಂದ 2ನೇ ಕೃಷ್ಣ ರಾಜ ಒಡೆಯರವರೆಗೆ ಅರಸುಗಳು ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ರಾಜನಿರ್ಣಯಗಳು ಅವರ ಜೀವನಶೈಲಿ, ಅವರ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನು ಕುಲಸ್ಥರನ್ನು ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದವೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಭಕ್ತಿ ಪಂಥದ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿ ತಪ್ತಮುದ್ರಾಂಕನ ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿಸಿ ವೈದಿಕೇತರರಿಗೂ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ದೀಕ್ಷೆ

ನೀಡಿದುದರಿಂದ ವೈಷ್ಣವ ಪರಂಪರೆಯ ದೇವರುಗಳು, ವೈಧಿಕೇತರರ ಮನೆ ದೇವರುಗಳಾಗಿ, ಕುಲದೇವರುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾದವು.

ಇಂದಿಗೂ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಾಧು ಒಕ್ಕಲಿಗರು ನಾಮಧಾರಿಗೌಡರ ಮನೆದೇವರುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರಂಗನಾಥನೇ ಕುಂಚಿಟಿಗರ ಬಹುತೇಕ ಮನೆದೇವರು ರಂಗನಾಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉತ್ತಮ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಕುಂಚಿಟಿಗರು ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ಅಥವಾ ಅಲ್ಲಿಯ ವೈಷ್ಣವ ದೇವರುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮದೆಂದು ಪರಿಭಾವಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದುವರಿದುದನ್ನು ಶೆಟ್ಟೇನವರ ಮನೆದೇವರುಗಳು ಕೃತಿ ದಾಖಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಂಜಾಂನ ಸಿರಾಪೇಟೆಯ ಕುಂಚಿಟಿಗ ವ್ಯಾಪಾರಿಯೊಬ್ಬ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನ ಗುಡಿಯ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣನಿಗೆ ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥನ ವಿವಿಧ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಶಾಸನವೊಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಐತಿಹ್ಯ ಒಂದರ ಪ್ರಕಾರ ಮಾದ್ವಾ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಯತಿ ವ್ಯಾಸರಾಯರು ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಗುರು ರಾಘವೇಂದ್ರರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರಿಂದ ಗ್ರಾಮವೊಂದನ್ನು ದಾನ ಪಡೆದುದನ್ನು ಶಾಸನ ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ರಂಗನಾಥನ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವರಿಗಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಸ್ವಾರ್ಥರು, ದ್ವೈತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮಾದ್ವರು, ವೈಧಿಕೇತರ ಪಂಗಡಗಳ ಸಹಸ್ರಾರು ಮನೆತನಗಳಿಗೆ ಆರಾಧ್ಯ ದೈವನಾಗಿ ತನ್ನ ಸಾಮಾಜಿಕ ವಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವು ಅಗ್ರಹಾರದ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯಾವಂತ ಅರ್ಚಕ ವೃಂದ ಷಟ್ಕರ್ಮ ಪರಿಪಾಲನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡುವುದಲ್ಲದೆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಮಾನುಜರ ಕೂಟ, ಛತ್ರ ಇವು ಅಶಕ್ತರ ಮತ್ತು ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಆರೈಕೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ಸ್ಥಾನಿಕರ ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿ, ಸ್ಥಳೀಯ ವ್ಯವಹಾರಿಗಳ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ, ಆಡಳಿತಗಾರರುಗಳ ನ್ಯಾಯಪೀಠವಾಗಿ, ಪ್ರದರ್ಶನ ಕಲೆಗಳ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ, ಈ ದೇವಾಲಯ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಬಗೆ ಅನನ್ಯವಾದುದು. ಇವು

ಶತಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ದಾರ್ಶನಿಕ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಸಮಾಜದ ಆದರ್ಶವಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದವು.

ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲಿತಗಳು

ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಇತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಯನವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹುಟ್ಟು ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಅಪಾರವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿರುವುದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನವು ಹಲವು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಸೇನಾ ಠಾಣೆಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಬಹಳಷ್ಟು ವೃದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡು, ನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ, ನಂತರ ರಾಜ್ಯಪಾಲನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ, ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ 1610 ರಿಂದ 1777ರವರೆಗೆ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಮೆರೆಯಿತು. 17 ಮತ್ತು 18ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗನಾಥ ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿದೈವವಾಗಿ ಮೆರೆದನಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ಣ ರಾಜಾಶ್ರಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ, ಶ್ರೀಮಂತ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು.

(1) ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕುರುವು ಇಲ್ಲದ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಆಶ್ರಯತಾಣವಾಗಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಯಾಮಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದುದು ಕ್ರಿ.ಶ. 10ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಇಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದುದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನವು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

(2) ಕೆಲವೊಂದು ಅಧ್ಯಯನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅದ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಾಗ 10ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ರಚನೆ ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೆಲವು ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯಗಳು ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ದಕ್ಷಿಣದ ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ನಡುವೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಒಡೆತನಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಯುದ್ಧಗಳು. ಗಂಗರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಚೋಳರು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಧಿಪತ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ

ಮೇಲೆ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಶಿಷ್ಟ ಸಮುದಾಯ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಳವೂರಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಇದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾದಂತೆ ಆರ್ಥಿಕ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಈ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು ನಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

(3) ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಹಂತಗಳನ್ನು ವಾಸ್ತುವಿನ ಲಕ್ಷಣದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಐದು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿದುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಹಂಬಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯ ದ್ವಿತೀಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಗಂಗನಾಯಕ ತಿರುಮಲಯ್ಯನಿಂದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿತು. ಮೂರನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರ ನಡುವೆ ತಮಿಳು ಸ್ತಪತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಖನಾಸ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದಿನ ನವರಂಗ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ತರುವಾಯ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ನವರಂಗದ ಮುಂದಿನ ಮುಖಮಂಪಟ ಸಭಾಮಂಟಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಸುತ್ತಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಆಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇದೇ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ರಾಜಗೋಪುರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ನಂತರದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದಿನ ಮುಖಮಂಟಪದ ಭಾಗ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ದೇವಾಲಯ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಅನುಭವಿಸಿದ ಅವಘಡಗಳನ್ನು ಹಲವು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ದುರಸ್ಥಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಮೂಲ ಆಕಾರವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈ ಹಂತಗಳನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

(4) ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ರಂಗನಾಥನ ಮೂರ್ತಿ. ಆನಂತರದ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಮೂರ್ತಿಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದವೆಂದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗರುಡನ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರಾಣದೇವರ ವಿಗ್ರಹ, ಒಳಗುಡಿಯ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲು ವೆಂಕಟರಮಣ, ರಂಗನಾಯಕಿಯಮ್ಮ, ಸುದರ್ಶನ ಆಳ್ವಾರ್, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನ ಮೂರ್ತಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳಾಗಿದ್ದು ವಿಶೇಷವೆನಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮದಾಗಿಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ, ಕೋದಂಡರಾಮ, ಮುಂತಾದ ಸುತ್ತಾಲಯದ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದವುಗಳು. ಒಂದು ಐತಿಹ್ಯದಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಕೂಡ ಆನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೊಂಡವೆಂಬುದನ್ನು ತಳ್ಳಿ ಹಾಕಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

(5) ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ್ದಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋದುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪಂಚರಾತ್ರಾ ಆರಾಧನಾ ಪದ್ಧತಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆರಾಧನೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಆದಿ, ಮಧ್ಯ, ಅಂತ್ಯ ರಂಗಗಳ ಆರಾಧನಾ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಇಂಬುಕೊಟ್ಟಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ರಂಗನಾಥನಲ್ಲಿ ಆ ದಿನದ ರಾತ್ರಿಯ ಮಂಗಳಾರತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನು ನಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರ ಅಧ್ಯಯನ ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

(6) ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮನದ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ಆಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಆಗಮಿಕರು ಮತ್ತು ಅರ್ಚಕವೃಂದ ಬೇಲೂರಿನ ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕವೃಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯತೆಯ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಕುಟುಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ಸಾವು, ಹುಟ್ಟು ಮುಂತಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೇವ ಕೈಂಕರ್ಯ ನಿಲ್ಲಬಾರದೆಂಬ ಮಹತ್ವದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಈ ಮನೆತನಗಳು ಇಂದಿಗೂ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವುದು ದೇವರ ಬಗೆಗಿನ ಅವರ ಶ್ರದ್ಧೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿನ ಮುಂದುವರಿಕೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದು ಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಇಂದಿಗೂ ತನ್ನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲವೆಂದು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

[illegible]

(7) ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವು ಇಂದಿಗೂ ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಬ್ರಹ್ಮರಥೋತ್ಸವ, ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣ, ಲಕ್ಷ ದೀಪೋತ್ಸವ ಮುಂತಾದವು ಲಕ್ಷಾಂತರ ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಪರಂಪರೆಯ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.

(8) ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಪಾರವಾದ ಭಕ್ತವೃಂದವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು, ಮಾಧವ ಸಂಪ್ರದಾಯಿಗಳು, ಭಾಗವತ ಸ್ಮಾರ್ತರು, ಶಿಷ್ಟಸಂಪ್ರದಾಯದ ಭಕ್ತವರ್ಗವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ ವೈಶ್ಯರು, ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಸಹ ರಂಗನಾಥ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನಾಯಿಂದ ವರ್ಗದ ಹಲವು ಮನೆತನಗಳು ರಂಗನಾಥನನ್ನು ಮನೆದೇವರಾಗಿ ಹೊಂದಿದೆ. ಮಂಡ್ಯ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಧು ಒಕ್ಕಲಿಗರು ರಂಗನಾಥನನ್ನು ಕುಲದೇವರಾಗಿ ಹೊಂದಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕುಂಚಿಟಿಗರು ಶಿರಾ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಗಂಜಾಂಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನನ್ನೇ ತನ್ನ ಆರಾಧ್ಯದೈವವಾಗಿ ಪೂಜಿಸುವ ನೂರಾರು ಮನೆತನಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಶೂದ್ರ ವರ್ಗದ ಹಲವಾರು ಜಾತಿಯ ಜನರಿಗೆ ರಂಗನಾಥನೇ ಆರಾಧ್ಯ ದೈವವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(9) ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನು ಈ ಎಲ್ಲ ಪರಿವರ್ತನೆಯ ಹರಿಕಾರನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಟಾದುದು ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಆಗಮನದ ನಂತರ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗೆಗಿನ ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಹೈದರಾಲಿ, ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥನ ಆರಾಧ್ಯ ದೈವರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ರಂಗನಾಥನ ಭಕ್ತವೃಂದ ಧರ್ಮಾತೀತ ಮತ್ತು ಜಾತ್ಯಾತೀತ.

(10) ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವು ಅಪಾರವಾದ ಮಹೋನ್ನತವಾದ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದುದನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಖಚಿತಪಡಿಸದಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುವ ನಲವತ್ತಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕ ಸಂವತ್ಸರೋತ್ಸವಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಭಕ್ತರು ನೀಡಿದ ಕಾಣಿಕೆಗಳು ದೇವಾಲಯವು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸದೃಢವಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತವೆ. 1913ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರವು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಶ್ರೀಮಂತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದ್ದುದು ಇದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಇಂದಿಗೂ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯವು ರಾಜ್ಯದ ಪುರಾತನ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದಾಗಿದೆ.

(11) ಇಂದು ರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅತಿಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆಯ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಯನಿಗಳಾಗಿ ಬರುವ ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಆಲಯವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸದೇ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಲಯವು ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ಶ್ರದ್ಧಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಯಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಜನಸಮುದಾಯವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಆಯ್ದ ಆಕರಗಳ ಪಟ್ಟಿ

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆಕರಗಳು:

Inscriptions and Archaeology Reports

1. Epigraphia Carnatica, Vol-6, Editor-Gopal B.R, University of Mysore, Mysore, 1974.
2. Mysore and Coorg from the Inscriptions, Rice, B.L, London, 1909.
3. Mysore Archaeological Reports, 1932, 1934, 1935, 1937.

Gazetteers

1. Hayavadan Rao C, Mysore Gazetteer, Vols., 5, Government Press. Bengaluru, 1927-1930.
2. Rice B.L, Mysore Gazetteer, Vol-2, London, 1897.
3. Suryanath U kamath, Karnataka state Gazetteer, Vol.1,2,3 Government press, Bengaluru, 1988.
4. Suryanath U kamath, Mysore Distric Gazetteer, Bengaluru, 1988.
5. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ. (ಸಂ.), ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪರಿಷ್ಕೃತ ಆವೃತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2003.

ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಗಳು:

1. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ. ; ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ, 1994.
2. ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯ ; ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯ, (ಸಂ) ಡಾ. ಆರ್.ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು, 1971.
3. ಎಂ.ಪಿ.ಮಂಜಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ(ಸಂ) ; ತಿಮ್ಮಕವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗಮಹಾತ್ಮೆ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವ ರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು, 1980.
4. ತಿರುಮಲಾರ್ಯ, ಮಾ.ಭಾ.ಭೋಯಿ (ಅನು) ; *ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ*, ಕಸಾಪ, ಬೆಂಗಳೂರು, 1999.

5. ನಾರಾಯಣಯ್ಯ ; ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಸಂಗತಿ, ಹ.ಪ್ರ ನಂ.359:2, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮಾನಸ ಗಂಗೋತ್ರಿ, ಮೈಸೂರು.

6. ನೂರೊಂದಯ್ಯ, ಭಾನುಮತಿ ವೈ.ಸಿ.(ಸಂ) ; ಸೌಂದರ ಕಾವ್ಯ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, 1996.

7. ಮಹೀಷೂರ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರವರ ವಂಶರತ್ನಾಕರ, ಜಗನ್ಮೋಹನ ಮುದ್ರಾಕ್ಷರ ಶಾಲೆ, ಮೈಸೂರು, 1887.

8. ರಾಮಯ್ಯ ಬಿ. ; ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕೈಪಿಡಿ, 1937.

9. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ರಾವ್ ಬಿ. ; ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ, ಭಾಗ 1 ಮತ್ತು 2, 1916, 1922.

ಸಂದರ್ಶನ ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳೀಯರು :

1. **ಶ್ರೀಯುತ ವಿಜಯಸಾರಥಿ,** ವಯಸ್ಸು 45, ಆಗಮಿಕರು, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ದಿನಾಂಕ: 9.6.2013

2. **ಶ್ರೀಯುತ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ,** ವಯಸ್ಸು 65, ಅರ್ಚಕರು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ದಿನಾಂಕ: 8.6.2013

3. **ಶ್ರೀಯುತ ನರಸಿಂಹರಂಗನ್,** ವಯಸ್ಸು 90, ಒಳಗುಡಿ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕರು, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ದಿನಾಂಕ: 8.6.2013

4. **ಶ್ರೀಯುತ ಪ್ರಸನ್ನ,** ಅರ್ಚಕರು, ವಯಸ್ಸು 40, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ದಿನಾಂಕ: 9.6.2013

5. **ಡಾ. ಆರ್.ಎಚ್. ಕುಲಕರ್ಣಿ,** ವಯಸ್ಸು 45, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್, ಬೆಂಗಳೂರು, ದಿನಾಂಕ: 6.7.2013

6. **ಶ್ರೀಯುತ ಮಹದೇವ ಸಿ,** ವಯಸ್ಸು 57, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಜೋನಿಗರ ಬೀದಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ದಿನಾಂಕ: 9.6.2013

7. **ಶ್ರೀಯುತ ರಾಜಗೋಪಾಲ್**, ವಯಸ್ಸು 60, ನಾದಸ್ವರ ವಿದ್ವಾನ್, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ದಿನಾಂಕ: 9.6.2013

8. **ಶ್ರೀಯುತ ಶಂಕರಪ್ಪ,** ವಯಸ್ಸು 85, ಕೃಷಿಕರು, ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ ಕೊಪ್ಪಲು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಿನಾಂಕ: 19.5.2013

9. **ಶ್ರೀಮತಿ ಶಾಂತ,** ವಯಸ್ಸು 40, ಗೃಹಿಣಿ, ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ ಕೊಪ್ಪಲು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಿನಾಂಕ: 19.5.2013

10. **ಶ್ರೀಯುತ ಆರ್.ಎ. ನಾಗಣ್ಣ,** ವಯಸ್ಸು 62, ಕೃಷಿಕರು, ಪಾಂಡವಪುರ, ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಿನಾಂಕ: 9.8.2014

11. **ಶ್ರೀಯುತ ಚಂದ್ರು,** ವಯಸ್ಸು 38, ಹಣ್ಣುಕಾಯಿ ವ್ಯಾಪಾರಿ, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ದಿನಾಂಕ: 19.5.2014

12. **ಶ್ರೀಮತಿ ಶಾಂತಮ್ಮ,** ವಯಸ್ಸು 74, ಗೃಹಿಣಿ, ಪಾಲಹಳ್ಳಿ ಕಾರೇಕುರ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು. ದಿನಾಂಕ: 9.8.2014

13. **ಶ್ರೀಯುತ ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೆ,** ವಯಸ್ಸು 45, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ವಿಭಾಗ, ಕೆ.ಎಸ್.ಒ.ಯು., ಮೈಸೂರು. ದಿನಾಂಕ: 19.5.2016

14. **ಶ್ರೀಯುತ ವೆಂಕಟನಾಥನ್ ಎ.ಎಸ್.,** ವಯಸ್ಸು 75, ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, ದಿನಾಂಕ: 9.2.2014

ದ್ವಿತೀಯ ಆಕರಗಳು:

English Books and Papers

1. Basavaraju K. R. ; History and culture of Karnataka, Dharwad, 1984.

2. Buchanan Francis ; A Journey from Madras through the Countries of Mysore, Canara and Malabar, Vol. 3, London, 1807.

3. Burton Stain ; Peasant State and Society in medieval South India, Oxford University Press, 1980.

4. Constanen E, Parson ; Seringapatam, Oxford university Press, Madras, 1931.

5. Deshikachar , N ; The Origen and growth of Sri Brahmatantra parakala mutt, Mysore.

6. Dubois Abbe. J ; Hindu Manners, Customs and Ceremonies, oxford: 1906.

7. Ghurye, G. S. ; Caste and Race in India, Bombay,1979.

8. Gopal, B. R. ; Economic condition under the Chalukyas of Kalyana, (Ed.) Dr. M. S. Nagaraja Rao, The Mythic Society, Bengaluru, 1983.

9. Gurumurty S, Education in South India, New Era Publications, Madras , 1979.

10. Gururajachar S ; Some Aspects of Economic and Social life in Karnataka, (1000-1300 A.D), Prasaranga, University of Mysore, Mysore, 1974.

11. Hayavadan Rao, C, History of Mysore, Vols. III, Government Press. Bengaluru, 1942.

12. Karamarkar A.P. "Society and Education in Medieval Karnataka", Q.J.M.S. Vol XXXIII,.

13. Karishnaswami Iyangar S. ; Some Contributions of South India to Indian Culture, University of Calcutta, Calcutta, 1923.

14. Krishna Dev ; Temples of South India, NBT, New Delhi, 1991.

15. Krishna, M.H. ; A guide to Srirangapattana, Directorate of Archaeology and Museums, Mysuru, 1975.

16. Lushington S.R. ; The life and services of General Lord Harris, G. C. B., during his campaigns in America, the West Indies, and India, 1776-1868, Published J. W. Parker, London, 1840.

17. Mahalingam, T.V. Administration and Social life under Vijayanagara, Vol. II, Madras University, Madras, 1975.

18. Raguvamshi V.P.S. ; Indian Society in the Eighteenth Century, Associated Publishing, House, Delhi, 1969.

19. Rangeshachar S. ; The philosophy of the Pancharathras, Unpublished Thesis, submitted to University of Mysore, Mysore.

20. Sastri. K.N.V. ; A Social Background to Haidar Ali and Tippu sultan in QJMS.

21. Satyanarayana. ; History of the Wodayars of Mysore (1610–1748), Directorate of Archaeology and Museums in Karnataka, Government of Karnataka, Mysore, 1996.

22. Shama Rao M, Modern Mysore, Vol. 2, Higgin Bothams, Madras, 1936.

23. Shivanna K.S. ; Peasants and People of Medieval Karnataka, Institute of Socio Economic History, Bangalore, 1989.

24. Srinivasa V Padigara ; Vishnu Cult in Karnataka, The Directorate of Archaeology and Museums, Mysore, 1996.

25. Subba Rao, M, N, "Two Centuries of Wodeyar Rule in Mysore" in QJMS., Vol. XXIII.

26. Swami Harshananda, The Pancaratra Agamas- A Brief Study, *http://www.esamskriti.com/* The Pancaratra Agamas-A Brief Study, January 2003

27. Swamy, L, N, History of Srirangapattana, Harman Publishing House, New Delhi, 1996.

28. Swamy L.N. Srirangapattana Fort Through The Ages in Tipu Sultan The Tiger of Mysore, Dr. R. Gopal (Ed.), the Directorate of Archaeology and Museums in Karnataka, Government of Karnataka, Mysore, 2010.

29. Swamy L.N. ; The Relations Between Krishnaraya, Ummattur and the Origin of Wodeyars, in Life and Achievements of Sri Krishnadevaraya, Ed. Dr. R Gopal, published by the Directorate of Archaeology and Museums in Karnataka, Government of Karnataka, Mysore, 2010.

30. Thurston, Edgar ; Castes and Tribes of Southern India, Vols. II, Government press, Madras, 1909.

31. "Devadasi System" : Jayakarnataka, Department of Information, Government of Karnataka, Bengaluru, 1952.

ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಮತ್ತು ಲೇಖನಗಳು:

1. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ. ; ಸಕ್ಕರೆ ಸೀಮೆ, ಅನಂತ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, 1982.

2. ಕೃಷ್ಣ ಎಂ.ಎಚ್. ; ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆ, ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಬೆಂಗಳೂರು, 1969.

3. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರ(ಸಂ) ; ಕನ್ನಡ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಪ್ನ ಬುಕ್‌ಹೌಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು, 2012.

4. ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಎಂ.ವಿ., ಕೇಶವಭಟ್ ಎಂ.(ಸಂ) ; ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

5. ಗುಂಡಪ್ಪ ಡಿ.ವಿ. ; ಕಲೋಪಾಸಕರು, ಜ್ಞಾಪಕ ಚಿತ್ರಶಾಲೆ, ಸಂಪುಟ–2, ಕಾವ್ಯಾಲಯ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, 1956.

6. ಗೋಪಾಲ್ ಬಾ.ರಾ. ; ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು, ಪ್ರಸಾರಂಗ, ಮೈಸೂರು, 1984.

7. ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್., ಗಂಗಾಧರ್ ಟಿ.ಎಸ್. (ಸಂ) ; ವಿಜಯನಗರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪುಟ–16, ಪ್ರಚ್ಯಾವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, 2010.

8. ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಹೆಚ್.ಎಸ್. ; ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು: ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪ್ರಚ್ಯಾವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, 1993.

9. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ. ; ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು, 1978.

10. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ. ; ಗ್ರಾಮೀಣ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, 1977.

11. ಚಿನ್ನಸ್ವಾಮಿ ಸೋಸಲೆ ಎನ್. ; ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥಾನ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, 2004.

12. ಚೆನ್ನಣ್ಣ ವಾಲೀಕಾರ ; ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು–ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ದಲಿತ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, 2001.

13. ತಿಪ್ಪೆರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ; ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಡಿ.ವಿ.ಕೆ. ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, 2011.

14. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ ; ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ, ಮಂಡ್ಯ,2005.

15. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ ; ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಭಾನುಪ್ರಕಾಶನ, ಮಂಡ್ಯ, 2011.

16. ದಾಸೇಗೌಡ ಜಿ.ವಿ. ; ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಾತ್ರೆಗಳು, ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2000.

17. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ; ನಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳು, ವಿಕಾಸ ಪ್ರಕಾಶನ, 2009.
18. ನಾಯಕ ಹಾ.ಮಾ. (ಸಂ) ; ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ನಂ.9. ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, 1988.
19. ನಿರಂಜನ್ ಅರಸು ಎ.ಎನ್. ; ಮುಮ್ಮಡಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಜ ಮಹೀಪಾಲ ವಂಶರತ್ನಾಕರ, ನಿರಂಜನ್ ಅರಸು ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, 1993.
20. ನಂಜರಾಜು ಪಿ.ವಿ. ; ಮೈಸೂರು: ನೂರಿನ್ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ, ಅಭಿರುಚಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, 2007.
21. ಪರಶಿವಮೂರ್ತಿ ಡಿ.ವಿ. (ಸಂ) ; ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಶಾಸನಗಳು, ಸಂಪುಟ–01, ಪ್ರಸಾರಂಗ ಕನ್ನಡ ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ, 2010.
22. ಪ್ರಭಾಕರ್ ಎಂ.ಎನ್. ; ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತು ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಪ್ರಸಾರಂಗ ಕನ್ನಡ ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ, 2000.
23. ಪ್ರಸನ್ನಕುಮಾರ ಎಂ. ; ಮೈಸೂರು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ದಾನ, ಸಮನ್ವಯ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮಂಗಳೂರು, 2001.
24. ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ; ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪರಂಪರೆ, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2011.
25. ಮಹದೇವ ಸಿ. (ಸಂ) ; ತೊಣ್ಣೂರು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ಹಂಪಿ, 2009.
26. ಮಹದೇವ ಸಿ. ಮತ್ತು ಎಂ.ವಿ. ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ ; ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟ, ಪುರಾತತ್ವ ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ಇಲಾಖೆ, ಮೈಸೂರು.
27. ಮೋಹನಕೃಷ್ಣ ರೈ ; ಪ್ರಭುತ್ವ ಮತ್ತು ಜನತೆ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ಹಂಪಿ, 2010.
28. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ. ; ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರಕಟಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಚಾರೋಪಾನ್ಯಾಸ ವಿಭಾಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, 1975.
29. ರಾ.ಗೌ. ; ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿಚಾರಗಳು, ಚಿತ್ರಕೂಟ, ಮೈಸೂರು, 1992.
30. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಡಿ.ಟಿ. ; ಭಾರತದ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳು, ಧಾರವಾಡ, 1984.

31. ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಎಸ್ ; ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಮೈಸೂರು, 1956.

32. ಷೇಕ್ ಆಲಿ ಬಿ.(ಸಂ) ; ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ ಮಾಲಿಕೆ 2, 3, 4 ಮತ್ತು 5, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಪ್ರಸಾರಂಗ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ಹಂಪಿ, 2000.

33. ಷೇಕ್ ಆಲಿ ಬಿ. ; ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಇಂಡಿಯಾ, ನವದೆಹಲಿ, 2004.

34. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ. ; ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಇತಿಹಾಸ, ಗಾಯತ್ರಿ ಎಂಟರ್‌ಪ್ರೈಸಸ್, ಮೈಸೂರು, 2013.

35. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ. ; ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಂತೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ತ್ವ, ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್, (ಸಂ), ಮೈಸೂರು, 2009.

36. ಸ್ವಾಮಿ ಲ.ನ. ; ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳ ರಚನೆಯ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ತ್ವ, ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್ (ಸಂ), ಮೈಸೂರು, 2010.

37. ಹರೀಶ್ ; ವೇದ–ತಂತ್ರ–ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸೃಷ್ಟಿ ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್, ಬೆಂಗಳೂರು, 2007.

38. ಹಿರಿಯಣ್ಣ ಅಂಬಳಿಕೆ ; ಜಾನಪದ ವೀಕ್ಷಣೆ, ಮೈಸೂರು, 1987.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನಕ್ಷೆ

ಛಾಯಚಿತ್ರಗಳು:

ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲಿನ ಗೋಪುರ

ವಾಯುವ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಒಳ ಭಾಗದಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಕಂಡು ಬರುವ ಗೋಪುರದ ಚಿತ್ರ.

ಈಶಾನ್ಯದಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಕಂಡುಬರುವ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪ ಅಥವಾ ಪ್ರವೇಶ ಮಂಟಪ

ಆಗ್ನೇಯದಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಕಂಡುಬರುವ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ ಮಂಟಪ

ಅಥವಾ ಪ್ರವೇಶ ಮಂಟಪ

ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಪ್ರಾಕಾರದ ನೋಟ

ಉತ್ತರದ ಹೊರಪ್ರಾಕಾರದ ನೋಟ

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದುರಸ್ಥಿಗೊಂಡ ಮುಖಮಂಟಪ

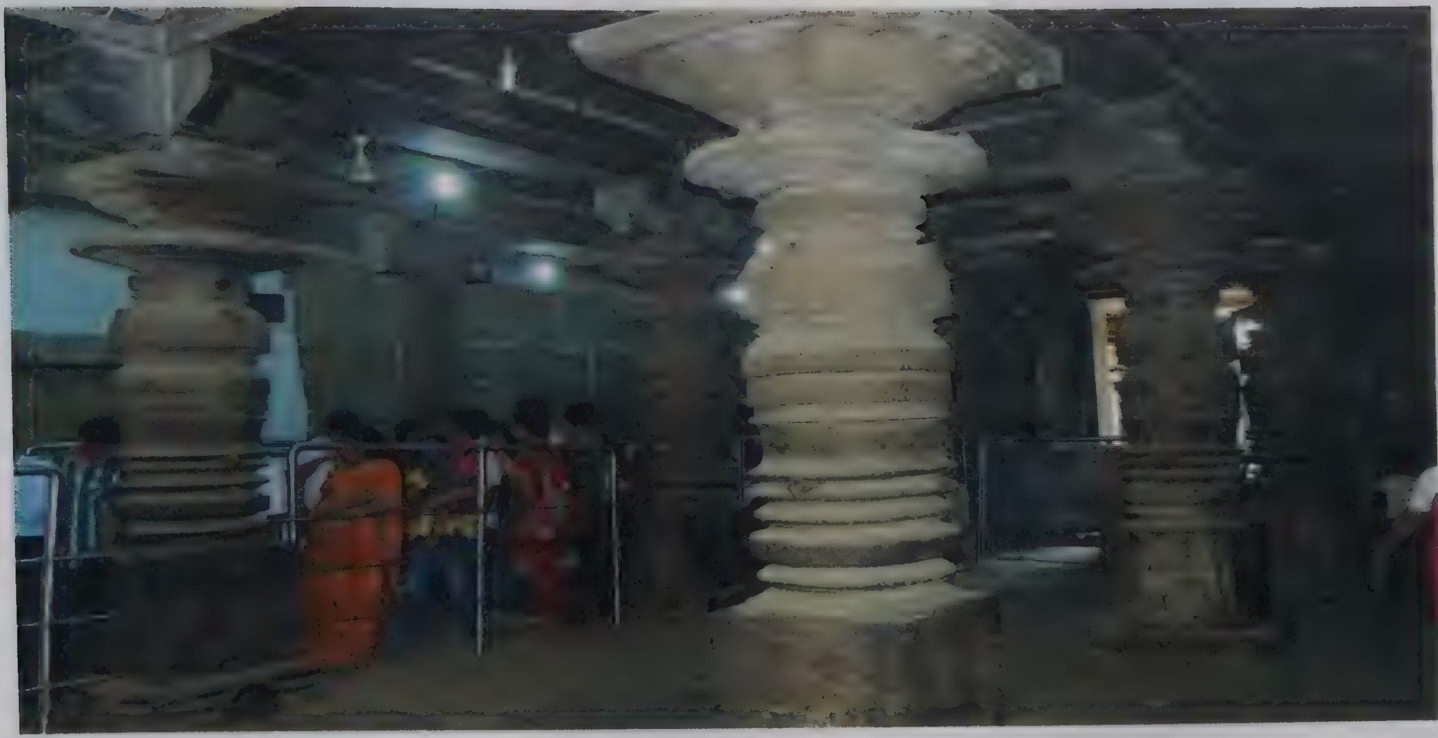
ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಕಂಬಗಳು

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಕಂಬಗಳಿಂದ ರಚನೆಯಾದ ನವರಂಗದ ದೃಶ್ಯ-1

दृश्य–2

दृश्य–3

ಒಳಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ

ದ್ವಾರಪಾಲಕನಾದ ಜಯ

ದ್ವಾರಪಾಲಕನಾದ ವಿಜಯ

ಕತ್ತಲೆಯ ಪಾತಾಳಾಂಕಣದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ

ಕತ್ತಲೆಯ ಪಾತಾಳಾಂಕಣದ ಭಿತ್ತಿ

ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಅಲಂಕರಣ

ರಂಗನಾಥನ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿ ಸಹಿತ

ರಂಗನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲಿನ ನಂತರ ಕಂಡುಬರುವ ಉಯ್ಯಾಲೆ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಬೃಂದಾವನ

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಪುಷ್ಕರಣಿ

ಕಲ್ಲಿನ ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿ

ಮುಖಮಂಟಪದ ಕೈಪಿಡಿಯ ಕೋಷ್ಠಕದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪ

ಸಂದರ್ಶನ ಕಾರ್ಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದ ಚಿತ್ರ.